พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ชีวประวัติ

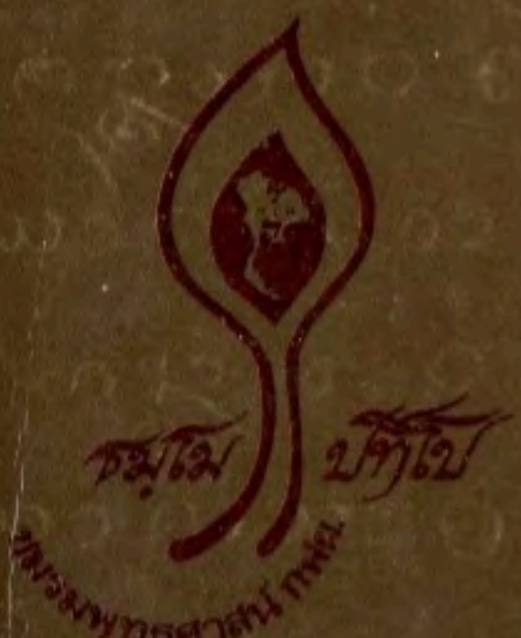

ธรรมเทศนา

บทประพันธ์

และ ธรรมบรรยาย

ชีวประวัติ

ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และ ธรรมบรรยาย

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

B.36
S62

ชมรมพุทธศาสน์
การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

วัตถุประสงค์

1. เพื่อเผยแพร่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายและเป็นที่เข้าใจอย่างถูกต้อง

2. เพื่อส่งเสริมและเผยแพร่กิจกรรมทางพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

3. เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่สมาชิกและผู้สนใจ

4. เพื่อส่งเสริมให้เกิดสามัคคีธรรมในหมู่ผู้ปฏิบัติงาน

แนวทางปฏิบัติ

1. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดเทศน์ หรือปาฐกถาธรรมตามโอกาสอันควร

2. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดหาหนังสือหรือวารสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาให้สมาชิกได้ศึกษา

3. ส่งเสริมให้สมาชิกและผู้สนใจ ได้มีการฝึกอบรมทางด้านสมาธิภาวนา

4. ส่งเสริมให้สมาชิกและผู้สนใจ ได้มีโอกาสไปคารวะครูบาอาจารย์และบำเพ็ญธรรมปฏิบัติ

5. เป็นศูนย์กลางให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยน ยืม หนังสือธรรมะอันมีคุณค่าระหว่างสมาชิกด้วยกัน

6. ชักชวนให้สมาชิกและผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมในวาระอันสำคัญตามประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชน

7. เผยแพร่ธรรมะให้แก่สมาชิกและผู้สนใจ โดยการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะที่น่าสนใจ

สารบัญ

หน้า

- **อนุโมทนากถา**

  พระอาจารย์หลุย จันทสาโร (1)

- **คำแถลง**

  ประธานชมรมพุทธศาสน์การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (3)

- **คำนำ**

  พระธรรมเจดีย์ (7)

- **คำชี้แจง**

  พระอริยคุณาธาร (11)

- **ชีวประวัติ**

  เรียบเรียงโดย พระอริยคุณาธาร 1

- **มุตโตทัย**

  ธรรมเทศนาชุดแรก

  บันทึกโดย พระภิกษุวิริยัง

  และพระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส 39

- **ธรรมเทศนา**

  ชุดปัจฉิมสมัย ระหว่าง พ.ศ. 2491–2492

  บันทึกโดย พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส

  และพระภิกษุวัน อุตตโม 73

- **บทประพันธ์**

  ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ 113

- **บทธรรมบรรยาย**

  ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ 143

- **เชิงอรรถ** 223

โย โส สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ

พระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น

หมู่ใด เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว

อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ

พระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

หมู่ใด เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว

ญายปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ

พระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

หมู่ใด เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์แล้ว

สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ

พระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

หมู่ใด เป็นผู้ปฏิบัติชอบแล้ว

ตมหํ สงฺฆํ อภิปูชยามิ

ข้าพเจ้าขอบูชาโดยยิ่ง ซึ่งพระสงฆ์หมู่นั้น

ตมหํ สงฺฆํ สิรสา นมามิ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อม ซึ่งพระสงฆ์หมู่นั้น

ด้วยเศียรเกล้า

อนุโมทนากถา

หนังสือชีวประวัติ และธรรมเทศนา มุตโตทัยฯ เล่มนี้ สำเร็จส่วนใหญ่ เริ่มด้วย *เจ้าคุณวิริยังค์** เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล จังหวัดพระนคร ท่านองค์นี้เป็นคิลานอุปฐากใกล้ชิด สนิทสนมกับ *ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ* ผู้เป็นคณาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานภาคอิสานมากกว่าองค์อื่น ๆ ชอบไล่เลียงไต่ถามท่านอาจารย์มั่นบ่อย ๆ ในระยะท่านอาจารย์มั่นมีชีวิตอยู่ และท่านอาจารย์มั่นก็เป็นนักปราชญ์โบราณ มักใช้คำพูด *"ภาษาเสียวสะวาท"* สั่งสอนศิษย์นั้นมาก แต่เอามาใช้สมัยนี้กุลบุตรสมัยนี้คงไม่รู้เรื่อง จึงได้ส่งสำเนา *ท่านเจ้าคุณวิริยังค์* ไปให้ *ท่านเจ้าคุณอริยคุณาธาร* เจ้าอาวาสเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น แต่งอีกที คัดเลือกแต่งใหม่เพื่อกุลบุตรสมัยใหม่รู้เรื่องอรรถะธรรมะ จึงใช้มาจนกาลบัดนี้

หนังสือชีวประวัติ หนังสือมุตโตทัย นี้ เป็นเล่มเล็กก็จริง แต่ล้วนเป็นข้อวัตรปฏิบัติที่ขลัง ๆ *สานุศิษย์เมื่อรู้เรื่องทางสมถะและวิปัสสนา น้อมมาภาวนา เกิดญาณทัศนะรู้เรื่องธรรมอย่างพิสดารแก่อันเตวาสิกสานุศิษย์ได้มากมาย* **เพราะฉายความรู้มาจากหัวใจท่านอาจารย์มั่นโดยตรง** ฉะนั้นสานุศิษย์จึงพากันสนใจเกิดญาณความรู้อย่างพิสดาร นำไปใช้เป็น อัตถประโยชน์และปรมัตถประโยชน์แก่สานุศิษย์ตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ บังเกิดมีศิษย์ที่ดี ๆ

---

* *พระอาจารย์วิริยังค์ (พระญาณวิริยาจารย์) วัดธรรมมงคล กรุงเทพมหานคร*

ปรากฏอยู่ในโลกนี้มากมายหลายองค์ เช่น *ท่านอาจารย์เทสก์ ท่านอาจารย์อ่อน ท่านอาจารย์ขอบ ท่านอาจารย์ขาว ท่านอาจารย์แหวน ท่านอาจารย์ฝั้น ท่านอาจารย์กงมา ท่านอาจารย์มหาบัว ท่านเจ้าคุณวัน ท่านอาจารย์จวน*** เป็นต้น ท่านเหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่ก็มี มรณภาพตายไปแล้วก็มี เพราะฉะนั้นอาตมาภาพผู้มีชีวิตอยู่เป็นสานุศิษย์ของท่านองค์หนึ่ง จึงชักชวนท่านศาสนิกชนชาวจังหวัดพระนคร และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายพากันบริจาคเงินพิมพ์หนังสือตามที่ระบุไว้นั้น ให้ช่วยกันพิมพ์ขึ้น เกรงโอวาทคำสั่งสอนของท่านอาจารย์จะสูญไปดังนี้

น่าอนุโมทนาที่ *คุณเกษม จาติกวณิช* อุบาสกใหญ่ *ประธานชมรมพุทธศาสน์การไฟฟ้า* ได้ช่วยรับภาระการจัดพิมพ์และค่าใช้จ่ายที่ขาดทั้งหมด ทั้งมีจิตกุศลนำหมู่พวก ปวารณาการพิมพ์ทั้งปวง ...สำหรับจำนวนก็ทำให้มาก ...ส่วนหนังสือก็ทำให้งามยิ่ง เป็นเกียรติยศแก่พระศาสนา เป็นประโยชน์แก่วงกรรมฐานสืบต่อไป

(พระอาจารย์หลุย จันทะสาโร)

** *พระอาจารย์เทสก์ เทสรังสี (พระนิโรธรังสีคันถรัชปัญญาจารย์) วัดหินหมากเป้ง หนองคาย, พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ วัดป่านิโครธาราม อุดรธานี, พระอาจารย์ขอบ ฐานสโม วัดป่าสัมมานุสสรณ์ เลย, พระอาจารย์ขาว อนาลโย วัดถ้ำกลองเพล อุดรธานี, พระอาจารย์แหวน สุจิณโณ วัดดอยแม่ปั๋ง เชียงใหม่, พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร สกลนคร, พระอาจารย์กงมา จิรปุญโญ วัดดอยธรรมเจดีย์ สกลนคร, พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี, พระอาจารย์วัน อุตตโม (พระอุดมสังฆรวิสุทธิเถระ) วัดถ้ำกกดู่ดำรงธรรม สกลนคร และพระอาจารย์จวน กุลเชฏฐโร วัดเจดีย์สาลีวิหาร (ภูหลง) หนองคาย.*

คำแถลง

ชมรมพุทธศาสน์การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย รู้สึกเป็นเกียรติอย่างสูง และปิติเป็นที่ยิ่ง ที่พระคุณเจ้า *หลวงปู่หลุย จันทสาโร* ได้กรุณามอบความไว้วางใจให้ชมรมฯ ได้มีโอกาสจัดพิมพ์หนังสือ *"ชีวประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และธรรมบรรยาย"* ของ *ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ* อันเป็นหนังสือที่มีคุณค่าสูงยิ่ง ต้นฉบับหายาก และเป็นที่แสวงหากันทั่วไป นอกจากนั้น ท่านยังกรุณาเขียน อนุโมทนากถาให้เป็นศิริมงคลอีกด้วย จึงขอกราบเท้าขอบพระคุณท่านด้วยความเคารพและระลึกถึงพระคุณอย่างสูงสุด

นับแต่วาระแรกที่พิมพ์แจกในงานถวายเพลิงศพของท่าน เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2493 แล้ว กว่าจะมาถึงวันที่ 31 มกราคม 2527 อันเป็นวันพิมพ์ครั้งนี้ก็เป็นเวลาถึง 34 ปีเต็ม ตลอดเวลาระหว่างนี้ นอกจากการนำเฉพาะประวัติและมุตโตทัยส่วนหนึ่งมาแยกพิมพ์แล้ว ก็แทบจะมิได้มีการพิมพ์เผยแพร่กันอีกเลย

การพิมพ์ครั้งนี้ได้รักษาต้นฉบับทั้งหมดที่ปรากฏในหนังสือซึ่งจัดพิมพ์ในวาระงานถวายเพลิงฯ นั้นอย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องบูชาพระคุณและ *"อนุสรณ์ยวัตถุระลึกถึงท่านอาจารย์*

ไปตลอดกาล" ดังที่ *ท่านเจ้าคุณอริยคุณาธาร* ได้กล่าวไว้ จะมีแตกต่างไปบ้าง ก็เพียงแต่การจัดรูปเล่มให้งดงาม และนำภาพต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องด้วยท่านมารวมพิมพ์ไว้ด้วยเท่านั้น เช่น ภาพขององค์ท่านเอง ภาพอาจารย์ของท่าน ภาพ ณ *วัดป่าบ้านหนองผือ* จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นวัดที่ท่านใช้ชีวิตช่วงสุดท้ายอยู่อบรมศิษยานุศิษย์อยู่เป็นเวลานานหลายปี ภาพ ณ *วัดป่าสุทธาวาส* จังหวัดสกลนคร สถานที่ถวายเพลิงศพท่าน และเป็นที่ตั้งพิพิธภัณฑ์อัฏฐบริขารของท่าน และที่ *วัดป่าสาละวัน* จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นที่ตั้งบุษบกประดิษฐานพระธาตุของท่าน เป็นอาทิ การถ่ายภาพเหล่านี้ *ชมรมพุทธศาสน์ กฟผ.* ได้รับความกรุณาอนุเคราะห์ให้ความสะดวกอย่างดียิ่งจากท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์ของวัดทุกวัด จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ ด้วยความเคารพอย่างสูง

ท่านผู้รู้ กล่าวว่า การพิมพ์หนังสือธรรมะออกเผยแพร่จัดเป็นกุศลอย่างยิ่ง แต่สำหรับการจัดพิมพ์หนังสือซึ่งทรงคุณค่าเป็น *"ต้นสาย"* เป็น *"เนติ-แบบอย่าง"* ของการปฏิบัติ ทั้งต้นฉบับก็หายาก ใกล้จะสูญหาย เป็นการรักษา *"แก้วมณี"* อันสูงค่านั้นให้ยืนยง เป็นสมบัติแก่ *"ผู้สนใจธรรมปฏิบัติ ใคร่แสวงหาทางหลุดพ้น"* ต่อไปนั้น ย่อมจัดเป็นกุศลอันเยี่ยมยอดสุดประมาณ ดังนั้นการที่คณะศิษยานุศิษย์ของ *พระคุณเจ้าหลวงปู่หลุย จันทสาโร* ได้ขอมีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศลนี้ บริจาคทรัพย์สมทบทุนในการจัดพิมพ์อีก 40,400 บาท เชื่อว่า ด้วยอำนาจกุศลเจตนาที่ได้บำเพ็ญแล้วด้วยดีนี้ คงจะทำให้ทุกท่านมีความสุข ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ชมรมพุทธศาสน์ กฟผ. ไม่มีอะไรกล่าวอีกสำหรับหนังสือเล่มนี้ เพราะทั้งคำนำก็ดี คำชี้แจงก็ดี ของพระคุณเจ้าทั้งสององค์คือ *ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์* และ *ท่านเจ้าคุณอริยคุณาธาร* ในฉบับพิมพ์ครั้งแรกได้อธิบายต้นเหตุความเป็นมาไว้โดยชัดแจ้งแล้ว นอกจากนั้น*พระคุณเจ้าหลวงปู่หลุย* ยังเมตตาอธิบายเพิ่มเติมไว้อีกในอนุโมทนากถาของท่าน แต่สิ่งเดียวที่คิดว่า ควรจะบันทึกไว้ ณ ที่นี้ก็คือ ขณะเมื่อหลวงปู่ฯ ท่านเมตตามอบหนังสือต้นฉบับอันเก่าแก่กรอบเหลืองด้วยกาลเวลาให้นั้น หลังจากกำชับว่า

"หนังสือนี้ราคาสูง พิมพ์ให้ดีๆ นะ" ท่านนิ่งไปอึดใจหนึ่ง ก็เอ่ยรำพึงว่า **"ธรรมะในนี้ เป็นหัวใจของธรรม เป็นธรรมะที่ทำให้มี ท่านพรหม* ท่านเทสก์ ท่านขาว ท่านแหวน ท่านอ่อน ท่านฝั้น ท่านกงมา ท่านเจ้าคุณวัน ท่านจวน** น่ะแหละ"

ชมรมพุทธศาสน์ กฟผ. ไม่กล้าอาจเอื้อม กล่าวว่า เป็นอริยธรรมนำไปสู่ความหลุดพ้นหรือไม่ แต่อย่างไรก็ดี **อัฐิธาตุขององค์ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตมหาเถระ เองก็ได้กลายเป็นพระธาตุนานแล้ว มีลักษณะดังที่ท่านผู้รู้บรรยายไว้ว่า เป็นลักษณะของพระอรหันตสาวก** และบรรดาศิษย์ของท่าน หลายต่อหลายองค์ที่บำเพ็ญเพียรภาวนา รับการอบรมจากท่าน มีความเคารพรัก เลื่อมใสสืบต่อระเบียบปฏิบัติ และปฏิปทาของท่านอย่าง

เคร่งครัด .....เมื่อมีชีวิตอยู่ ก็เป็นที่เคารพสักการะ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนชาวไทยโดยทั่วไป และ...เมื่อมรณภาพแล้ว อัฐิธาตุของท่านเหล่านั้น ก็ได้แปรสภาพไปเป็นพระธาตุ เฉกเช่นอัฐิธาตุขององค์บูรพาจารย์ของท่านเช่นเดียวกัน.

(นายเกษม จาติกวณิช)

ประธานชมรมพุทธศาสน์ กฟผ.

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

31 มกราคม 2527

** : พระอาจารย์พรหม จิรปุญโญ วัดป่าบ้านดงเย็น จ.สกลนคร*

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ *ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร* คณะศิษยานุศิษย์ ซึ่งมีข้าพเจ้าเป็นประธานได้ปฤกษาหารือกัน ตกลงให้มีการพิมพ์หนังสือแจกเรื่องหนึ่ง คือให้เรื่องประวัติของท่านอาจารย์ เพื่อเป็นทิฏฐานุคติแก่ศิษยานุศิษย์และอนุชนรุ่นหลังอย่างหนึ่ง รวบรวมธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ที่ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ชิดได้จดบันทึกไว้ มาตีพิมพ์แจกเพื่อเป็นมรดกแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วถึงกัน จะได้ไม่มีใครเสียใจว่าไม่ได้รับมรดกอย่างหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่งให้รวบรวมบทประพันธ์ และบทธรรมบรรยายเท่าที่มีอยู่ อันท่านมอบไว้เป็นมรดก แก่*พระภิกษุทองคำ*[1] นั้นมารวมตีพิมพ์ในสมุดเล่มเดียวกันนั้นด้วย จะได้เป็นเครื่องอนุสรณ์ถึงท่านอาจารย์ทั่วถึงกัน ที่ประชุมได้ตกลงให้มอบภาระในการนี้แก่ *พระอริยคุณาธาร (ปุสฺโส เสง)*[2] ซึ่งเป็นศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งเป็นผู้จัดทำ เธอเต็มใจรับภาระและจัดทำสำเร็จเรียบร้อยเป็นเล่มสมุดทันแจกในงานฌาปนกิจสมประสงค์

และหนังสือนี้ คณะอุบาสกอุบาสิกามีศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างถวายท่านอาจารย์เพื่อแจกท่านผู้ร่วม

งานฌาปนกิจศพของท่าน จึงขออนุโมทนาในกุศลเจตนาทั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง งานศพของท่านอาจารย์ นับแต่วาระที่ท่านสิ้นลมปราณมาจนถึงวันฌาปนกิจนี้ ได้มีการบำเพ็ญบุญอุทิศถวายทุกวัน คือ มีการสวดมนต์ บังสุกุล และแสดงธรรม โดยเฉพาะสัตตมวารหนึ่ง ๆ นับแต่วันมรณภาพมา ได้มีการบำเพ็ญบุญอุทิศถวายเป็นพิเศษโดยคณะสัปปุรุษ และศิษยานุศิษย์ร่วมกันทุก ๆ สัตตมวาร คือมีการเจริญพระพุทธมนต์ บังสุกุล แสดงพระธรรมเทศนาและถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์จำนวน 50 รูปขึ้นไป ถึง 100 รูป นับว่างานศพได้เป็นไปอย่างสมเกียรติตลอดมา น่าปีติโมทนาสาธุการอย่างยิ่ง

การที่งานศพท่านอาจารย์ได้เป็นไปอย่างสมเกียรติตลอดมา จนถึงวาระการฌาปนกิจนี้ สำเร็จด้วยความสามัคคีร่วมจิตร่วมใจของคณะสัปปุรุษชาวเมืองสกลนคร ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคณะกรรมการจัดการศพ มีท่านข้าหลวงประจำจังหวัดสกลนคร เป็นประธานในฝ่ายคฤหัสถ์ และความสามัคคีของคณะศิษยานุศิษย์ในฝ่ายบรรพชิต ทั้งใกล้ไกลซึ่งมีข้าพเจ้า

เป็นประธาน คณะกรรมการทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้สละกำลังกาย กำลังความคิดสติปัญญาและกำลังทรัพย์ร่วมกันประกอบกิจทุกอย่าง อันเกื้อกูลแก่การศพท่านอาจารย์ให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยเฉพาะในการวิ่งเต้นขวนขวายจตุปัจจัยไทยทาน และกิจการทั่วไป ย่อมสำเร็จได้ด้วยกำลังของคณะกรรมการฝ่ายคฤหัสถ์ซึ่งมีท่านข้าหลวงประจำจังหวัดเป็นประธาน ข้าพเจ้าในนามประธานคณะศิษยานุศิษย์ของท่านอาจารย์ขอขอบคุณและอนุโมทนาสาธุการไว้ในที่นี้ด้วย

ขอกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติ ของคณะกรรมการจัดการศพทั้งฝ่ายคฤหัสถ์และบรรพชิต และเหล่าสาธุชนทั่วไป ที่จงใจบำเพ็ญเพื่ออุทิศถวายแด่ *ท่านอาจารย์มั่นภูริทัตตเถร* นั้น จงสำเร็จเป็นปัจจัยแห่งความสุขความเจริญแด่ท่านอาจารย์ และผู้บำเพ็ญทุกท่าน ตลอดกาลนาน เทอญ

พระธรรมเจดีย์ [3]

วัดโพธิสมภรณ์ อุดรธานี

วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2493

คำชี้แจง

ในงานฌาปนกิจศพ *ท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถร* คณะศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ซึ่งมี *เจ้าพระคุณ พระธรรมเจดีย์* เป็นประธาน ได้ประชุมปฤกษาหารือการศพ ตกลงให้มีการรวบรวมประวัติ ธรรมเทศนา บทประพันธ์ และบทธรรมบรรยาย ของท่านอาจารย์ที่ยังกระจัดกระจายกันอยู่มาพิมพ์รวมกัน เพื่อแจกเป็นมรดกแก่ศิษยานุศิษย์ทั่วถึงกัน และเผื่อแผ่แก่สาธุชนทั่วไปที่ได้มาร่วมในการศพ หรือมิได้มาก็ดี จะได้เป็นอนุสรณียวัตถุระลึกถึงท่านอาจารย์ไปตลอดกาลนานด้วย ที่ประชุมตกลงมอบภาระนี้แก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็เต็มใจรับภาระจัดทำตามประสงค์เพื่อสนองคุณครูบาอาจารย์ ผู้ประทานแสงสว่างทางจิตใจแก่ข้าพเจ้า

ในการเรียบเรียงชีวประวัติของท่านอาจารย์ได้อาศัยบันทึกคำบอกเล่าของท่านอาจารย์ตามที่ *พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส* บันทึกไว้ กับอาศัยปฤกษาไต่ถาม *ท่านเทสก์ เทสรังสี*[1] ศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่ง ซึ่งมีโอกาสได้ติด

ตามท่านอาจารย์ไปถึงเชียงใหม่ ได้อยู่ในสำนักท่านอาจารย์นานกว่าศิษย์อื่น ๆ และความจดจำของข้าพเจ้าเองประกอบกัน แม้ข้าพเจ้าจะมีโอกาสได้อยู่ในสำนักท่านอาจารย์ชั่วเวลาน้อย ท่านอาจารย์ก็ได้บอกเล่าเรื่องอะไรต่ออะไรแก่ข้าพเจ้ามิใช่น้อย ชะรอยท่านจะเล็งเห็นว่า ข้าพเจ้าจะได้เขียนชีวประวัติของท่านในอวสานสมัยก็อาจเป็นได้ ชีวประวัติของท่านอาจารย์ที่เรียบเรียงนี้ก็ไม่หมดสิ้น เนื่องจากมีเวลาน้อย หวังว่าคงได้รับอภัยจากศิษยานุศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ ได้รวบรวมพิมพ์แล้วชุดหนึ่ง ซึ่งให้ชื่อว่า *มุตโตทัย* ในการพิมพ์ครั้งแรก ข้าพเจ้าบอกเหตุผลที่ให้ชื่อนี้ไว้แล้ว ผู้พิมพ์ต่อ ๆ มาไม่รักษาคำนำเดิมไว้จึงเป็นเหตุให้เกิดปัญหาว่าชื่อนี้หมายความอย่างไร? เป็นต้น จึงขอแถลงไว้ในที่นี้เพื่อผู้พิมพ์ต่อไปจะได้ทราบเหตุผลและบอกไว้

การที่ให้ชื่อธรรมเทศนา ของท่านอาจารย์ที่รวบรวมพิมพ์ชุดแรกว่า *มุตโตทัย* นั้น อาศัยคำชมของเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ*

จันทร์) เมื่อคราวท่านอาจารย์แสดงธรรมว่าด้วย **มูลกรรมฐาน** ณ วิหารหลวงเชียงใหม่ว่า **ท่านอาจารย์แสดงธรรมด้วยมุตโตทัย เป็นมุตโตทัย** คำนี้ท่านอาจารย์นำมาเป็นปัญหาถามในที่ประชุมพระภิกษุเปรียญหลายรูป ซึ่งมีข้าพเจ้าร่วมอยู่ด้วย ในคราวที่ท่านมาพักกับข้าพเจ้าที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้าทราบความหมายของคำนั้นแล้ว แต่เห็นว่าเป็นอสาธารณนัย จึงกล่าวแก้ทางใจ ทันใดนั้นท่านก็พูดขึ้นว่า ข้าพเจ้าแก้ถูก ซึ่งทำความประหลาดใจให้แก่ภิกษุทั้งหลายมิใช่น้อย ต่างก็มารุมถามข้าพเจ้าว่า หมายความอย่างไร? ข้าพเจ้าบอกให้ทราบแก่บางองค์เฉพาะที่น่าไว้ใจ คำว่า *มุตโตทัย* มีความหมายเป็นอสาธารณนัยก็จริง แต่อาจเป็นความหมายมาเป็นสาธารณนัยก็ได้ จึงได้นำมาใช้เป็นชื่อธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ โดยมุ่งให้มีความหมายว่า *เป็นธรรมเทศนาชี้บอกแนวทางปฏิบัติให้บังเกิดความหลุดพ้นจากกิเลส อาสวะ* ซึ่งถ้าจะแปลสั้น ๆ ก็ว่า *แดนเกิดแห่งความหลุดพ้น* นั่นเอง

ธรรมเทศนาชุดแรกนี้ *พระภิกษุวิริยัง*[5] กับ *พระภิกษุทองคำ* เป็นผู้บันทึกในสมัยท่านอาจารย์อยู่

จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร และตอนแรกไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้ารับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตท่านอาจารย์พิมพ์เผยแผ่ ท่านก็อนุญาตและสั่งให้ข้าพเจ้าเรียบเรียงเสียใหม่ให้เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแผ่ออกเสียบ้าง ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ถึงอย่างนั้นก็ยังมีที่กระเทือนใจผู้อ่านอยู่บ้าง จึงขอชี้แจงไว้ในที่นี้

คือข้อที่ว่า **พระสัทธรรม เมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว ย่อมกลายเป็นของปลอมไปนั้น หมายความว่าไปปนเข้ากับอัธยาศัยอันไม่บริสุทธิ์ เมื่อแสดงออกแก่ผู้อื่น ก็มักมีอัธยาศัยอันไม่บริสุทธิ์ ปนออกมาด้วย เพื่อรักษาพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์สะอาดคงความหมายเดิมอยู่ได้ ควรมีการปฏิบัติกำจัดของปลอมคืออุปกิเลสอันแทรกซึมอยู่ในอัธยาศัยนั้นให้หมดไป** ซึ่งเป็นความมุ่งหมายของท่านผู้แสดงที่จะชักจูงจิตใจของผู้ฟังให้นิยมในสัมมาปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าผู้ฟังมีใจสะอาด และเป็นธรรมแล้วย่อมจะให้สาธุการแก่ท่านผู้แสดงแน่แท้

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ ที่ *พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโสกับ พระภิกษุวัน อุตฺตโม* จดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย คือระหว่าง พ.ศ. 2491-2492 ก่อนหน้ามรณสมัยเพียงเล็กน้อยนั้น ได้รวบรวมนำมาเรียบเรียงเข้าหมวดหมู่ เช่นเดียวกับครั้งก่อน

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ทั้ง 2 ชุดนี้ หากจะพิมพ์เผยแผ่ต่อไป ก็ควรพิมพ์รวมกันในนามว่า **มุตโตทัย** *และควรบอกเหตุผลและผู้ทำ ดังที่ข้าพเจ้าชี้แจงไว้นี้ด้วย จะได้ตัดปัญหาในเรื่องชื่อ และที่มาของธรรมเทศนาด้วย*

ส่วนบทประพันธ์ และบทธรรมบรรยายของท่านอาจารย์นั้น ปรากฏมีในสมุดของเก่าที่มอบให้เป็นมรดกแก่พระภิกษุทองคำ ผู้อุปฐากใกล้ชิดในปัจฉิมสมัย *บทประพันธ์นั้นคล้ายร่ายหรือกลอนแปด เป็นลายมือของท่านอาจารย์เขียนเอง และบอกไว้ตอนท้ายว่าท่านอาจารย์เป็นผู้แต่ง ครั้งอยู่วัดปทุมวัน พระนคร ส่วนบทธรรมบรรยายนั้นเขียนด้วยอักษรธรรม เป็นลายมือของท่านอาจารย์เหมือนกัน สังเกตดูเป็นของเก่าท่านอาจารย์คงตัดย่อความเอามา* มีอธิบายข้อธรรมในโสฬสปัญหาบ้าง อภิธรรมบ้าง อธิบายกรรมฐานบ้าง อธิบายวินัยกรรมบางอย่างบ้าง และที่

สำคัญที่สุดก็คือกำหนดคืบพระสุคตไว้ ซึ่งตรงกับพระมติของ *สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ พระมหาสมณเจ้า* ซึ่งเป็นมติที่ได้รับความรับรองในหมู่ผู้ปฏิบัติทางจิตใจ อันศิษยานุศิษย์ควรได้รับเป็นมรดกทั่วถึงกัน

ในการคัดลอกบทธรรมบรรยาย ซึ่งเป็นอักษรธรรมลงสู่อักษรไทยนั้น ได้อาศัยกำลังของ *พระภิกษุฉัตรโสมบุตร จีรปุญฺโญ* โดยตลอด จึงจารึกนามเธอไว้ในที่นี้เพื่อเป็นที่ระลึกไปนาน ๆ

อนึ่งในการทำหนังสือ ได้อาศัยกำลังกาย กำลังความคิดสติปัญญา และกำลังทรัพย์จากสาธุชนทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิตมากท่านหลายคนด้วยกัน สุดที่จะจารึกนามไว้ได้หมด จึงขอขอบคุณและอนุโมทนาไว้ในที่นี้ทั่วกัน

พระอริยคุณาธาร

เสนาสนะป่าเขาสวนกวาง ขอนแก่น

วันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2493

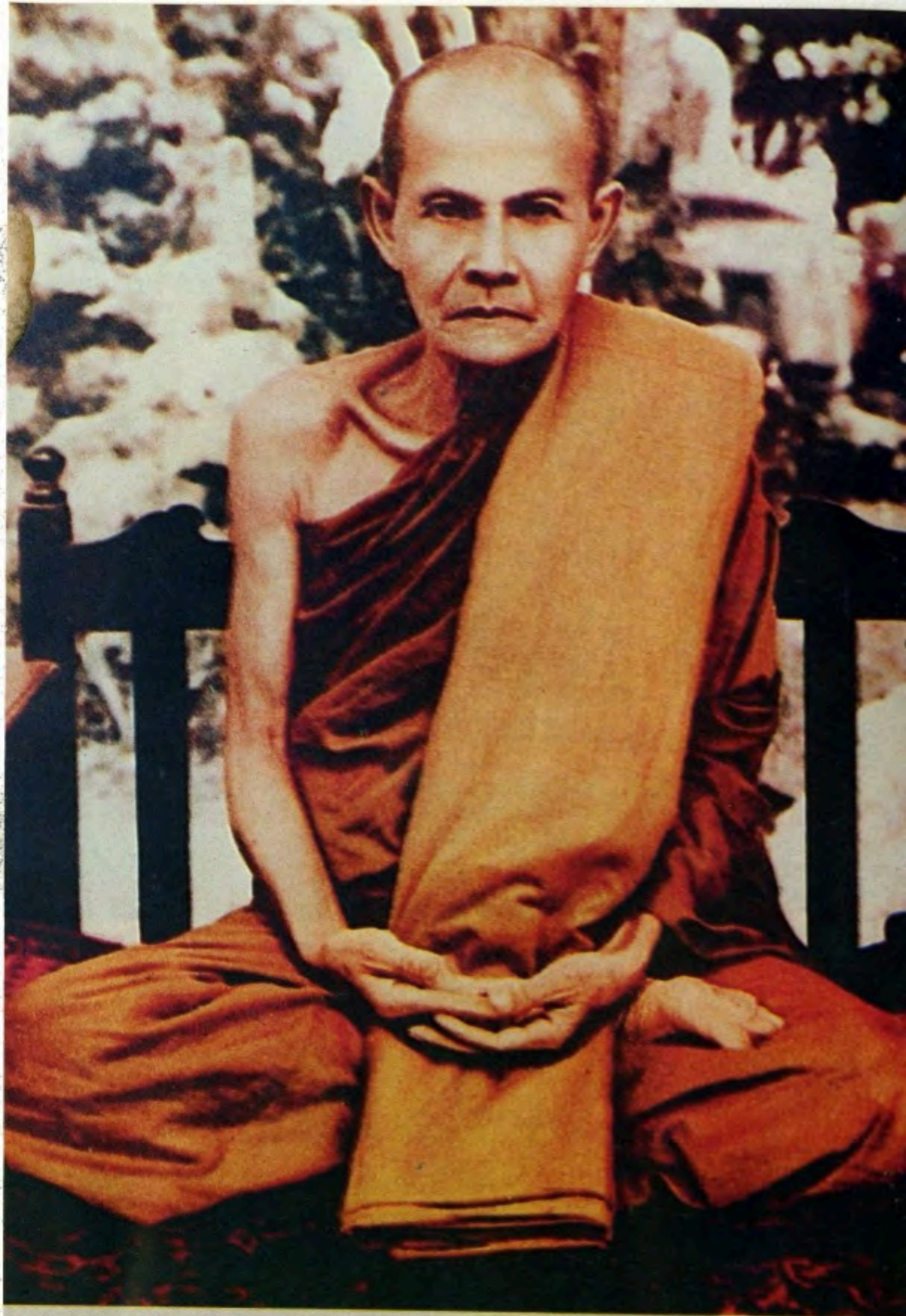

วัดป่าสุทธาวาส
จ. สกลนคร

2.1 *โบสถ์วัดป่าสุทธาวาส* ณ สถานที่ถวายเพลิงศพ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต เมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2493 นี้ ต่อมาได้มีการสร้างโบสถ์ขึ้น

2.2 ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือที่มีน้ำใจระลึกถึงคุณธรรมสัมมาปฏิบัติของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ผู้เป็นธรรมาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาธุระชั้นสูง ปรารถนาร่วมกันว่า สมควรอย่างยิ่งที่จะได้รวบรวมบริขารทั้งหลายของท่าน ซึ่งกำลังกระจายอยู่หลายถิ่นตำบลเข้าไว้ในอาคารเดียวกัน สะดวกต่อการถนอมรักษาและสักการะบูชา

ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือได้รวมกำลังทุนทรัพย์จนเพียงพอเริ่มการก่อสร้างสำหรับประดิษฐาน

จึงกระทำพิธีวางศิลามงคลเพื่อความวัฒนาถาวรแห่งอาคารหลังนี้

ณ วันอาทิตย์ที่ 11 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2516

ตรงกับวันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 ปีกุล เบญจศก 1335

2.3 อาคารพิพิธภัณฑ์บริขาร

2.4 ด้านหน้าอาคารพิพิธภัณฑ์

2.5 ภายในอาคารพิพิธภัณฑ์ รูปเหมือนองค์ท่านอาจารย์หน้าแท่นบูชาประดิษฐานพระธาตุ

2.5 รูปปั้นท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ประดิษฐานอยู่
ภายในอาคารพิพิธภัณฑ์วัดป่าสุทธาวาส

2.6

2.7

2.6 พระธาตุ ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต
2.7 พระธาตุ มีลักษณะเป็นเม็ดสีพิกุลแห้ง ซึ่งแปรสภาพมาจากพระอังคารกับอัฐิธาตุ มีลักษณะใสเป็นผลึก

พระพุทธรูปปางมารวิชัย

- ท่านได้ประดิษฐแท่นขึ้นด้วยตนเอง และกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปอยู่เป็นประจำ

- วัดภูริทัตตถิระวาส (บ้านหนองผือ) จังหวัดสกลนคร รักษาไว้และมอบให้

หนังสือเกี่ยวกับธรรม

- แม้พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จะปฏิบัติธุดงคกรรมฐานและอยู่ตามป่าเขาต่าง ๆ เป็นประจำก็ตาม แต่ท่านก็มิได้ละเว้นที่จะศึกษาหนังสือธรรมอื่น ๆ เช่นท่านทั้งหลายศึกษากัน และเก็บรักษาเอกสารที่สำคัญไว้ด้วยความเคารพ หนังสือเหล่านี้มีทั้งนิทานและหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า ที่สำนักพิมพ์ต่าง ๆ พิมพ์ขึ้นเผยแพร่ และเก็บรักษาไว้ด้วยความเคารพบูชาอย่างสูง

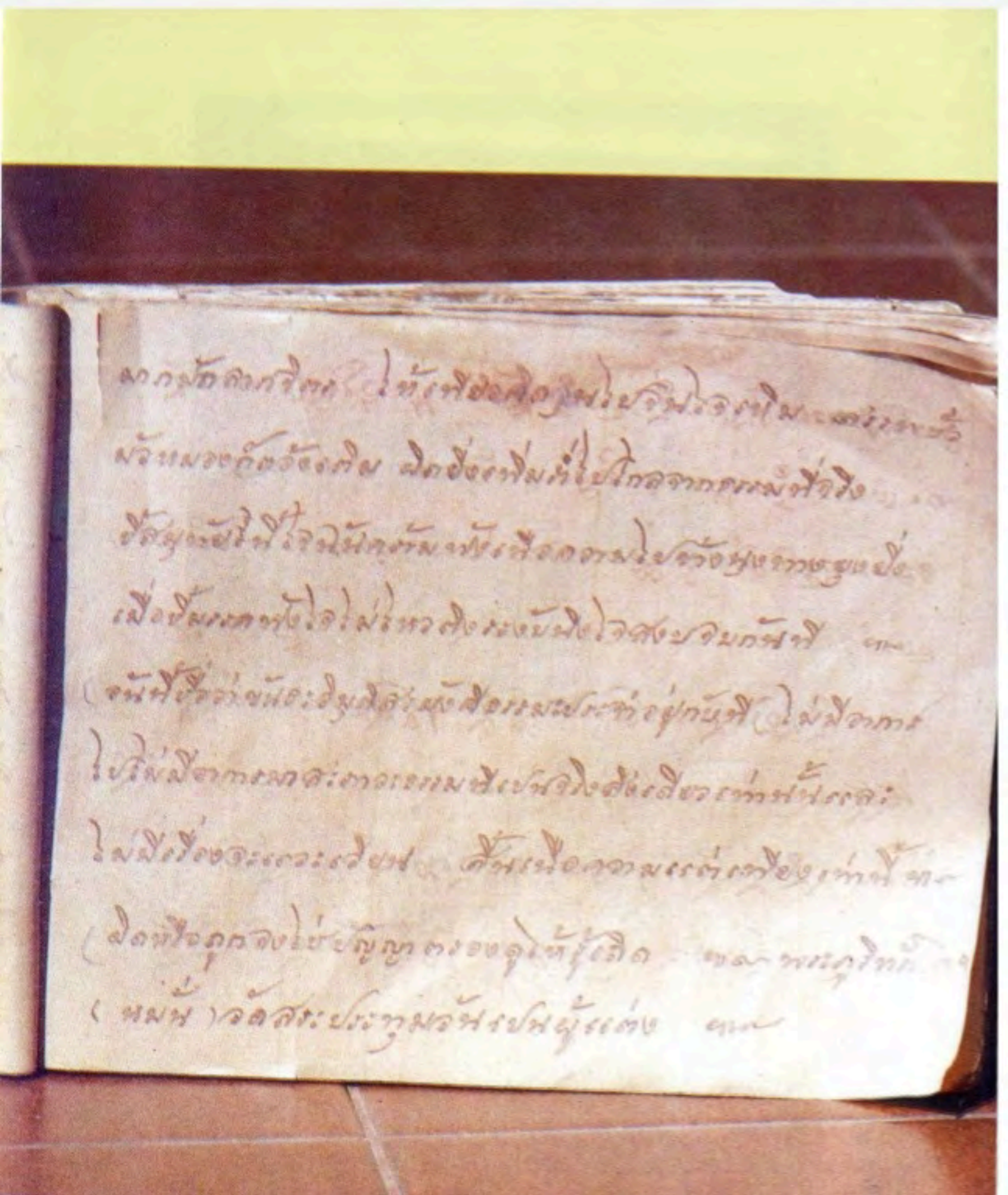

2.9 *หนังสือธรรม* ลายมือบทประพันธ์
2.10 และลายมือหนังสือธรรมของ
ท่านซึ่งได้มอบให้พระภิกษุ
ทองคำ ญาโณภาโส

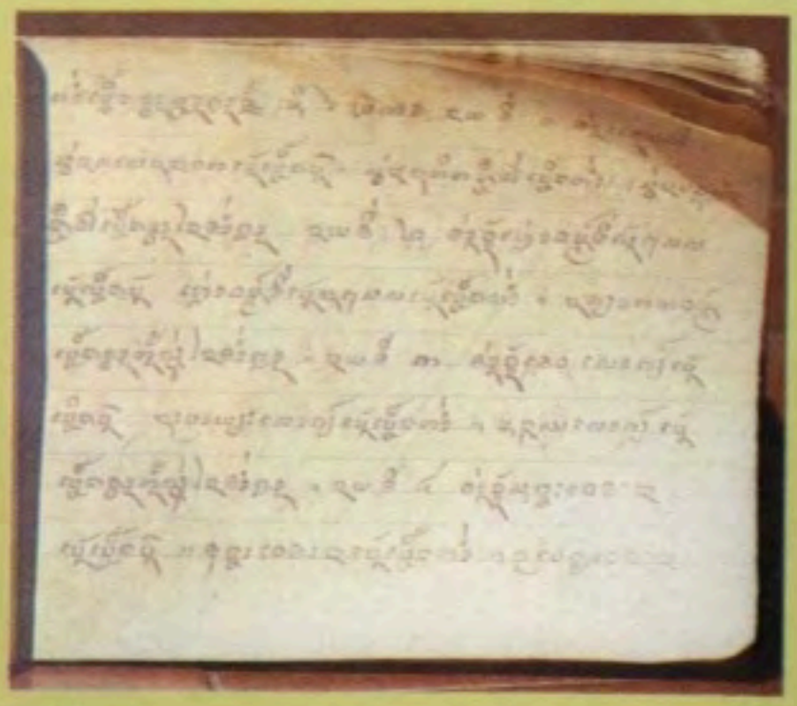

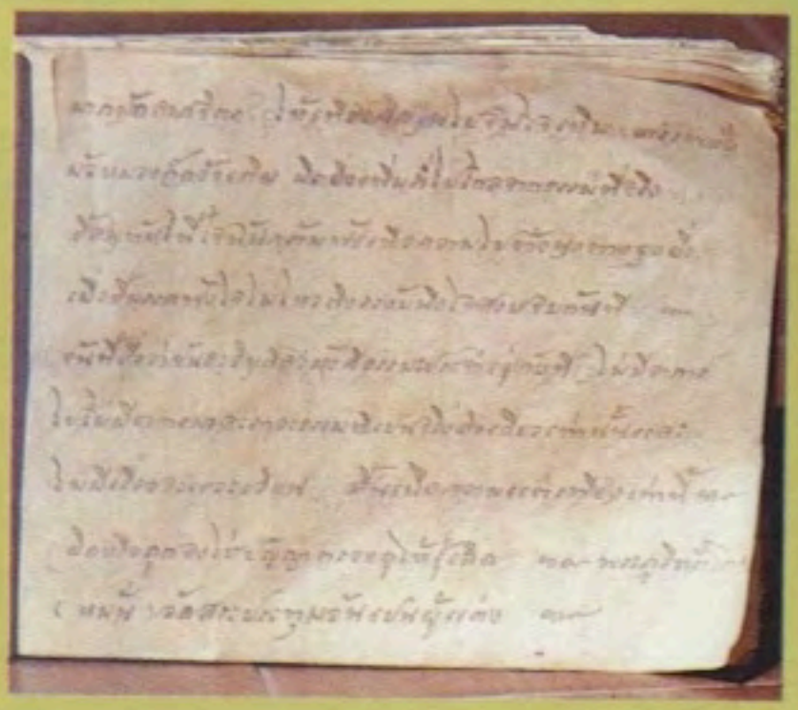

2.10

2.11 อัฏฐบริขารของพระอาจารย์

- พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ใช้อัฏฐบริขารที่จำเป็นเหมือนกับพระสงฆ์ทั่วไป คือสบงซึ่งใช้เป็นผ้านุ่ง จีวรใช้เป็นผ้าห่ม สังฆาฏิใช้เป็นผ้าห่มกันหนาวและใช้พาดบ่าในโอกาสที่จะต้องทำพิธีสังฆกรรมต่าง ๆ บาตรสำหรับใส่ภัตตาหาร มีดโกนสำหรับปลงผม เข็มสำหรับเย็บผ้า รัดประคดสำหรับคาดเอวแทนเข็มขัด และหม้อกรองน้ำซึ่งเป็นบริขารจำเป็นประจำองค์พระเรียกว่าอัฏฐบริขาร

ผ้าอื่น ๆ

- ผ้าที่พระอาจารย์ใช้ประจำวัน มีผ้าอาบน้ำฝน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน ผ้าเช็ดบาตร ผ้าเช็ดหน้า ผ้าเช็ดมือ ผ้าเช็ดเท้า ถุงเท้าใส่กันหนาว ซึ่งท่านปะชุนด้วยตนเองทั้งสิ้น ท่านใช้อย่างกระเหม็ดกระแหม่ ไม่สุรุ่ยสุร่าย ฟุ่มเฟือย และบำเพ็ญสมณธรรมตามสมณวิสัยอย่างหายกังวล

2.12 *เครื่องใช้ประจำวัน*

- พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต มีชีวิตอยู่ด้วยความเมตตา และการแผ่กุศลคุณงามความดียึดหลักของชีวิตสมณเพศอย่างเคร่งครัด ด้วยเหตุนี้เครื่องใช้ประจำวันของท่านจึงมีเฉพาะสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีพเท่านั้นเอง วัตถุต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นว่าท่านได้ตัดวัตถุทั้งหลายทั้งปวงออกจากบ่วงของกิเลสจนหมดสิ้น

ประวัติย่อพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ณ วัดภูริทัตตถิระวาส

เกิดวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ปีมะแม วันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2413 ที่บ้านคำบง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ในสกุลแก่นแก้วเป็นตระกูลนักรบ เพียแก่นท้าวเป็นปู่ ปู่เคยผ่านศึกทุ่งเชียงขวาง นายคำด้วงเป็นบิดา นางจันทร์เป็นมารดา นับถือพระพุทธศาสนาตลอดมา

บุคลิกลักษณะ ร่างเล็ก ผิวขาวแดง คล่องแคล่ว ว่องไว สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความประพฤติ อัธยาศัยเรียบร้อย ชอบศึกษาธรรมะ รักในเพศนักบวชประจำนิสัย

อุปสมบทอายุ 22 ปี ที่วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานี พระอริยกวีเป็นพระอุปัชฌาย์พระครูสีทาเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูประจักษ์อุบลคุณเป็นอนุศาสนาจารย์

ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามเบื้องยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.4)

เดินธุดงค์ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือระยะแรก 24 พรรษา บั้นปลายภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 16 พรรษา ที่วัดป่าบ้านหนองผือ 5 พรรษา (2487 2492)

มรณภาพ 2492 ที่วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร อายุ 80 ปี

วัดภูริทัตตถิระวาส

3.2

3.1 กุฏิภูริทัตโต พ.ศ. 2489

3.2 ส่วนหนึ่งของกุฏิภูริทัตโต ซ้ายมือเป็นทางเดินจงกรม

3.3 มองเข้าไปเห็นห้องที่ท่านใช้พำนัก

3.4 ภายในห้องเห็นเตียงแขวนเก็บอยู่ชิดผนัง

3.5 ไม้ตะเคียนขุดทำเป็นรางใส่น้ำใช้แทนตุ่มน้ำ ท่านสรงน้ำจากไม้ขุดนี้

3.6 เก้าอี้ที่ท่านใช้ ยามเมื่อท่านปลงเกสา

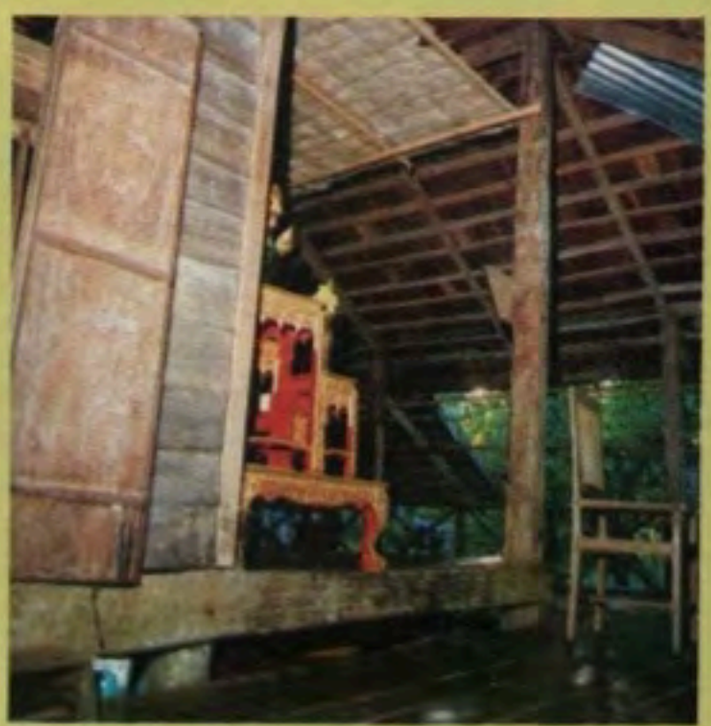

ปูชนียการพระบรมสารีริกธาตุ
พระอาตมาท่านพระอาจารย์มหาบัว
ญาณสัมปันโน พระอาตมาท่านพระอาจารย์
มั่น ภูริทัตโต และอัฐิท่านอาจารย์
สิงห์ ขันตยาคโม ณ วัดป่าสาละวัน
จ.นครราชสีมา

วัดป่าสาละวัน
จ.นครราชสีมา

ตู้แสดงพระธาตุ ท่านพระอาจารย์เสาร์ กันตสีโล และท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

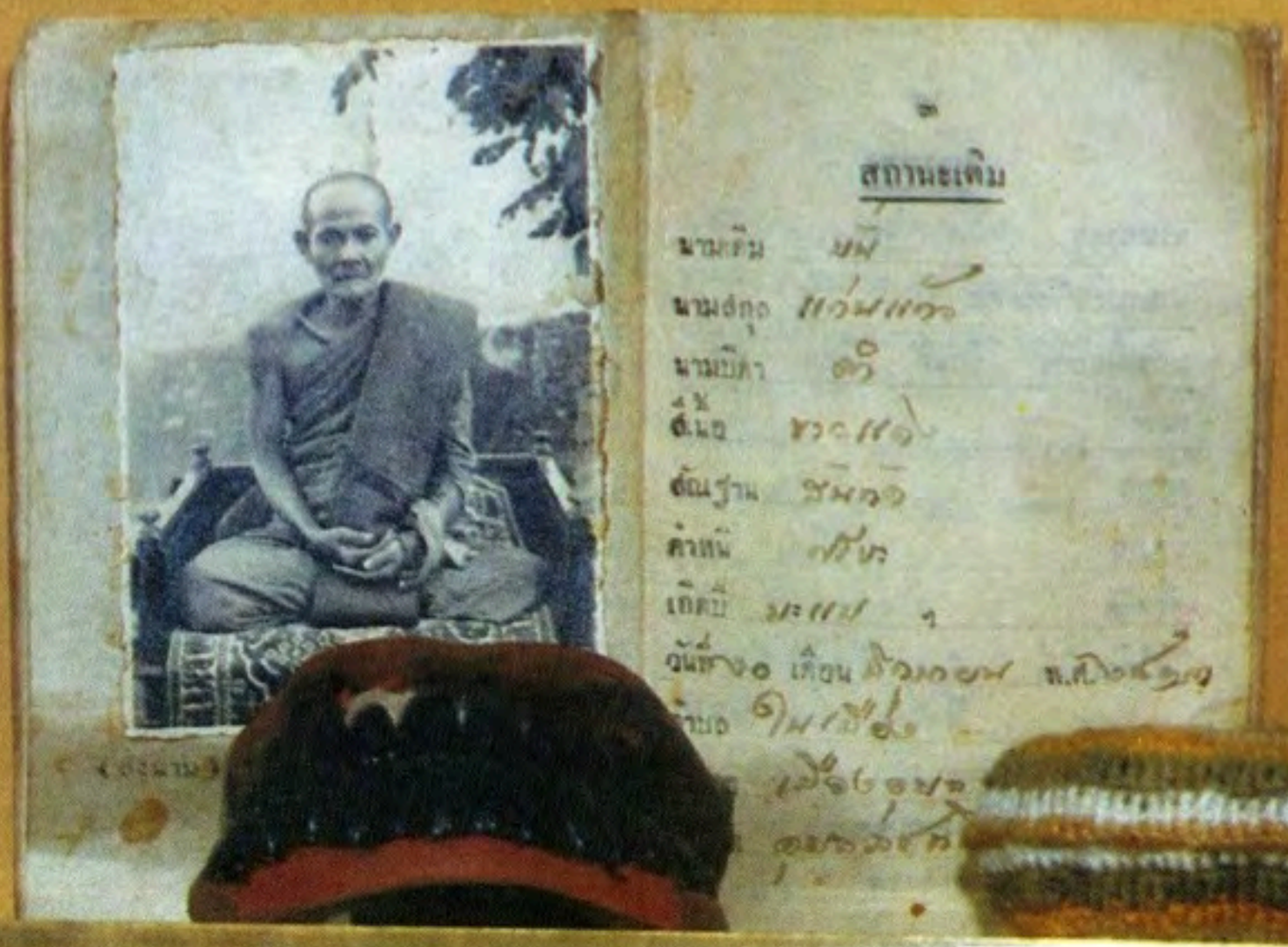

- หนังสือสุทธิ[illegible]ะเดิม
- ฟันปลอมที่ท่านใช้

ชีวประวัติ

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

โดย

พระอริยคุณาธาร

ชีวประวัติ

ของ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ อาจารย์สอนธรรมทางวิปัสสนา มีศิษยานุศิษย์มาก มีคนเคารพนับถือมาก มีชีวประวัติควรเป็นทิฏฐานุคติแก่กุลบุตรได้ผู้หนึ่ง ดังจะเล่าต่อไปนี้

ชาติสกุล

ท่านกำเนิดในสกุล *แก่นแก้ว นายคำด้วง* เป็นบิดา *นางจันทร์* เป็นมารดา *เพียแก่นท้าว* เป็นปู่ ชาติไทย นับถือพุทธศาสนา เกิดวันพฤหัสบดีเดือนยี่ ปีมะแม ตรงกับวันที่ 20 เดือนมกราคม พ.ศ. 2413 ณ บ้านคำบง ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน 9 คน ท่านเป็นบุตรคนหัวปี บุตร 6 คน ตายเสียแต่เล็ก ยังเหลือน้องสาว 2 คน คนสุดท้อง ชื่อหวัน จำปาศิลป

รูปร่างลักษณะและนิสัย

ท่านเป็นคนร่างเล็กผิวขาวแดงแข็งแรงว่องไว สติปัญญาดีมาตั้งแต่กำเนิด ฉลาด เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย ในทางที่ถูก ไม่ยอมทำตามในทางที่ผิด

การศึกษาสามัญ

ท่านได้เรียนอักขรสมัยในสำนักของอา คือ เรียนอักษรไทยน้อย อักษรไทย อักษรธรรม และอักษรขอม อ่านออกเขียนได้ นัยว่าท่านเรียนได้รวดเร็ว เพราะมีความทรงจำดี และมีความขยันหมั่นเพียร ชอบการเล่าเรียนศึกษา

การบรรพชา

เมื่อท่านอายุได้ 15 ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักวัดบ้านคำบง ใครเป็นบรรพชาจารย์ไม่ปรากฏ ครั้นบวชแล้วได้ศึกษาความรู้ทางพระศาสนา มีสวดมนต์และสูตรต่าง ๆ ในสำนักบรรพชาจารย์ จดจำได้รวดเร็ว อาจารย์เมตตาปรานีมาก เพราะเอาใจใส่ในการเล่าเรียนดี ประพฤติปฏิบัติเรียบร้อย เป็นที่ไว้เนื้อเชื่อใจได้ เมื่ออายุท่านได้ 17 ปี บิดาขอร้องให้ลาสิกขา เพื่อช่วยการงาน

ทางบ้าน ท่านก็ได้ลาสิกขาออกไปช่วยการงานของบิดามารดาเต็มความสามารถ

ท่านเล่าว่า เมื่อลาสิกขาไปแล้วยังคิดที่จะบวชอีกอยู่เสมอไม่ลืมเลย คงเป็นเพราะมีอุปนิสัยในทางบวชมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง เพราะติดใจในคำสั่งของยายว่า *"เจ้าต้องบวชให้ยาย เพราะยายก็ได้เลี้ยงเจ้ายาก"* คำสั่งของยายนี้คอยสะกิดใจอยู่เสมอ

การอุปสมบท

ครั้นอายุท่านได้ 22 ปี ท่านเล่าว่า มีความอยากบวชเป็นกำลัง จึงอำลาบิดามารดาบวช ท่านทั้งสองก็อนุญาตตามประสงค์ ท่านได้เข้าศึกษาในสำนัก *ท่านอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ* วัดเลียบ เมืองอุบล จังหวัดอุบลราชธานี ได้รับอุปสมบทกรรมเป็นภิกษุ ภาวะในพระพุทธศาสนา ณ วัดศรีทอง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี *พระอริยกวี (อ่อน)* เป็นพระอุปัชฌายะ **พระครูสีทา ชยเสโน** เป็นพระกรรมวาจาจารย์ *พระครูประจักษ์อุบลคุณ (สุ่ย)* เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2436 พระอุปัชฌายะขนานนามมคธให้ว่า *ภูริทตฺโต* เสร็จอุปสมบทกรรมแล้วได้กลับมาสำนักศึกษาวิปัสสนาธุระ กับ *พระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ* ณ วัดเลียบ ต่อไป

สุบินนิมิต

ท่านเล่าว่า เมื่อกำลังศึกษากรรมฐานภาวนาในสำนักพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ ณ วัดเลียบ จังหวัดอุบลราชธานีนั้น ชั้นแรกยังใช้บริกรรมภาวนาว่า พุทโธ พุทโธ อยู่ อยู่มาวันหนึ่งจะเป็นเวลาเที่ยงคืนหรืออย่างไรไม่แน่ บังเกิดสุบินนิมิตว่า ได้เดินออกจากหมู่บ้านบ้านหนึ่ง มีป่า เลยป่าออกไปก็ถึงทุ่งเวิ้งว้างกว้างขวาง จึงเดินตามทุ่งไป ได้เห็นต้นชาติต้นหนึ่งที่บุคคลตัดให้ล้มลงแล้ว ปราศจากใบ ตอของต้นชาติสูงประมาณ 1 คืบ ใหญ่ประมาณ 1 อ้อม ท่านขึ้นสู่ขอนชาตินั้น พิจารณาดูอยู่รู้ว่าผุพังไปบ้างและจักไม่งอกขึ้นได้อีก ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่นั้นมีม้าตัวหนึ่ง ไม่ทราบว่ามาจากไหน มาเทียมขอนชาติ ท่านจึงขึ้นขี่ม้าตัวนั้น ม้าพาวิ่งไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเต็มฝีเท้า ขณะที่ม้าพาวิ่งไปนั้นได้แลเห็นตู้ใบหนึ่งเหมือนตู้พระไตร-ปิฎกตั้งอยู่ข้างหน้า ตู้นั้นวิจิตรด้วยเงินสีขาวเลื่อมเป็นประกายผ่องใสยิ่งนัก ม้าพาวิ่งเข้าไปสู่ตู้นั้น ครั้นถึงม้าก็หยุดและหายไป ท่านลงจากหลังม้าตรงตู้พระไตรปิฎกนั้นแต่มิได้เปิดตู้ดู ไม่ทราบว่ามีอะไรอยู่ในนั้น แลดูไปข้างหน้า เห็นเป็นป่าชัฏ เต็มไปด้วยขวากหนามต่าง ๆ จะไปต่อไปไม่ได้ เลยรู้สึกตัวตื่นขึ้น

สุบินนิมิตนี้เป็นบุพพนิมิตบอกความมั่นใจในการทำความเพียรของท่าน ท่านจึงตั้งหน้าทำความเพียรประโยคพยายามมิได้ท้อถอย มีการเดินจงกรมบ้าง นั่งสมาธิบ้าง ข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ก็มิได้ทอดทิ้งคงดำเนินตามข้อปฏิบัติ อันท่านโบราณบัณฑิตทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงบำเพ็ญตามทางแห่งอริยมรรค

ครั้นต่อมา ท่านจึงหวนไปพิจารณาสุบินนิมิตนั้น จึงได้ความว่าการที่ท่านออกมาบวชในพระพุทธ-ศาสนาและปฏิบัติตามอริยมรรคนั้น ชื่อว่าออกจากบ้านบ้านนั้น คือความผิดทั้งหลาย และป่านั้นคือกิเลสซึ่งเป็นความผิดเหมือนกัน อันความที่บรรลุถึงทุ่งอันเวิ้งว้างนั้น คือละความผิดทั้งหลายประกอบแต่ความดีความงามขอนชาติได้แก่ชาติความเกิด ม้าได้แก่ตัวปัญญาวิปัสสนาจักมาแก้ความผิด การขึ้นสู่ม้าแล้วม้าพาวิ่งไปสู่ตู้พระไตร-ปิฎกนั้น คือ เมื่อพิจารณาไปแล้วจักสำเร็จเป็นปฏิสัมภิทา-นุสาสน์ ฉลาดรู้อะไร ๆ ในเทศนาวิธี ทรมานแนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ทั้งหลายให้ได้รับความเย็นใจ และเข้าใจในข้อปฏิบัติทางจิตแต่จะไม่ได้ในจตุปฏิสัมภิทาญาณ เพราะไม่ได้เปิดดูตู้นั้น ส่วนข้างหน้าอันเต็มไปด้วยขวากหนามนั้นได้ความว่า เมื่อพิจารณาเกินไปจากมรรค จากสัจจะ

ก็คือความผิดนั่นเอง เมื่อพิจารณาได้ความเท่านี้แล้ว ก็ถอยจิตคืนมาหาตัว พิจารณากาย เป็นกายคตาสติภาวนาต่อไป

สมาธินิมิต

ท่านเล่าให้ฟังว่า เมื่อท่านเจริญกรรมฐานภาวนาอยู่วัดเลียบเมืองอุบลนั้น ในชั้นแรกยังบริกรรมภาวนาว่า พุทโธ ๆ อยู่

วาระแรก มีอุคคหนิมิต คือ เมื่อจิตรวมลงได้ปรากฏรูปอสุภะภายนอกก่อน คือ เห็นคนตายอยู่ข้างหน้าห่างจากที่นั่งประมาณ 1 วา ผินหน้ามาทางท่าน มีสุนัขตัวหนึ่งมาดึงเอาไส้ออกไปกินอยู่ เมื่อเห็นดังนั้น ท่านก็มิได้ท้อถอย คงกำหนดนิมิตนั้นให้มาก ออกจากที่นั่งแล้วจะนอนอยู่ก็ดี จงกรมก็ดี เดินไปมาอยู่ก็ดี ก็ให้ปรากฏนิมิตอยู่อย่างนั้น ครั้นนานวันมาก็ขยายให้ใหญ่ ขยายให้เน่าเปื่อยผุพัง เป็นจุณวิจุณไปกำหนดให้มาก ให้มีทั้งตายเก่าและตายใหม่ จนกระทั่งเต็มหมดทั้งวัดวา มีแร้งกาหมายื้อแย่งกันกินอยู่ ท่านก็ทำอยู่อย่างนั้นจนอสุภะนั้นได้กลับกลายเป็นวงแก้ว

วาระที่ 2 เมื่อร่างอสุภะทั้งหมดได้กลับกลายมาเป็นวงแก้วแล้ว จึงเพ่งอยู่ในวงแก้วอันขาวเลื่อมใส

สะอาด คล้ายวงกสิณสีขาว ท่านก็เพ่งพินิจพิจารณาอยู่ในวงนั้นเรื่อยไป

วาระที่ 3 เมื่อกำหนดพิจารณาต่อไป จึงแลไปเห็นอะไรอย่างหนึ่ง คล้ายภูเขาอยู่ข้างหน้า จึงนึกขึ้นในขณะนั้นว่าอยากไปดู บางทีจะเป็นหนทางข้อปฏิบัติกระมัง? จึงได้เดินไปดู ปรากฏว่าภูเขานั้นเป็นพักอยู่ 5 พัก จึงก้าวขึ้นไปถึงพักที่ 5 แล้วหยุดแล้วกลับคืนขณะที่เดินไปนั้น ปรากฏว่าตัวท่านสะพายดาบอันคมกล้าเล่ม 1 และที่เท้ามีรองเท้าสวมอยู่ ในคืนต่อมาก็เป็นไปอย่างนั้นอีก และปรากฏนิมิตคืบหน้าต่อไปเป็นกำแพงขวางหน้าอยู่ที่กำแพงมีประตู จึงอยากเข้าไปดูว่าข้างในมีอะไรอีก จึงเอามือผลักประตูเข้าไปปรากฏว่ามีทางสายหนึ่งตรงไป ท่านจึงเดินตามทางนั้นไป ข้างทางขวามือเห็นมีที่นั่ง และที่อยู่ของพระภิกษุ 2–3 รูป กำลังนั่งสมาธิอยู่ ที่อยู่ของพระภิกษุนั้นคล้ายประทุนเกวียน ท่านมิได้เอาใจใส่ คงเดินต่อไป ข้างทางทั้งสองข้างมีถ้ำมีเงื้อมผาอยู่มาก ได้เห็นดาบสตนหนึ่งอาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ท่านก็มิได้เอาใจใส่อีก ครั้นเดินต่อไปก็ถึงหน้าผาสูงมาก จะไปอีกก็ไปไม่ได้ จึงหยุดเพียงนั้น แล้วกลับออกมาทางเก่า คืนต่อมาก็ไปอีกอย่างเก่า ครั้นไปถึงหน้าผาแห่งนั้น จึงปรากฏ

ยนตร์คล้ายอู่ มีสายหย่อนลงมาแต่หน้าผา ท่านจึงขึ้นสู่อู่ พอนั่งเรียบร้อย อู่ก็ชักขึ้นไปบนภูเขาลูกนั้น ครั้นขึ้นไปแล้วจึงเห็นสำเภาใหญ่ลำหนึ่งอยู่บนภูเขาลูกนั้น ขึ้นไปดูในสำเภาเห็นโต๊ะ 4 เหลี่ยม บนโต๊ะมีผ้าปู เป็นผ้าสีเขียวเนื้อละเอียดมากมองดูทั้ง 4 ทิศ มีดวงประทีปติดสว่างรุ่งโรจน์อยู่ประทีปนั้นคล้ายติดด้วยน้ำมัน ปรากฏว่าตัวท่านขึ้นนั่งบนโต๊ะนั้น และปรากฏว่าได้ฉันจังหันที่นั้นด้วยเครื่องจังหัน มีแตงกับอะไรอีกหลายอย่าง ครั้นฉันจังหันเสร็จแล้ว มองไปข้างหน้าปรากฏเห็นเป็นฝั่งโน้นไกลมาก จะไปก็ไปไม่ได้เพราะมีเหวลึก ไม่มีสะพานข้ามไป จึงกลับคืนมาเหมือนอย่างเก่า

วาระที่ 4 ก็เพ่งไปน้อมจิตไปอย่างเก่านั่นแล ครั้นไปถึงสำเภาแห่งนั้น จึงปรากฏเห็นมีสะพานน้อย ๆ ข้ามไปยังฝั่งโน้นจึงเดินไป พอไปถึงฝั่งโน้นแล้วก็ปรากฏเห็นกำแพงใหญ่มากสูงมาก ประกอบด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคง ที่หน้ากำแพงมีถนนใหญ่ไปทางทิศใต้และทิศเหนือ นึกอยากเข้าไปมาก จึงเดินไปผลักประตูประตูไม่เปิดจึงกลับคืนมา

วาระที่ 5 ทำอย่างเก่าอีก ปรากฏไปอย่างเก่าสะพานจากสำเภาใหญ่ ไปยังฝั่งโน้น ปรากฏว่าใหญ่กว่า

เก่ามาก ครั้นเดินตามสะพานนั้นไปได้ครึ่งสะพานปรากฏเห็นท่านเจ้าคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระจันทร์) เดินสวนมา และกล่าวว่า *"อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค"* แล้วต่างก็เดินต่อไป พอไปถึงประตูก็แลเห็นประตูเล็กอีกประตูหนึ่ง จึงเดินไปผลักประตูเล็กนั้นออกได้ แล้วไปเปิดประตูใหญ่ได้ เข้าไปข้างในกำแพงปรากฏมีเสาธงทองตั้งอยู่ท่ามกลางเวียงนั้น – สูงตระหง่าน ต่อไปข้างหน้าปรากฏมีถนนเป็นถนนดีสะอาด เตียนราบ มีเครื่องมุง มีประทีปโคมไฟติดเป็นดวงไปตามเพดานหลังคาถนน มองไปข้างหน้าเห็นมีโบสถ์หลังหนึ่งตั้งอยู่จึงเดินเข้าไปในโบสถ์ ภายในโบสถ์มีทางจงกรม ที่สุดทางจงกรมทั้งสองข้างมีดวงประทีปตามสว่างรุ่งโรจน์ นึกอยากเดินจงกรม จึงได้เดินจงกรมไป ๆ มา ๆ อยู่ และต่อมาปรากฏมีธรรมาสน์อันหนึ่งวิจิตรด้วยเงิน จึงขึ้นไปนั่งบนธรรมาสน์นั้น บนธรรมาสน์มีบาตรลูกหนึ่ง เปิดดูในบาตรมีมีดโกนเล่มหนึ่ง พอมาถึงตรงนี้ก็อยู่ ไม่ปรากฏอะไรต่อไปอีกวันต่อมาก็เข้าไปถึงตรงนี้อีกทุก ๆ วัน ทุกครั้งที่เข้าไปก็ปรากฏว่าในตัวท่านมีดาบสะพายอยู่เล่ม 1 กับมีรองเท้าสวมอยู่ด้วยปรากฏเป็นอย่างนี้อยู่ 3 เดือน ครั้นต่อมาเมื่อออกจากที่แล้ว (คือ จิตถอนออกจากสมาธิ) เห็นอารมณ์ภายนอกก็ยังกระทบกระทั่งอยู่ร่ำไป สวยก็เกิดรัก ไม่ดีก็ชัง เป็นอยู่

อย่างนี้ ท่านจึงพิจารณาว่า การที่เราพิจารณาอย่างนี้มันยังเป็นนอกอยู่ ไม่หยุดอยู่กะที่ และครั้นกระทบอารมณ์ก็ยังหวั่นไหวอยู่ นี่เห็นจะไม่ใช่ทางเสียแล้วกระมัง? เมื่อพิจารณาได้ความอย่างนี้ จึงเริ่มแก้ด้วยอุบายวิธีใหม่ จึงตั้งต้นพิจารณากายนี้ทวนขึ้นและตามลงไป อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ เบื้องบนแต่ปลายเท้าขึ้นมา เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป และด้านขวางสถานกลางโดยรอบด้วยการจงกรม เวลาจะนอนก็นอนเสีย ไม่นั่งให้มันรวมเหมือนอย่างเก่า ใช้อุบายนี้ทำประโยคพยายามพากเพียรอยู่โดยมิท้อถอย ตลอด 3 วันล่วงแล้ว จึงนั่งพิจารณาอีกทีนี้จิตจึงรวมลง และปรากฏว่ากายนี้ได้แตกออกเป็นสองภาค พร้อมกับรู้ขึ้นในขณะนั้นว่า *"เออ ที่นี้ถูกแล้วละ เพราะจิตไม่น้อมไป และมีสติรู้อยู่กับที่"* นี่เป็นอุบายอันถูกต้องครั้งแรก

ตั้งแต่นั้นมาก็พิจารณาอยู่อย่างนั้น ครั้นออกพรรษาตกฤดูแล้ง ก็ออกเที่ยวแสวงหาวิเวกไปอยู่ที่สงัดปราศจากคนพลุกพล่านตามหมู่บ้าน ห่างจากหมู่บ้านพออาศัยภิกขาจารวัตร ตามเยี่ยงอย่างพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าที่ดำเนินมาก่อนแล้วทั้งหลาย ไปทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง ในคราว

ไปวิเวกถิ่นนครพนม ได้เจ้าพระคุณ *พระธรรมเจดีย์ (พนฺธุโล จูม)* กับเจ้าคุณ *พระสารภาณมุนี (จันทร์)* ไปเป็นศิษย์ศึกษาเล่าเรียน ทั้งทางสมถวิปัสสนา ทั้งทางปริยัติธรรม ณ เมืองอุบลก่อน แล้วลงไปศึกษาเล่าเรียนทางกรุงเทพพระมหานคร จนได้กลับมาทำประโยชน์เป็นพระเถระผู้ใหญ่ในภาคอีสานปัจจุบันบัดนี้

ส่วนอาจารย์เมื่ออายุพรรษาพอสมควรแล้ว จึงได้ลงไปศึกษาทางกรุงเทพพระมหานคร อันเป็นแหล่งนักปราชญ์ สำนักที่วัดปทุมวัน หมั่นไปสดับพระธรรมเทศนาอบรมปัญญากับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์)* ที่วัดบรมนิวาส ในวันหนึ่งเมื่อกลับจากวัดบรมนิวาสเดินตามถนนหลวงไปกับสหธรรมมิก สี่ห้ารูป กำหนดพิจารณาไปพลาง พอไปถึงโรงเรียนกรมแผนที่ (วังกรมพระสวัสดิ์เก่า) จึงได้อุบายแห่งวิปัสสนา เอาโรงเรียนนั้นเป็นนิมิตว่า *"ของอะไรทั้งหมดเกิดจากของที่มีอยู่ (ดินหนุนดิน)"* ตั้งแต่นั้นมาก็กำเนิดพิจารณาอุบายแห่งวิปัสสนามิได้ลดละจึงได้ออกไปทำความเพียรอยู่ที่เขาพระงาม (ถ้ำไผ่ขวาง) ถ้ำสิงห์โต จึงพอได้รับความเข้าใจในพระธรรมวินัยอันพระตถาคตเจ้าทรงประกาศแล้ว

ครั้นพรรษาได้ 23 จึงกลับมาหาหมู่คณะทางภาคอีสาน มีพระเณรมาศึกษาด้วยมากขึ้นโดยลำดับมี *พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตยาคโม* เป็นต้น จนพรรษาได้ 38 จึงได้จากหมู่คณะไปจำพรรษาวัดปทุมวัน กรุงเทพฯ แล้วเลยไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ จันทร์)* พักวัดเจดีย์หลวง 1 พรรษาแล้วไปวิเวกตามที่ต่าง ๆ บ้างกลับมาจำพรรษาวัดเจดีย์หลวงบ้าง รวมเวลา 11 ปี จึงได้กลับมาภาคอีสานเพื่อสงเคราะห์สาธุชนตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณ *พระธรรมเจดีย์* จนถึงปัจฉิมสมัย

ปฏิปทา

เมื่อแรกอุปสมบท ท่านพำนักอยู่วัดเลียบเมืองอุบลเป็นปกติ ออกไปอาศัยอยู่วัดบูรพาราม เมืองอุบลบ้างเป็นบางคราว ในระหว่างนั้นได้ศึกษาข้อปฏิบัติเบื้องต้น อันเป็นส่วนแห่งพระวินัย คือ อาจาระ ความประพฤติมารยาท อาจาริยวัตร และอุปัชฌายวัตรปฏิบัติได้เรียบร้อยดี จนเป็นที่ไว้วางใจของพระอุปัชฌายาจารย์ และศึกษาข้อปฏิบัติอบรมจิตใจ คือ เดินจงกรม นั่งสมาธิกับสมาทานธุดงควัตรต่าง ๆ

ในสมัยต่อมาได้แสวงหาวิเวกบำเพ็ญสมณธรรมในที่ต่าง ๆ ตามราวป่า ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง หุบเขา ซอกห้วย ธารเขา เงื้อมเขา ท้องถ้ำ เรือนว่าง ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบ้าง ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงบ้าง แล้วลงไปศึกษากับนักปราชญ์ทางกรุงเทพฯ จำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวัน หมั่นไปสดับธรรมเทศนากับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์)* 3 พรรษาแล้วออกแสวงหาวิเวกในถิ่นภาคกลาง คือ ถ้ำสาริกาเขาใหญ่นครนายก ถ้ำไผ่ขวางเขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต ลพบุรี จนได้รับความรู้แจ่มแจ้งในพระธรรมวินัยสิ้นความสงสัยในสัตถุศาสนา จึงกลับมาภาคอีสานทำการอบรมสั่งสอนสมถวิปัสสนาแก่สหธรรมมิก และอุบาสกอุสิกาต่อไป มีผู้เลื่อมใสพอใจปฏิบัติตามมากขึ้นโดยลำดับ มีศิษยานุศิษย์แพร่หลายกระจายทั่วภาคอีสาน

ในกาลต่อมาได้ลงไปพักจำพรรษาที่วัดปทุมวันกรุงเทพฯ อีก 1 พรรษา แล้วไปเชียงใหม่กับเจ้าพระคุณ *พระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์)* จำพรรษาวัดเจดีย์หลวง 1 พรรษา แล้วออกไปพักตามที่วิเวกต่าง ๆ ในเขตภาคเหนือหลายแห่ง เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในที่นั้น ๆ นานถึง 11 ปี จึงได้กลับมาจังหวัดอุดรธานี ตามคำอาราธนา

ของเจ้าพระคุณ *พระธรรมเจดีย์* พักจำพรรษาอยู่ที่วัดโนนนิเวศน์ เพื่ออนุเคราะห์สาธุชนในที่นั้น 2 พรรษา แล้วมาอยู่ในเขตจังหวัดสกลนคร จำพรรษาที่วัดป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร 3 พรรษา จำพรรษาที่วัดป่าหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม 5 พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชนในถิ่นนั้น มีผู้สนใจในธรรมปฏิบัติได้ติดตามมาศึกษาอบรมจิตใจมากมาย ศิษยานุศิษย์ของท่านได้แพร่กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย ยังเกียรติคุณของท่านให้ฟุ้งเฟื่องเลื่องลือไป

ธุดงควัตรที่ท่านถือปฏิบัติเป็นอาจิณ 4 ประการ

1. *ปังสุกูลิกังคธุดงค์* ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล นับตั้งแต่วันอุปสมบทมาตราบกระทั่งถึงวัยชรา จึงได้ผ่อนให้คหบดีจีวรบ้าง เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย

2. *ปิณฑปาติกังคธุดงค์* ถือภิกขาจารวัตรเที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย์ แม้อาพาธ ไปในละแวกบ้านไม่ได้ก็บิณฑบาตในเขตวัด บนโรงฉันจนกระทั่งอาพาธลุกไม่ได้ในปัจฉิมสมัยจึงงดบิณฑบาต

3. *เอกปัตติกังคธุดงค์* ถือฉันในบาตรใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย์ จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยจึงงด

4. *เอกาสนิกังคธุดงค์* ถือฉันหนเดียวเป็นนิตย์ตลอดมา แม้ถึงอาพาธหนักในปัจฉิมสมัยก็มิได้เลิกละ

ส่วนธุดงควัตรนอกนี้ ได้ถือปฏิบัติเป็นครั้งคราว ที่นับว่าปฏิบัติได้มาก ก็คือ อรัญญิกังคธุดงค์ ถืออยู่เสนาสนะป่าห่างบ้านประมาณ 25 เส้น หลีกเร้นอยู่ในที่สงัดตามสมณวิสัย เมื่อถึงวัยชราจึงอยู่ในเสนาสนะป่าห่างจากบ้านพอสมควร ซึ่งพอเหมาะกับกำลังที่จะภิกขาจารบิณฑบาต เป็นที่ที่ปราศจากเสียงอื้ออึงประชาชนเคารพยำเกรงไม่รบกวน

นัยว่า ในสมัยที่ท่านยังแข็งแรง ได้ออกจาริกโดดเดี่ยวแสวงวิเวกไปในป่าดงพงลึก จนสุดวิสัยที่ศิษยานุศิษย์จะติดตามไปถึงได้ก็มี เช่นในคราวไปอยู่ทางภาคเหนือเป็นต้น ท่านไปวิเวกบนเขาสูง อันเป็นที่อยู่ของพวกมูเซอร์ ยังชาวมูเซอร์ซึ่งพูดไม่รู้เรื่องกันให้บังเกิดศรัทธาในพระศาสนาได้

กิจวัตรประจำวัน

ท่านปฏิบัติกิจประจำวันเป็นอาจิณวัตรเพื่อเป็นแบบอย่างแก่สานุศิษย์ และพร่ำสอนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติเป็นอาจิณวัตรต่อไปนี้

เวลาเช้าออกจากกุฏิทำสรีรกิจ คือ ล้างหน้าบ้วนปาก นำบริขารลงสู่โรงฉัน ปัดกวาดลานวัดแล้วเดินจงกรม พอได้เวลาภิกขาจารก็ขึ้นสู่โรงฉันนุ่งห่มเป็นปริมณฑล สะพายบาตรเข้าสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตกลับจากบิณฑบาตแล้วจัดแจงบาตร จีวร แล้วจัดอาหารใส่บาตรนั่งพิจารณาอาหารปัจจเวกขณะทำภัตตานุโมทนา คือ ยถาสัพพีเสร็จแล้วฉันจังหันฉันเสร็จแล้วล้างบาตรเก็บบริขารขึ้นกุฏิ ทำสรีรกิจพักผ่อนเล็กน้อยแล้วลุกขึ้นล้างหน้าไหว้พระสวดมนต์และพิจารณาธาตุอาหาร ปฏิกูล – ตังขณิก – อดีตปัจจเวกขณะ แล้วชำระจิตจากนิวรณ์นั่งสมาธิพอสมควร เวลาบ่าย 3–4 โมง กวาดลานวัดตักน้ำใช้น้ำฉันมาไว้ อาบน้ำชำระกายให้สะอาด ปราศจากมลทิน แล้วเดินจงกรมจนถึงพลบค่ำจึงขึ้นกุฏิ

เวลากลางคืนตั้งแต่พลบค่ำไป สานุศิษย์ก็ทยอยกันขึ้นไปปรนนิบัติ ท่านได้เทศนาสั่งสอนอบรมสติปัญญาแก่สานุศิษย์พอสมควรแล้ว สานุศิษย์ถวายการนวดฟั้นพอสมควรแล้ว ท่านก็เข้าห้องไหว้พระสวดมนต์นั่งสมาธิ แล้วพักนอนประมาณ 4 ทุ่ม เวลา 3.00 น. ตื่นนอนล้างหน้าบ้วนปากแล้วปฏิบัติกิจ อย่างในเวลาเช้าต่อไป

กิจบางประการเมื่อมีลูกศิษย์มากและแก่ชรา แล้วก็อาศัยศิษย์เป็นผู้ทำแทน เช่น การตักน้ำใช้ น้ำฉัน เพราะเหน็ดเหนื่อยเนื่องจากชราภาพ ส่วนกิจอันใดเป็นสมณประเพณีและเป็นศีลวัตร กิจนั้นท่านปฏิบัติเสมอเป็นอาจิณ มิได้เลิกละ ท่านถือคติว่า *"เมื่อมีวัตรก็ชื่อว่ามีศีล ศีลเป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ"* ท่านกล่าวว่า *"ต้นดี ปลายก็ดี ครั้นผิดมาแต่ต้น ปลายก็ไม่ดี"* ท่านกล่าวว่า *"ผิดมาตั้งแต่ต้น ฮวงเม่าบ่มี"* อุปมารูปเปรียบเหมือนอย่างว่า *"การทำนา เมื่อบำรุงรักษาลำต้นข้าวดีแล้ว ย่อมหวังได้แน่ ซึ่งผลดังนี้"* ท่านจึงเอาใจใส่ตักเตือนสานุศิษย์ให้ปฏิบัติศีลวัตรอันเป็นส่วนเบื้องต้นให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ไว้เสมอ

บำบัดอาพาธด้วยธรรมโอสถ

เมื่อคราวท่านลงไปจำพรรษาที่วัดปทุมวัน กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2471 ก่อนไปเชียงใหม่ ข้าพเจ้าผู้เรียงประวัตินี้พึ่งได้อุปสมบทใหม่ ๆ กำลังสนใจศึกษาทางสมถวิปัสสนา ได้ทราบกิตติศัพท์ของท่านว่าเป็นผู้ปฏิบัติเชี่ยวชาญทางสมถวิปัสสนา จึงเข้าไปศึกษาสดับฟังธรรมเทศนาของท่าน ได้ความเชื่อความเลื่อมใสถวายตัวเป็นศิษย์ของท่านแล้ว ท่านเล่าเรื่องวิธีระงับอาพาธด้วยธรรม

โอสถให้ฟังว่า เมื่อคราวท่านไปจำพรรษาที่ถ้ำสาริกาเขาใหญ่ นครนายกนั้น เกิดอาพาธ ธาตุกำเริบ ไม่ทำการย่อยอาหารที่บริโภคเข้าไปถ่ายออกมาก็เป็นเหมือนเมื่อแรกบริโภค ชั้นแรกได้พยายามรักษาด้วยยาธรรมดาจนสุดความสามารถอาพาธก็ไม่ระงับ จึงวันหนึ่ง ขณะที่ไปแสวงหายารากไม้ เพื่อมาบำบัดอาพาธนั้นได้ความเหน็ดเหนื่อยมากเพราะยังมิได้ฉันจังหัน ครั้นได้ยาพอและกลับมาถึงถ้ำที่พักแล้วบังเกิดความคิดขึ้นว่า เราพยายามรักษาด้วยยาธรรมดามาก็นานแล้ว อาพาธก็ไม่ระงับ เราจะพยายามรักษาด้วยยาธรรมดาต่อไปก็คงไร้ผลเหมือนแต่ก่อน บัดนี้อาพาธก็กำเริบยิ่งขึ้น ควรระงับด้วยธรรมโอสถดูบ้างหากไม่หายก็ให้มันตายด้วยการประพฤติธรรมดีกว่าครั้นแล้วก็เข้าที่ นั่งคู้บัลลังก์ตั้งกายตรง ดำรงสติสัมปชัญญะ กำหนดพิจารณา *กายคตาสติกรรมฐาน* ไม่นานก็ได้ความสงบจิตอาพาธก็ระงับหายวันหายคืนโดยลำดับ จนร่างกายแข็งแรงดังเก่า จึงย้ายไปทำความเพียรอยู่ถ้ำไผ่ขวางเขาพระงาม และถ้ำสิงห์โต ลพบุรี จนได้ความแกล้วกล้าอาจหาญในพระธรรมวินัยดังเล่ามาแล้ว

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาศัยอยู่ห้วยน้ำกึงอันเป็นอรัญญสุขวิหารราวป่าชัฏ ก่อนจะไปอยู่ที่นั้น ท่านได้

พิจารณาธาตุขันธ์ได้ความว่าอาพาธจะกำเริบ และจะระงับได้ในสถานที่นั้น จึงได้หลีกจากหมู่คณะไปอยู่องค์เดียวในสถานที่นั้น พอตกกลางคืนอาพาธ อันเป็นโรคประจำตัวมาแต่ยังเด็กก็กำเริบ คือ ปวดท้องอย่างแรง นั่งนอนไม่เป็นสุขทั้งนั้น จึงเร่งรัดพิจารณาวิปัสสนาประมาณ 1 ชั่วโมง อาพาธก็สงบ ปรากฏว่าร่างกายนี้ละลายพื้บลงสู่ดินเลย จึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า "นาญฺญตฺร โพชฺฌา ตปสา นาญฺญตฺร ปฏินิสฺสคฺคา" พิจารณาได้ความว่า ธรรมอื่นเว้นโพชฌงค์เสียแล้วจะเป็นเครื่องแผดเผามิได้มี ดังนี้

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อท่านอาพาธเป็นไข้มาเลเรียขึ้นสมอง เจ้าคุณ *พระเทพโมลี (ธมฺมธโร พิมพ์)*[7] อาราธนามารักษาที่วัดเจดีย์หลวงเชียงใหม่ ท่านก็ยินยอมให้รักษาดู ท่านเจ้าคุณจึงไปเชิญหมอแผนปัจจุบันมารักษาฉีดหยูกยาต่าง ๆ จนสุดความสามารถของหมอ วันหนึ่งหมอกระซิบบอกท่านเจ้าคุณว่าหมดความสามารถแล้ว พอหมอไปแล้วท่านอาจารย์จึงนิมนต์เจ้าคุณพระเทพโมลีไปถามว่า หมอว่าอย่างไร? ท่านเจ้าคุณก็เรียนให้ทราบตามตรง ท่านอาจารย์จึงบอกว่า ไม่ตายดอกอย่าตกใจ แล้วจึงบอกความประสงค์ให้ทราบว่า ท่านได้พิจารณาแล้วรู้ว่าอาพาธครั้งนี้จะระงับ

ได้ด้วยธรรมโอสถ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง คือ ป่าเปอะ อันเป็นสถานที่วิเวกใกล้นครเชียงใหม่ ท่านจะไปพักที่นั่น เจ้าคุณพระเทพโมลีก็อำนวยตามความประสงค์ ท่านไปพักทำการเจริญกายคตาสติกรรมฐาน เป็นอนุโลมปฏิโลม เพ่งแผดเผาภายในอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนไม่นานอาพาธก็สงบจึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า *"ฌายี ตปติ อาทิจฺโจ"* พิจารณาได้ความว่า *"ฌาน แผดเผาเหมือนดวงอาทิตย์ฉะนั้น"*

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อจากนครเชียงใหม่มาสู่อุดรธานี ตามคำนิมนต์ของเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ พักที่วัดโนนนิเวศน์ 2 พรรษา เพื่อสงเคราะห์สาธุชน ณ ถิ่นนั้น แล้วมาสกลนครตามคำนิมนต์ของ นางนุ่ม ชุวานนท์ พักที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อสงเคราะห์สาธุชนพอสมควรแล้ว เลยออกไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนามน และบ้านนาสีนวนบ้าง ในคราวไปพักที่เสนาสนะป่าบ้านนาสีนวนนั้นอาพาธกำเริบ เป็นไข้และปวดท้อง ได้พิจารณาตามโพชฌงค์มิท้อถอย เมื่อพิจารณาโพชฌงค์พอแล้วได้อยู่ด้วยความสงบ ไม่นานอาพาธก็สงบจึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า *"ฌายี ตปติ อาทิจฺโจ"* พิจารณาได้ความเหมือนหนหลัง

คราวที่พักอยู่เสนาสนะป่าบ้านห้วยแคน อาพาธกำเริบอีก ได้พยายามระงับด้วยธรรมโอสถ โดยพิจารณามรรค 8 กับธุดงค์ 13 เมื่ออาพาธสงบแล้วจึงปรากฏบาทคาถาขึ้นว่า *"อฏฐ เตรส"* พิจารณาได้ความว่า *"มรรค 8 กับธุดงค์ 13 ประชุมลงเป็นสามัคคีกัน"* อาพาธครั้งนี้ 7 วันจึงระงับ

คำเตือนสติศิษย์ผู้ออกแสวงหาวิเวก

เมื่อมีศิษย์รูปใดไปอำลาท่าน เพื่อออกแสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม ท่านย่อมตักเตือนศิษย์รูปนั้นให้ยึดเอาสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นตัวอย่างเป็นแบบฉบับเสมอ แล้วเล่าเรื่องที่ท่านเคยเป็นมาแล้วให้ฟังว่า เมื่อคราวแสวงหาวิเวกเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ทางภาคเหนือ ได้ออกวิเวกไปองค์เดียว ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งนานาประการ พิจารณาอยู่ 3 วัน จึงได้ความว่าต้องยกธง 3 สี อุปมาด้วยธงแห่งสยามประเทศ แล้วมีพระบาลีซึ่งมิได้เคยสดับมาปรากฏขึ้นต่อไปว่า "สุตาวโต จ โข ภิกฺขเว อสุตาวตา ปุถุชฺชเนนาปิ ตสฺสานุโรธา อถวา วิโรธา เวทุปิตา ตถาคตํ คจฺฉนฺติ ภควํ มูลกา โน ภนฺเต ภควา ภควํ เนตฺติกา ภควํ ปฏิสฺสรณา สาธุ วต

ภนฺเต ภควา เยว ปฏิภาตุ" *แล้วพิจารณาได้ความว่า "ระหว่างพระอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้ว กับปุถุชนผู้มิได้สดับก็ย่อมถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งเช่นเดียวกัน แม้พระตถาคตก็ได้ถูกโลกธรรมกระทบกระทั่งมาแล้วแสนสาหัสในคราวทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น พระองค์มิได้ตรัสสอนให้เอาพระสาวกองค์นั้นองค์นี้เป็นตัวอย่าง ตรัสสอนให้เอาพระองค์เองเป็นตัวอย่างเป็นเนติแบบฉบับ เป็นที่พึ่งเสมอด้วยชีวิต" ดังนี้*

สำเร็จปฏิสัมภิทานุสาสน์

ตามประวัติเบื้องต้น ได้เล่าสุบินนิมิตของท่านและการพิจารณาสุบินนิมิตของท่านได้ความว่า ท่านจะสำเร็จปฏิสัมภิทานุสาสน์ ฉลาดรู้ในเทศนาวิธี และอุบายทรมาน แนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ให้เข้าใจในพระธรรมวินัย และอุบายฝึกฝนจิตใจ แต่จะไม่ได้จตุปฏิสัมภิทาญาณ ดังนี้

คุณสมบัติส่วนนี้ ย่อมประจักษ์ชัดแก่ศิษย์ทั้งหลายสมจริงอย่างที่ท่านพยากรณ์ไว้ คือ ท่านฉลาด

ในเทศนาวิธี ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านได้พยายามศึกษาสำเนียงวิธีเทศนาอันจะสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังได้ความขึ้นว่า เทศนาวิธีต้องประกอบด้วย :—

1. *อุเทศ* คือกำหนดอุเทศก่อนหัวข้อธรรมที่พึงยกขึ้นแสดง วิธีกำหนดอุเทศนั้นคือทำความสงบใจหน่อยหนึ่ง ธรรมใดอันเหมาะแก่จริตนิสัยของผู้ฟัง ซึ่งมาคอยฟังในขณะนั้น ธรรมนั้นจะผุดขึ้น ต้องเอาธรรมนั้นมาเป็น *อุเทศ* ถ้าเป็นภาษาไทยต้องแปลเป็นบาลีก่อน

2. *นิเทศ* คือเนื้อความ เพื่ออธิบายความของอุเทศนั้นให้กว้างขวางออกไปตามสมควร เมื่อเนื้อความปรากฏขึ้นในขณะนั้นแจ่มแจ้งแก่ใจอย่างไรต้องแสดงอย่างนั้น

3. *ปฏินิเทศ* คือใจความเพื่อย่อคำให้ผู้ฟังจำได้จะได้นำไปไตร่ตรองในภายหลัง

เทศนาวิธีของท่านอาจารย์ย่อมเป็นไปตามหลักดังกล่าวนี้ บาลีอุเทศที่ท่านยกขึ้นมาแสดงบางประการท่านไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก่อน ย่อมมาปรากฏขึ้นในเวลาแสดงธรรมนั้นเอง จึงสมกับ คำว่า ปฏิสัมภิทา–

นุสาสน์แท้ เป็นการแสดงธรรมด้วยปฏิภาณญาณจริง ๆ จึงถูกกับจริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ยังผู้ฟังให้เกิดความสว่างแจ่มใสเบิกบานใจ และเกิดฉันทะในอันประพฤติปฏิบัติศีลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมด้วยคำชมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์) ว่าท่านมั่นแสดงธรรมด้วย *มุตโตทัย* เป็น *"มุตโตทัย"* ดังนี้ ซึ่งข้าพเจ้าเอามาเป็นชื่อธรรมกถาของท่านอาจารย์ที่พิมพ์นี้ ส่วนจตุปฏิสัมภิทาญาณนั้น ท่านว่าท่านจะไม่ได้สำเร็จ เพราะมิได้เปิดดูในตู้พระไตรปิฎก เมื่อสังเกตดูเทศนาโวหารของท่านแล้วก็จะเห็นจริงดังคำพยากรณ์ของท่าน เพราะปฏิสัมภิทาญาณมี 4 ประการ คือ

1. *ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ* ปรีชาแตกฉานในธรรม คือหัวข้อธรรมหรือหลักธรรมหรือเหตุปัจจัย

2. *อัตถปฏิสัมภิทาญาณ* ปรีชาแตกฉานในอรรถ คือเนื้อความ หรือคำอธิบายหรือผลประโยชน์

3. *นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ* ปรีชาแตกฉานในภาษาที่ใช้พูดกันในหมู่ชนอันเป็นตันติภาษา โดยหลักก็คือรู้ภาษาบาลีอันเป็นแม่ภาษา และภาษาของตนอันจะใช้อธิบาย

ธรรมในหมู่ชนนั้น ๆ รู้คำสูงต่ำหนักเบา และรู้ความหมายของคำนั้น ๆ ชัดแจ้ง ฉลาดในการเลือกคำพูดมาใช้ประกอบกันเข้าเป็นประโยคให้ได้ความกระทัดรัดและไพเราะสละสลวยเป็นสำนวนชาวเมืองไม่ระเคืองคายโสตของผู้ฟัง

4. *ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ* ปรีชาแตกฉานในการกล่าวธรรมด้วยปฏิภาณญาณ มีไหวพริบทันคนในการโต้ตอบปัญหา มีปรีชาผ่องแผ้วแกล้วกล้าไม่ครั่นคร้ามในท่ามกลางบริษัท อาจปริวัติเทศนาไปตามจริตอัธยาศัยด้วยเทศนานัยมีประการต่าง ๆ ได้ดี

ปฏิสัมภิทาญาณ 4 ประการนี้ ต้องได้ครบบริบูรณ์ 4 ประการ จึงจะเรียกว่าสำเร็จจตุปฏิสัมภิทาญาณ ถ้าได้แต่เพียงบางส่วนบางประการไม่เรียกว่าสำเร็จ แต่ถ้าได้ทั้ง 4 ประการนั้น หากแต่ไม่บริบูรณ์เป็นแต่เพียงอนุโลม ก็เรียกว่าจตุปฏิสัมภิทานุโลมญาณท่านอาจารย์น่าจะได้ในข้อหลังนี้ จึงฉลาดในเทศนาวิธีและอุบายวิธีแนะนำสั่งสอนสานุศิษย์ดังกล่าวมาแล้ว

ไตรวิธญาณ

ท่านอาจารย์เล่าให้ฟังว่า การกำหนดรู้อะไรต่าง ๆ เช่น จิต นิสัย วาสนา ของคนอื่น และเทวดาเป็นต้น ย่อมรู้ได้ด้วยอาการ 3 อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่งดังนี้ : —

1. *เอกวิธัญญา* กำหนดพิจารณากายนี้อันปรากฏชัด จิตวางอุคคหนิมิตรวมลงถึงฐีติจิต คือ จิตดวงเดิมพักอยู่พอประมาณ จิตถอยออกมาพักเพียงอุปจาระ ก็ทราบได้ว่าเหตุนั้นเป็นอย่างนั้นอย่างนี้

2. *ทุวิธัญญา* กำหนดพิจารณาเหมือนข้อ 1 พอจิตถอยออกมาถึงอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้น ต้องวางนิมิตนั้นเข้าจิตอีกครั้งหนึ่ง ครั้นถอยออกมาอีก ก็ทราบเหตุการณ์นั้น ๆ ได้

3. *ติวิธัญญา* ปฏิบัติเหมือนในข้อ 1 พอจิตถอยออกมาถึงขั้นอุปจาระ จะปรากฏนิมิตภาพเหตุการณ์ขึ้น ต้องวิตกถามเสียก่อน แล้วจึงวางนิมิตนั้น แล้วเข้าจิตอีก ถอยออกมาถึงขั้นอุปจาระ ก็จะทราบเหตุการณ์นั้นได้

ความรู้โดยอาการ 3 นี้ ท่านอาจารย์ว่า จิตที่ยังเป็นฐีติขณะเป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว มีแต่สติกับอุเบกขา จะทราบเหตุการณ์ไม่ได้ ต้องถอยจิตออกมาเพียงขั้นอุปจาระจึงมีกำลังรู้ได้ หากถอยออกมาถึงขั้นขณิกะหรือจิตธรรมดาก็ทราบเหตุการณ์ไม่ได้เหมือนกัน เพราะกำลังอ่อนเกินไป

ท่านอาจารย์อาศัยไตรวิธญาณนี้เป็นกำลังในการหยั่งรู้หยั่งเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นส่วนอดีต ปัจจุบัน–อนาคต และกำหนดรู้จิตใจ นิสัย วาสนาของศิษยานุศิษย์ พร้อมทั้งอุบายวิธีทรมานศิษยานุศิษย์ด้วยปรีชาญาณหยั่งรู้โดยวิธี 3 ประการนี้ จึงควรจะเป็นเนติของผู้จะเป็นครูอาจารย์ของผู้อื่นต่อไป

คติพจน์

คำที่เป็นคติ อันท่านอาจารย์กล่าวอยู่บ่อย ๆ เพื่อเป็นหลักวินิจฉัยความดีที่ทำด้วย กาย วาจา ใจ แก่ศิษยานุศิษย์ ดังนี้

---

1. ดีใดไม่มีโทษ ดีนั้นชื่อว่าดีเลิศ

2. ได้สมบัติทั้งปวงไม่ประเสริฐเท่าได้ตน เพราะตัวตนเป็นที่เกิดแห่งสมบัติทั้งปวง

เมื่อท่านอธิบาย ตจปัญจกรรมฐานจบลง มักจะกล่าวเตือนขึ้นเป็นคำกลอนว่า "แก้ให้ตกเน้อ แก้บ่ตกคาพกเจ้าไว้ แก้บ่ได้แขวนคอต่องแต่ง แก้บ่พ้นคาก้นย่างยาย คาย่างยายเวียนตายเวียนเกิด เวียนเอากำเนิดในภพทั้งสาม ภพทั้งสามเป็นเฮือน[1] เจ้าอยู่" ดังนี้

เมื่อคราวท่านเทศนาสั่งสอนพระภิกษุผู้เป็นสานุศิษย์ถือลัทธิฉันเจ ให้เข้าใจทางถูก และละเลิกลัทธินั้น ครั้นจบลงแล้วได้กล่าวคำเป็นคติขึ้นว่า "เหลือแต่เว้าบ่เห็นบ่อนเบาหนัก เดินบ่ไปตามทางสิถึกดงเสือฮ้าย[2]" ดังนี้

บำเพ็ญประโยชน์

การบำเพ็ญประโยชน์ของท่านอาจารย์ประมวลลงในหลัก 2 ประการ ดังนี้

---

1. เรือน 2. ร้าย

1. *ประโยชน์ของชาติ* ท่านอาจารย์ได้เอาธุระเทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนพลเมืองของชาติ ในทุก ๆ ถิ่นที่ท่านได้สัญจรไป คือภาคกลางบางส่วน ภาคเหนือเกือบทั่วทุกจังหวัด ภาคอีสานเกือบทั่วทุกจังหวัด และบางส่วนของต่างประเทศ เช่นฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของประเทศลาว ไม่กล่าวสอนให้เป็นปฏิปักษ์ต่อการปกครองของประเทศ ทำให้พลเมืองของชาติผู้ได้รับคำสั่งสอน เป็นคนมีศีลธรรมดี มีสัมมาอาชีพง่ายแก่การปกครองของผู้ปกครอง ชื่อว่าได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติตามควรแก่สมณวิสัย

2. *ประโยชน์ศาสนา* ท่านอาจารย์ได้บรรพชาและอุปสมบทเข้ามาในพระศาสนานี้ด้วยความเชื่อ และความเลื่อมใสจริง ๆ ครั้นบวชแล้วก็ได้เอาธุระศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย ด้วยความอุตสาหะพากเพียรจริง ๆ ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรมท่านปฏิบัติธุดงควัตรเคร่งครัดถึง 4 ประการดังกล่าวแล้วในเบื้องต้นได้ดำรงรักษาสมณกิจไว้มิให้เสื่อมสูญ ได้นำหมู่คณะฟื้นฟูปฏิบัติธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธบัญญัติและพระพุทโธวาท หมั่นอนุศาสน์สั่งสอนศิษยานุศิษย์ให้ฉลาดอาจหาญในการฝึกฝนอบรมจิตใจ ตามหลัก

สมถวิปัสสนาอันสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสสอนไว้ เป็นผู้มีน้ำใจเด็ดเดี่ยวอดทนไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม แม้จะถูกกระทบกระทั่งด้วยโลกธรรมอย่างไรก็มิได้แปรเปลี่ยนไปตาม คงมั่นอยู่ในธรรมวินัย ตามที่พระบรมศาสดาประกาศแล้วตลอดมา ทำตนให้เป็นทิฏฐานุคติแก่ศิษยานุศิษย์เป็นอย่างดี ท่านได้จาริกไปเพื่อแสวงวิเวกตามที่ต่าง ๆ คือบางส่วนของภาคกลาง เกือบทั่วทุกจังหวัดในภาคเหนือ เกือบทุกจังหวัดของภาคอีสาน และแถมบางส่วนของต่างประเทศอีกด้วย นอกจากเพื่อวิเวกในส่วนตนแล้ว ท่านมุ่งไปเพื่อสงเคราะห์ผู้มีอุปนิสัยในถิ่นนั้น ๆ ด้วย ผู้ได้รับสงเคราะห์ด้วยธรรมจากท่านแล้วย่อมกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่าไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา

ส่วนหน้าที่ในวงการคณะสงฆ์ ท่านอาจารย์ได้รับพระกรุณาจากสมเด็จพระสังฆราชเจ้า ในฐานะเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุตติกาให้เป็นพระอุปัชฌายะในคณะธรรมยุตติกา ตั้งแต่อยู่จังหวัดเชียงใหม่ และได้รับตั้งเป็น *พระครูวินัยธร* ฐานานุกรมของเจ้าพระคุณพระอุบาลีฯ (สิริจันทเถระ จันทร์) ท่านก็ได้ทำหน้าที่นั้นโดยเรียบร้อยตลอดเวลาที่ยังอยู่เชียงใหม่ครั้นจากเชียงใหม่

มาแล้ว ท่านก็งดหน้าที่นั้น แม้ข้าพเจ้าขอร้องให้ทำในเมื่อมาอยู่สกลนคร ท่านก็ไม่ยอมทำ โดยอ้างว่าแก่ชราแล้ว ขออยู่ตามสบายข้าพเจ้าก็ผ่อนตามด้วยความเคารพและหวังความผาสุกสบายแก่ท่านอาจารย์

งานศาสนาในด้านวิปัสสนาธุระ นับว่าท่านได้ทำเต็มสติกำลัง ยังศิษยานุศิษย์ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้อาจหาญรื่นเริงในสัมมาปฏิบัติตลอดมา นับแต่พรรษาที่ 23 จนถึงพรรษาที่ 59 อันเป็นปีสุดท้ายแห่งชีวิตของท่านอาจกล่าวได้ด้วยความภูมิใจว่าท่านอาจารย์เป็นพระเถระที่มีเกียรติคุณเด่นที่สุดในด้านวิปัสสนาธุระรูปหนึ่งในยุคปัจจุบัน

ปัจฉิมสมัย

ในวัยชรานับแต่ พ.ศ. 2484 เป็นต้นมา ท่านมาอยู่จังหวัดสกลนคร เปลี่ยนอิริยาบถไปตามสถานที่วิเวกผาสุกวิหารหลายแห่ง คือ ณ เสนาสนะป่าบ้านนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองบ้าง ที่ใกล้ ๆ แถวนั้นบ้าง ครั้น พ.ศ. 2487 จึงย้ายไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ

ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร จนถึงปีสุดท้ายแห่งชีวิต

ตลอดเวลา 8 ปี ในวัยชรานี้ ท่านได้เอาธุระอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ทางสมถวิปัสสนาเป็นอันมาก ได้มีการเทศนาอบรมจิตใจศิษยานุศิษย์เป็นประจำวัน ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้บันทึกธรรมเทศนาของท่านไว้และได้รวบรวมพิมพ์ขึ้นเผยแพร่แล้วให้ชื่อว่า *"มุตโตทัย"*

ครั้นมาถึงปี พ.ศ. 2492 ซึ่งเป็นปีที่ท่านมีอายุย่างขึ้น 80 ปี ท่านเริ่มอาพาธเป็นไข้ ศิษย์ผู้อยู่ใกล้ชิดก็ได้เอาธุระรักษาพยาบาลไปตามกำลังความสามารถ อาพาธก็สงบไปบ้างเป็นครั้งคราว แต่แล้วก็กำเริบขึ้นอีกเป็นเช่นนี้เรื่อยมาจนจวนออกพรรษา อาพาธก็กำเริบมากขึ้น ข่าวนี้ได้กระจายไปโดยรวดเร็ว พอออกพรรษาศิษยา-นุศิษย์ผู้อยู่ไกลต่างก็ทยอยกันเข้ามาปรนนิบัติพยาบาล ได้เชิญหมอแผนปัจจุบันมาตรวจและรักษา แล้วนำมาพักที่เสนาสนะป่าบ้านภู่ อำเภอพรรณานิคม เพื่อสะดวกแก่ผู้รักษา และศิษยานุศิษย์ที่จะมาเยี่ยมพยาบาล อาการอาพาธมีแต่ทรงกับทรุดลงโดยลำดับ ครั้นเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 ได้นำท่านมาพักที่วัดป่าสุทธาวาส

ใกล้เมืองสกลนครโดยพาหนะรถยนต์ มาถึงวัดเวลา 12.00 น. เศษ ครั้นถึงเวลา 2.23 น. ของวันที่ 11 พฤศจิกายน ศกเดียวกัน ท่านก็ได้ถึงแก่มรณภาพด้วยอาการสงบ ในท่ามกลางศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย มีเจ้าพระคุณพระธรรมเจดีย์ เป็นต้น สิริชนมายุของท่านอาจารย์ได้ 80 ปี เท่าจำนวนที่ท่านได้กำหนดไว้แต่เดิม การที่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือได้นำท่านอาจารย์มาที่วัดป่าสุทธาวาสนี้ ก็ให้เป็นไปตามเจตนาเดิมของท่านอาจารย์ คือ เมื่อเริ่มป่วยหนักท่านแน่ในใจว่าร่างกายนี้ จะต้องเป็นไปตามธรรมดาของเขาแล้ว จึงปรารภกับศิษย์ผู้ใหญ่รูปหนึ่งว่า *"ถ้าตายลง ณ บ้านหนองผือนี้ สัตว์ก็จะต้องตายตามมิใช่น้อย ถ้าตายที่วัดสุทธาวาสก็ค่อยยังชั่ว เพราะมีตลาด"* ดังนี้ นอกจากมีความเมตตาสัตว์ที่จะต้องถูกฆ่าแล้วคงมุ่งหมายฝากศพแก่ชาวเมืองสกลนครด้วย ข้าพเจ้าอดที่จะภูมิใจแทนชาวเมืองสกลนคร ในการที่ได้รับเกียรติอันสูงนี้ไม่ได้ อุปมาดังชาวมัลลกษัตริย์กรุงกุสินาราราชธานี ได้รับเกียรติจัดการพระบรมศพ และถวายพระเพลิงพุทธสรีระฉะนั้น เพราะท่านอาจารย์เป็นที่เคารพนับถือของคนมาก ได้เที่ยวไปหลายจังหวัดของประเทศไทย ครั้นถึงวัยชราท่านก็เลือกเอาจังหวัดสกลนครเป็นที่อยู่อันสบายและทอดทิ้งสรีระกายไว้ ประหนึ่งจะให้เห็นว่า เมืองสกลนครเป็นบ้านเกิดเมือง

ตายของท่านฉะนั้น ในสมัยทำการฌาปนกิจศพของท่านอาจารย์นั้นชาวเมืองสกลนครยังจะมีเกียรติได้ต้อนรับศิษยานุศิษย์ผู้ใหญ่ของท่าน อันมาจากทิศต่าง ๆ มากมายหลายท่านอีกด้วย

ธรรมอันน่าอัศจรรย์ในท่านอันประจักษ์แก่ศิษยานุศิษย์ที่ไม่ควรลืมก็คือ ในสมัยอาพาธหนักเมื่อยังพูดได้ ท่านได้แสดงธรรมให้ฟังอยู่ตลอดมาไม่มีการสะทกสะท้านต่อมรณภัยแต่ประการใด ยังกล่าวท้าทายศิษย์ทั้งหลายด้วยว่า *"ใครจะสามารถรดน้ำให้ไม้แก่นล่อนกลับมีใบขึ้นมาอีกได้ ก็ลองดู"* ในเมื่อศิษย์ขอรักษาพยาบาล แต่เพื่ออนุเคราะห์ ท่านก็ยินยอมให้รักษาพยาบาลไปตามเรื่อง ครั้นเวลาอาพาธหนักถึงที่สุด สังขารร่างกายไม่ยอมให้โอกาสท่านพูดจาได้เลย เพราะเสมหะเฟื่องปิดลำคอยากแก่การพูด จึงมิได้รับปัจฉิมโอวาทอันน่าจับใจแต่ประการใด คงเห็นแต่อาการอันแกล้วกล้าในมรณาสันนกาลเท่านั้นเป็นขวัญตา ศิษยานุศิษย์ต่างก็เต็มตื้นไปด้วยปีติปราโมทย์ในอาการนั้น ซึ่งหาได้ไม่ง่ายนัก และต่างก็ปลงธรรมสังเวชในสังขารอันเป็นไปตามธรรมดาของมัน ใคร ๆ ไม่เลือกหน้าเกิดมาแล้วจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนกันหมด ไม่มีใครล่วงพ้นไปได้สักคนเดียว มีแต่อมฤตธรรม คือพระ

บริเวณกุฏิอันร่มรื่น ณ วัดป่าบ้านหนองผือ ที่ท่านอาจารย์มั่น พำนัก พ.ศ. 2488-2492

นิพพานเท่านั้น ที่พ้นแล้วจากความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยสิ้นเชิง ผู้บรรลุถึงอมฤตธรรมนั้นแล้ว แม้ต้องทอดทิ้งสรีระไว้อย่างสามัญชนทั้งหลายก็คงปรากฏนามว่า *ผู้ไม่ตาย* อยู่นั่นเอง

พุทโธทัย
โดยวาท

พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

มุตโตทัย

1. การปฏิบัติ เป็นเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ธรรมของพระตถาคตเมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้ว *ย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป)* แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซร้ *ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริง และเป็นของไม่ลบเลือนด้วย* เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียรแต่เรียนพระปริยัติธรรมถ่ายเดียว จึงยังใช้การไม่ได้ดี ต่อเมื่อมาฝึกหัดปฏิบัติจิตใจกำจัดเหล่า *กะปอมก่า* คือ *อุปกิเลส* แล้วนั่นแหละ จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จเต็มที่ และทำให้พระสัทธรรมบริสุทธิ์ ไม่วิปลาสคลาดเคลื่อนจากหลักเดิมด้วย

2. ฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า

ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ ภควา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทรมานฝึกหัดพระองค์จนได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็น พุทฺโธ ผู้รู้ก่อนแล้วจึงเป็น *ภควา* ผู้ทรงจำแนกแจกธรรมสั่งสอนเวไนยสัตว์ *สตฺถา* จึงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ เป็นผู้ฝึกบุรุษผู้มีอุปนิสัยบารมีควรแก่การทรมานในภายหลัง จึงทรงพระคุณปรากฏว่า *กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโต* ชื่อเสียงเกียรติศัพท์อันดีงามของพระองค์ย่อมฟุ้งเฟื่องไปในจตุรทิศจนตราบเท่าทุกวันนี้ แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนทรมานตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกแจกธรรม สั่งสอนประชุมชนในภายหลัง ท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ทรมานตนให้ดีก่อนแล้ว และทำการจำแนกแจกธรรมสั่งสอนไซร้ ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่าปาปโก สทฺโท โหติ คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธ-เจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในก่อนทั้งหลาย

3. มูลมรดกอันเป็นต้นทุนทำการฝึกฝนตน

เหตุใดหนอ ปราชญ์ทั้งหลาย จะสวดก็ดี จะรับศีลก็ดี หรือจะทำการกุศลใด ๆ ก็ดี จึงต้องตั้ง

นโม ก่อน จะทิ้ง *นโม* ไม่ได้เลย เมื่อเป็นเช่นนี้ *นโม* ก็ต้องเป็นสิ่งสำคัญ จึงยกขึ้นพิจารณา ได้ความว่า *น* คือ *ธาตุน้ำ โม* คือ *ธาตุดิน* พร้อมกับบาทพระคาถา ปรากฏขึ้นมาว่า มาตาเปติกสมุภโว โอทนกุมฺมาสปจฺจโย สัมภวธาตุของมารดาบิดาผสมกัน จึงเป็นตัวตนขึ้นมาได้ *น* เป็นธาตุของ *มารดา โม* เป็นธาตุของ *บิดา* ฉะนั้นเมื่อธาตุทั้ง 2 ผสมกันเข้าไป ไฟธาตุของมารดาเคี่ยวเข้าจนได้นามว่า *กลละ* คือ น้ำมันหยดเดียว ณ ที่นี้เอง ปฏิสนธิวิญญาณเข้าถือปฏิสนธิได้ จิตจึงได้ถือปฏิสนธิในธาตุ *นโม* นั้น เมื่อจิตเข้าไปอาศัยแล้ว *กลละ* ก็ค่อยเจริญขึ้นเป็น *อัมพุชะ* คือเป็นก้อนเลือด เจริญจากก้อนเลือดมาเป็น *ฆนะ* คือเป็นแท่ง และ *เปสี* คือชิ้นเนื้อ แล้วขยายตัวออกคล้ายรูปจิ้งเหลน จึงเป็นปัญจสาขา คือแขน 2 ขา 2 หัว 1 ส่วนธาตุ *พ* คือลม *ธ* คือไฟ นั้นเป็นธาตุเข้ามาอาศัยภายหลังเพราะจิตไม่ถือ เมื่อละจากกลละนั้นแล้ว กลละก็ต้องทิ้งเปล่าหรือสูญเปล่าลมและไฟก็ไม่มี คนตาย ลมและไฟก็ดับหายสาปสูญไป จึงว่าเป็นธาตุอาศัย ข้อสำคัญจึงอยู่ที่ธาตุทั้ง 2 คือ นโม เป็นเดิม

ในกาลต่อมาเมื่อคลอดออกมาแล้วก็ต้องอาศัย *น* มารดา *โม* บิดา เป็นผู้ทะนุถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงมา

ด้วยการให้ข้าวสุกและขนมกุมมาส เป็นต้น ตลอดจนการแนะนำสั่งสอนความดีทุกอย่าง ท่านจึงเรียกมารดาบิดา ว่า *บุพพาจารย์* เป็นผู้สอนก่อนใคร ๆ ทั้งสิ้น มารดาบิดาเป็นผู้มีเมตตาจิตต่อบุตรธิดาจะนับจะประมาณมิได้ มรดกที่ทำให้กล่าวคือรูปกายนี้แล เป็นมรดกดั้งเดิม ทรัพย์สินเงินทองอันเป็นของภายนอกก็เป็นไปจากรูปกายนี้เอง ถ้ารูปกายนี้ไม่มีแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ ชื่อว่าไม่มีอะไรเลย เพราะเหตุนั้นตัวของเราทั้งตัวนี้เป็น "มูลมรดก" ของมารดาบิดาทั้งสิ้น จึงว่าคุณท่านจะนับจะประมาณมิได้เลย ปราชญ์ทั้งหลายจึงหาได้ละทิ้งไม่ เราต้องเอาตัวเราคือ *นโม* ตั้งขึ้นก่อนแล้วจึงทำกิริยาน้อมไหว้ลงภายหลัง *นโม* ท่านแปลว่านอบน้อมนั้นเป็นการแปลเพียงกิริยาหาได้แปลต้นกิริยาไม่ มูลมรดกนี้แลเป็นต้นทุน ทำการฝึกหัดปฏิบัติตนไม่ต้องเป็นคนจนทรัพย์สำหรับทำทุนปฏิบัติ

4. มูลฐานสำหรับทำการปฏิบัติ

นโม นี้ เมื่อกล่าวเพียง 2 ธาตุเท่านั้น ยังไม่สมประกอบหรือยังไม่เต็มส่วน ต้องพลิกสระพยัญชนะดังนี้ คือ เอาสระอะจากตัว *น* มาใส่ตัว *ม* เอาสระ *โอ* จากตัว *ม* มาใส่ตัว *น* แล้วกลับตัว *มะ* มาไว้หน้าตัว *โน* เป็น

มโน แปลว่าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงได้ทั้งกายทั้งใจเต็มตาม ส่วนสมควรแก่การใช้เป็นมูลฐานแห่งการปฏิบัติได้ *นโม* คือใจนี้เป็นดั้งเดิม เป็นมหาฐานใหญ่ จะทำจะพูดอะไรก็ย่อมเป็นไปจากใจนี้ทั้งหมด ได้ในพระพุทธพจน์ว่า *มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา ธรรมทั้งหลายมีใจถึงก่อน มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ* พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติออกไปจาก *ใจ* คือ *มหาฐาน* นี้ทั้งสิ้น เหตุนี้เมื่อพระสาวกผู้ได้มาพิจารณาตามจนถึงรู้จัก *มโน* แจ่มแจ้งแล้ว มโนก็สุดบัญญัติ คือพ้นจากบัญญัติทั้งสิ้น สมมติทั้งหลายในโลกนี้ต้องออกไปจากมโนทั้งสิ้น ของใครก็ก้อนของใคร ต่างคนต่างถือเอาก้อนอันนี้ ถือเอาเป็นสมมติบัญญัติตามกระแสแห่งน้ำโอฆะจนเป็นอวิชชาตัวก่อภพก่อชาติด้วยการไม่รู้เท่า ด้วยการหลง หลงถือว่าเป็นตัวเรา เป็นของเราไปหมด

5. มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ

พระอภิธรรม 7 คัมภีร์ เว้นมหาปัฏฐาน มีนัยประมาณเท่านั้นเท่านี้ ส่วนคัมภีร์มหาปัฏฐาน มีนัยหาประมาณมิได้ เป็น *"อนันตนัย"* เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะรอบรู้ได้ เมื่อพิจารณาพระบาลีที่ว่า

เหตุปจฺจโย นั้นได้ความว่า เหตุซึ่งเป็นปัจจัยดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุนั้นได้แก่ *มโน* นั่นเอง *มโน* เป็นตัวมหาเหตุเป็นตัวเดิม เป็นสิ่งสำคัญ นอกนั้นเป็นแต่อาการเท่านั้น อารมฺมณ จนถึงอวิคฺคต จะเป็นปัจจัยได้ก็เพราะมหาเหตุคือใจเป็นเดิมโดยแท้ ฉะนั้น มโนซึ่งกล่าวไว้ในข้อ 4 ก็ดี ฐีติ ภูตํ ซึ่งจะกล่าวในข้อ 6 ก็ดี และมหาเหตุซึ่งกล่าวในข้อนี้ก็ดี ย่อมมีเนื้อความเป็นอันเดียวกัน พระบรมศาสดาจะทรงบัญญัติพระธรรมวินัยก็ดี รู้อะไร ๆ ได้ด้วย *ทศพลญาณ* ก็ดี รอบรู้ *สรรพเญยฺยธรรม* ทั้งปวงก็ดี ก็เพราะมีมหาเหตุนั้นเป็นดั้งเดิมทีเดียว จึงทรงรอบรู้ได้เป็นอนันตนัย แม้สาวกทั้งหลายก็มีมหาเหตุนี้แลเป็นเดิม จึงสามารถรู้ตามคำสอนของพระองค์ได้ด้วยเหตุนี้แลพระอัสสชิเถระผู้เป็นที่ 5 ของพระปัญจวัคคีย์จึงแสดงธรรมแก่ อุปติสฺส (พระสารีบุตร) ว่า เย ธมฺมา เหตุปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ ความว่า ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ.....เพราะว่ามหาเหตุนี้เป็นตัวสำคัญ เป็นตัวเดิม เมื่อท่านพระอัสสชิเถระกล่าวถึงที่นี้ (คือมหาเหตุ) ท่านพระสารีบุตรจะไม่หยั่งจิตลงถึงกระแสธรรมอย่างไรเล่า? เพราะอะไร ทุกสิ่งในโลกก็ต้องเป็นไปแต่มหาเหตุถึงโลกุตตรธรรม ก็คือมหาเหตุ ฉะนั้น *มหาปัฏฐาน* ท่านจึงว่าเป็น *อนันตนัย* ผู้มาปฏิบัติใจคือตัวมหาเหตุจนแจ่ม

กระจ่างสว่างโร่แล้วย่อมสามารถรู้อะไร ๆ ทั้งภายในและภายนอกทุกสิ่งทุกประการ สุดจะนับจะประมาณได้ด้วยประการฉะนี้

6. มูลการของสังสารวัฏฏ์

ฐีติภูตํ อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา อุปาทานํ ภโว ชาติ

คนเราทุกรูปทุกนามที่ได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ล้วนแล้วแต่มีที่เกิดทั้งสิ้น กล่าวคือมีบิดามารดาเป็นแดนเกิด ก็แลเหตุใดท่านจึงบัญญัติปัจจยาการแต่เพียงว่า อวิชฺชา ปจฺจยา ฯลฯ เท่านั้น *อวิชชา* เกิดมาจากอะไร? ท่านหาได้บัญญัติไว้ไม่ พวกเราก็ยังมีบิดามารดาอวิชชาก็ต้องมีพ่อแม่เหมือนกัน ได้ความตามบาทพระคาถาเบื้องต้นว่า *ฐีติภูตํ* นั่นเองเป็นพ่อแม่ของอวิชชา *ฐีติภูตํ* ได้แก่จิตดั้งเดิม เมื่อฐีติภูตํ ประกอบไปด้วยความหลง จึงมีเครื่องต่อ กล่าวคือ อาการของอวิชชาเกิดขึ้น เมื่อมีอวิชชาแล้ว จึงเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเป็นสังขารพร้อมกับความเข้าไปยึดถือ จึงเป็นภพชาติคือต้องเกิดก่อต่อกันไป ท่านเรียก *ปัจจยาการ* เพราะเป็นอาการสืบต่อกัน วิชชาและอวิชชาก็ต้องมาจากฐีติภูตํเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อฐีติภูตํกอปรด้วยอวิชชา จึงไม่รู้เท่าอาการทั้งหลาย แต่เมื่อฐีติภูตํกอปรด้วยวิชชาจึงรู้เท่าอาการทั้งหลายตามความเป็นจริง

นี่พิจารณาด้วยวุฏฐานคามินี วิปัสสนา รวมใจความว่า ฐีติภูตํ เป็นตัวการดั้งเดิมของสังสารวัฏฏ์ (การเวียนว่ายตายเกิด) ท่านจึงเรียกชื่อว่า "มูลตันไตร"* เพราะฉะนั้น เมื่อจะตัดสังสารวัฏฏ์ให้ขาดสูญ จึงต้องอบรมบ่มตัวการดั้งเดิมให้มีวิชชารู้เท่าทัน อาการทั้งหลายตามความเป็นจริง ก็จะหายหลงแล้วไม่ก่ออาการทั้งหลายใด ๆ อีก ฐีติภูตํ อันเป็นมูลการก็หยุดหมุน หมดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ด้วยประการฉะนี้

7. อรรคฐาน เป็นที่ตั้งแห่งมรรคผลนิพพาน

อคฺคํ ฐานํ มนุสฺเสสุ มคฺคํ สตฺตวิสุทฺธิยา ฐานะอันเลิศมีอยู่ในมนุษย์ ฐานะอันดีเลิศนั้นเป็นทางดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ โดยอธิบายว่าเราได้รับมรดกมาแล้วจาก *นโม* คือ บิดามารดา กล่าวคือตัวของเรานี้แลอันได้กำเนิดเกิดมาเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นชาติสูงสุด เป็นผู้เลิศตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีคือมีกายสมบัติ วจีสมบัติ และมโนสมบัติบริบูรณ์ จะสร้างสมเอาสมบัติภายนอก คือทรัพย์สินเงินทองอย่างไรก็ได้ จะสร้างสมเอาสมบัติภายในคือมรรคผลนิพพานธรรมวิเศษก็ได้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติพระธรรมวินัย ก็ทรงบัญญัติแก่มนุษย์เรานี้เอง

---

* มูลตันไตร หมายถึงไตรลักษณ์

มิได้ทรงบัญญัติแก่ ช้าง ม้า โค กระบือ ฯลฯ ที่ไหนเลย มนุษย์นี้เองจะเป็นผู้ปฏิบัติถึงซึ่งความบริสุทธิ์ได้ ฉะนั้น จึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่า ตนมีบุญวาสนาน้อย เพราะมนุษย์ทำได้ เมื่อไม่มี ทำให้มีได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยิ่งได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมากแลขยันทำจริงพร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล

8. สติปัฏฐาน เป็น ชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน

พระบรมศาสดาจารย์เจ้า ทรงตั้งชัยภูมิไว้ในธรรมข้อไหน? เมื่อพิจารณาปัญหานี้ได้ความขึ้นว่าพระองค์ทรงตั้งมหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิ

อุปมาในทางโลก การรบทัพชิงชัย มุ่งหมายชัยชนะจำต้องหา *ชัยภูมิ* ถ้าได้ชัยภูมิที่ดีแล้วย่อมสามารถ

ป้องกันอาวุธของข้าศึกได้ดี ณ ที่นั้นสามารถรวบรวมกำลังใหญ่เข้าฆ่าฟันข้าศึกให้ปราชัยพ่ายแพ้ไปได้ ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่า *ชัยภูมิ* คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายคูประตูและหอรบอันมั่นคงฉันใด

อุปไมยในทางธรรมก็ฉันนั้น ที่เอามหาสติปัฏฐานเป็นชัยภูมิก็โดยผู้ที่จะเข้าสู่สงครามรบข้าศึก คือ *กิเลส* ต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่จะเกิด *กามราคะ* เป็นต้น ขึ้น ก็เกิดที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบ เหตุนั้นจึงได้ความว่ากายเป็นเครื่องก่อเหตุ จึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำใจให้สงบได้ ณ ที่นี้พึง *ทำให้มาก เจริญให้มาก คือพิจารณาไม่ต้องถอยเลยทีเดียว* ในเมื่ออุคคหนิมิตปรากฏ จะปรากฏกายส่วนไหนก็ตาม ให้พึงถือเอากายส่วนที่ได้เห็นนั้นพิจารณาให้เป็นหลักไว้ ไม่ต้องย้ายไปพิจารณาที่อื่น จะคิดว่าที่นี่เราเห็นแล้ว ที่อื่นยังไม่เห็น ก็ต้องไปพิจารณาที่อื่นซิ เช่นนี้หาควรไม่ ถึงแม้จะพิจารณาจนแยกกายออกมาเป็นส่วน ๆ ทุก ๆ อาการอันเป็นธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ได้อย่างละเอียด ที่เรียกว่าปฏิภาคก็ตาม ก็ให้พิจารณากายที่เราเห็นทีแรกด้วยอุคคห-นิมิตนั้นจนชำนาญ *ที่จะชำนาญได้ก็ต้องพิจารณาซ้ำแล้วซ้ำ*

อีก ณ ที่เดียวนั้นเอง เหมือนสวดมนต์ฉะนั้น อันการสวดมนต์เมื่อเราท่องสูตรนี้ได้แล้ว ทิ้งเสียไม่เล่าไม่สวดไว้อีก ก็จะลืมเสียไม่สำเร็จประโยชน์อะไรเลย เพราะไม่ทำให้ชำนาญด้วยความประมาทฉันใด การพิจารณากายก็ฉันนั้นเหมือนกัน *เมื่อได้อุคคหนิมิตในที่ใดแล้ว ไม่พิจารณาในที่นั้นให้มากปล่อยทิ้งเสียด้วยความประมาทก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรอย่างเดียวกัน*

การพิจารณากายนี้มีที่อ้างมาก ดั่งในการบวชทุกวันนี้ เบื้องต้นต้องบอกกรรมฐาน 5 ก็คือ กายนี้เองก่อนอื่นหมดเพราะเป็นของสำคัญ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทขุทฺทกนิกายว่า อาจารย์ผู้ไม่ฉลาด ไม่บอกซึ่งการพิจารณากาย อาจทำลายอุปนิสัยแห่งพระอรหัตต์ของกุลบุตรได้ เพราะฉะนั้นในทุกวันนี้จึงต้องบอกกรรมฐาน 5 ก่อน

อีกแห่งหนึ่งท่านกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายพระขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าจะไม่กำหนดกาย ในส่วนแห่ง *โกฏฐาส** ใดโกฏฐาสหนึ่งมิได้มีเลย จึงตรัสแก่ภิกษุ

---

* โกฏฐาส การพิจารณาแยกออกเป็นส่วน ๆ

500 รูปผู้กล่าวถึงแผ่นดินว่า บ้านโน้นมีดินดำดินแดง เป็นต้นนั้นว่า นั่นชื่อว่า *พหิทฺธา* แผ่นดินภายนอกให้พวกท่านทั้งหลายมาพิจารณา *อัชฌัตติกา* แผ่นดินภายใน กล่าวคืออัตตภาพร่างกายนี้ จงพิจารณาไตร่ตรองให้แยบคาย กระทำให้แจ้งแทงให้ตลอด เมื่อจบการวิสัชชนาปัญหานี้ ภิกษุทั้ง 500 รูปก็บรรลุพระอรหัตตผล

เหตุนั้นการพิจารณากายจึงเป็นของสำคัญ ผู้ที่จะพ้นทุกข์ทั้งหมดล้วนแต่ต้องพิจารณากายนี้ทั้งสิ้น จะรวบรวมกำลังใหญ่ได้ต้องรวบรวมด้วยการพิจารณากาย แม้พระพุทธองค์เจ้าจะได้ตรัสรู้ทีแรกก็ทรงพิจารณาลม ลมจะไม่ใช่กายอย่างไร? เพราะฉะนั้นมหาสติปัฏฐานมีกายานุปัสสนาเป็นต้น จึงชื่อว่า "ชัยภูมิ" เมื่อเราได้ชัยภูมิดีแล้ว กล่าวคือปฏิบัติตามหลักมหาสติปัฏฐานจนชำนาญแล้ว ก็จงพิจารณาความเป็นจริงตามสภาพแห่งธาตุทั้งหลายด้วยอุบายแห่งวิปัสสนา ซึ่งจะกล่าวข้างหน้า

9. อุบายแห่งวิปัสสนา อันเป็นเครื่องถ่ายถอนกิเลส

ธรรมชาติของดีทั้งหลาย ย่อมเกิดมาแต่ของไม่ดี อุปมาดั่งดอกปทุมชาติอันสวย ๆ งาม ๆ ก็เกิดขึ้นมา

จากโคลนตมอันเป็นของสกปรก ปฏิกูลน่าเกลียด แต่ว่าดอกบัวนั้น เมื่อขึ้นพ้นโคลนตมแล้วย่อมเป็นสิ่งที่สะอาด เป็นที่ทัดทรงของพระราชา อุปราช อำมาตย์ และเสนาบดี เป็นต้น และดอกบัวนั้นก็มิได้กลับคืนไปยังโคลนตมนั้นอีกเลย ข้อนี้เปรียบเหมือนพระโยคาวจรเจ้า ผู้ประพฤติพากเพียรประโยคพยายาม ย่อมพิจารณาซึ่งสิ่งสกปรกน่าเกลียด จิตจึงพ้นจากสิ่งสกปรกน่าเกลียดได้ สิ่งสกปรกน่าเกลียดนั้นก็คือตัวเรานี้เอง ร่างกายนี้เป็นที่ประชุมแห่งของโสโครกคืออุจจาระ ปัสสาวะ (มูตรคูถ) ทั้งปวง สิ่งที่ออกจากผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ก็เรียกว่า ขี้ ทั้งหมด เช่น ขี้หัว ขี้เล็บ ขี้ฟัน ขี้ไคล เป็นต้น เมื่อสิ่งเหล่านี้ร่วงหล่นลงสู่อาหาร มีแกงกับ เป็นต้น ก็รังเกียจต้องเททิ้งกินไม่ได้และร่างกายนี้ต้องชำระอยู่เสมอจึงพอเป็นของดูได้ ถ้าหาไม่ก็จะมีกลิ่นเหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่ได้ ของทั้งปวงมีผ้าแพรเครื่องใช้ต่าง ๆ เมื่ออยู่นอกกายของเราก็เป็นของสะอาดน่าดู แต่เมื่อมาถึงกายนี้แล้วก็กลายเป็นของสกปรกไป เมื่อปล่อยไว้นาน ๆ เข้าไม่ซักฟอกก็จะเข้าใกล้ใครไม่ได้เลย เพราะเหม็นสาบ ดังนี้จึงได้ความว่าร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะ ของไม่งาม ปฏิกูลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไร

เปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลาย จึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วย *โยนิโสมนสิการ* ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อยังเห็นไม่ทันชัดเจน ก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริต จนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิมิต คือ ปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก การเจริญทำให้มากนั้นพึงทราบอย่างนี้ อันชาวนาเขาทำนาเขาก็ทำที่แผ่นดิน ไถที่แผ่นดินดำลงไปในดิน ปีต่อไปเขาก็ทำที่ดินอีกเช่นเคย เขาไม่ได้ทำในอากาศกลางหาว คงทำแต่ที่ดินอย่างเดียว ข้าวเขาก็ได้เต็มยุ้งเต็มฉางเอง เมื่อทำให้มากในที่ดินนั้นแล้ว ไม่ต้องร้องเรียกว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงมาเต็มยุ้งเน้อ ข้าวก็จะหลั่งไหลมาเอง และจะห้ามว่า ข้าวเอ๋ยข้าว จงอย่ามาเต็มยุ้งเต็มฉางเราเน้อ ถ้าทำนาในที่ดินนั้นเองจนสำเร็จแล้ว ข้าวก็มาเต็มยุ้งเต็มฉางเอง ฉันใดก็ดี พระโยคาวจรเจ้าก็ฉันนั้น จงพิจารณากายในที่เคยพิจารณาอันถูกนิสัยหรือที่ปรากฏมาให้เห็นครั้งแรก อย่าละทิ้งเลยเป็นอันขาด การทำให้มากนั้นมิใช่หมายแต่การเดินจงกรมเท่านั้น ให้มีสติหรือพิจารณาในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ทำ คิด พูด ก็ให้มีสติรอบคอบในกายอยู่เสมอจึงจะชื่อว่า ทำให้มาก เมื่อพิจารณาในร่างกาย

นั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยกส่วนออกเป็นส่วน ๆ ตามโยนิโสมนสิการตลอดจนกระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริง ๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญออกอุบายตามที่ถูกจริตนิสัยของตน แต่อย่าละทิ้งหลักเดิมที่ตนได้รู้ครั้งแรกนั่นเทียว

พระโยคาวจรเจ้าเมื่อพิจารณาในที่นี้ พึงเจริญให้มาก ทำให้มาก อย่าพิจารณาครั้งเดียวแล้วปล่อยทิ้งตั้งครึ่งเดือน ตั้งเดือน ให้พิจารณาก้าวเข้าไป ถอยออกมาเป็น อนุโลม ปฏิโลม คือเข้าไปสงบในจิต แล้วถอยออกมาพิจารณากาย อย่าพิจารณากายอย่างเดียว หรือสงบที่จิตแต่อย่างเดียว พระโยคาวจรเจ้าพิจารณาอย่างนี้ชำนาญแล้ว หรือชำนาญอย่างยิ่งแล้ว คราวนี้แลเป็นส่วนที่จะเป็นเอง คือ จิต ย่อมจะรวมใหญ่ เมื่อรวมพื้บลง ย่อมปรากฏว่าทุกสิ่งรวมลงเป็นอันเดียวกันคือหมดทั้งโลกย่อมเป็นธาตุทั้งสิ้น นิมิตจะปรากฏขึ้นพร้อมกันว่าโลกนี้ราบเหมือนหน้ากลอง เพราะมีสภาพเป็นอันเดียวกัน ไม่ว่าป่าไม้ ภูเขา มนุษย์ สัตว์ แม้ที่สุดตัวของเราก็ต้องลบราบเป็นที่สุดอย่างเดียวกันพร้อมกับ *ญาณสัมปยุตต์* คือรู้ขึ้นมาพร้อมกัน ในที่นี้ตัดความสนเท่ห์ในใจได้เลย จึงชื่อว่า

ยถาภูตญาณทัสสนวิปัสสนา คือทั้งเห็นทั้งรู้ตามความเป็นจริง

ขั้นนี้เป็นเบื้องต้นในอันที่จะดำเนินต่อไป ไม่ใช่ที่สุดอันพระโยคาวจรเจ้าจะพึงเจริญให้มาก ทำให้มาก จึงจะเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งอีกจนรอบ จนชำนาญเห็นแจ้งชัดว่า สังขารความปรุงแต่งอันเป็นความสมมติว่าโน่นเป็นของของเรา โน่นเป็นเราเป็นความไม่เที่ยง อาศัยอุปาทานความยึดถือจึงเป็นทุกข์ ก็แลธาตุทั้งหลายเขาหากมีหากเป็นอยู่อย่างนี้ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดขึ้นเสื่อมไปอยู่อย่างนี้มาก่อน เราเกิดตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิต ของขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไปปรุงแต่งสำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาติ นับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้ จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม เมื่อว่าตามความจริงแล้ว เขาหากมีหากเป็น เกิดขึ้นเสื่อมไป มีอยู่อย่างนั้นทีเดียว โดยไม่ต้องสงสัยเลย จึงรู้ขึ้นว่า ปุพฺเพสุ อนนุสฺสุเตสุ ธมฺเมสุ ธรรมดาเหล่านี้หากมีมาแต่ก่อน ถึงว่าจะไม่ได้ยินได้ฟังมาจากใครก็มี

อยู่อย่างนั้นทีเดียว ฉะนั้นในความข้อนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรง *ปฏิญาณ* พระองค์ว่า เราไม่ได้ฟังมาแต่ใคร มิได้เรียนมาแต่ใครเพราะของเหล่านี้มีอยู่ มีมาแต่ก่อนพระองค์ดังนี้ ได้ความว่าธรรมดาธาตุทั้งหลายย่อมเป็นย่อมมีอยู่อย่างนั้น อาศัยอาการของจิตเข้าไปยึดถือเอาสิ่งทั้งปวงเหล่านั้นมาหลายภพหลายชาติ จึงเป็นเหตุให้เป็นไปตามสมมตินั้น เป็นเหตุให้อนุสัยครอบงำจิตจนหลงเชื่อไปตามจึงเป็นเหตุให้ก่อภพก่อชาติด้วยอาการของจิตเข้าไปยึด ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา โดยแยบคายลงไปตามสภาพว่า *สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา* สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คืออาการของจิตนั่นแลไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดย *อริยสัจจธรรมทั้ง 4* เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดย *ปัจจักขสิทธิ* ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เป็นเครื่องแก้อาการของจิต จึงปรากฏขึ้นว่า *สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ* สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มีสังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน 2 ประการ คือรู้ว่า สัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้นสังขารก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐิติภูตํ จิตตั้งอยู่เดิมไม่

มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช่ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าพึงพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้จนทำให้จิตรวมพื้บลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดย *ปัจจักขสิทธิ* พร้อมกับ *ญาณสัมปยุตต์* ปรากฏขึ้นมาพร้อมกัน จึงชื่อว่า *วุฏฐานคามินีวิปัสสนา* ทำในที่นี้จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์พร้อมกับการรวมใหญ่และญาณสัมปยุตต์ รวมทวนกระแสแก้อนุสัยสมมติเป็นวิมุตติ หรือรวมลงฐีติจิต อันเป็นอยู่มีอยู่อย่างนั้นจนแจ้งประจักษ์ในที่นั้นด้วยญาณสัมปยุตต์ว่า *ขีณา ชาติ ญาณํ โหติ* ดังนี้ ในที่นี้ไม่ใช่สมมติไม่ใช่ของแต่งเอาเดาเอา ไม่ใช่ของอันบุคคลพึงปรารถนาเอาได้ เป็นของที่เกิดเอง เป็นเอง รู้เอง โดยส่วนเดียวเท่านั้น เพราะด้วยการปฏิบัติอันเข้มแข็งไม่ท้อถอย พิจารณาโดยแยบคายด้วยตนเอง จึงจะเป็นขึ้นมาเอง ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่าง ๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้วผลคือรวงข้าวไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลยเป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่หาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาให้ฉันใด *วิมุตติธรรม* ก็ฉัน

นั้นนั่นแล มิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ *คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรมแต่ปฏิบัติไม่ถูกหรือไม่ปฏิบัติมัวเกียจคร้านจนวันตาย - จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้เลย* ด้วยประการฉะนี้

10. จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส

ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐํ

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เลื่อมปภัสสรแจ้งสว่างมาเดิม แต่อาศัยอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองเป็นอาคันตุกะสัญจรมาปกคลุมหุ้มห่อ จึงทำให้จิตมิส่องแสงสว่างได้ ท่านเปรียบไว้ในบทกลอนหนึ่งว่า "ไม้ชะงกหกพันง่า (กิ่ง) กะปอมก่ากิ้งก่าฮ้อย กะปอมน้อยขึ้นมื้อพัน ครั้นตัวมาบ่ทัน ขึ้นนำคู่มื้อ ๆ" โดยอธิบายว่า คำว่าไม้ชะงก 6000 ง่านั้นเมื่อตัดศูนย์ 3 ศูนย์ออกเสียเหลือแต่ 6 คงได้ความว่า ทวารทั้ง 6 เป็นที่มาแห่งกะปอมก่า คือของปลอมไม่ใช่ของจริง กิเลสทั้งหลายไม่ใช่ของจริง เป็นสิ่งสัญจรเข้ามาในทวารทั้ง 6 นับร้อยนับพัน มิใช่แต่เท่านั้น กิเลสทั้งหลายที่ยังไม่เกิดมีขึ้นก็จะมีทวียิ่ง ๆ ขึ้นทุก ๆ วันในเมื่อไม่แสวงหาทางแก้ ธรรมชาติของจิต เป็นของผ่อง

ใสยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด แต่อาศัยของปลอม กล่าวคือ อุปกิเลสที่สัญจรเข้ามาปกคลุมจึงทำให้หมดรัศมี ดุจพระอาทิตย์เมื่อเมฆบดบัง ฉะนั้นอย่าพึงเข้าใจว่าพระอาทิตย์เข้าไปหาเมฆ เมฆไหลมาบดบังพระอาทิตย์ต่างหาก ฉะนั้น ผู้บำเพ็ญเพียรทั้งหลายเมื่อรู้โดยปริยายนี้แล้ว พึงกำจัดของปลอมด้วยการพิจารณาโดยแยบคายตามที่อธิบายแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาข้อ 9 นั้นเถิด เมื่อทำให้ถึงขั้นฐีติจิตแล้ว ชื่อว่าย่อมทำลายของปลอมได้หมดสิ้นหรือว่าของปลอมย่อมเข้าไม่ถึงฐีติจิต เพราะสะพานเชื่อมต่อถูกทำลายขาดสะบั้นลงแล้ว แม้ยังต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ของโลกอยู่ก็ย่อมเป็นดุจนำกลิ่งบนใบบัวฉะนั้น

11. การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะกับอุปนิสัย

นายสารถีผู้ฝึกม้ามีชื่อเสียงคนหนึ่ง มาเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามถึงวิธีทรมานเวไนย พระองค์ทรงย้อนถามนายสารถีก่อนถึงการทรมานม้า เขาทูลว่าม้ามี 4 ชนิด คือ 1. ทรมานง่าย 2. ทรมานอย่างกลาง 3. ทรมานยากแท้ 4. ทรมานไม่ได้เลย ต้องฆ่าเสีย พระองค์จึงตรัสว่าเราก็เหมือนกัน 1. *ผู้ทรมานง่าย* คือผู้ปฏิบัติทำจิตรวมง่าย ให้กินอาหารเพียงพอ เพื่อบำรุงร่างกาย 2. *ผู้ทรมานอย่างกลาง*

คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ค่อยจะลง ก็ให้กินอาหารแต่น้อยอย่าให้มาก 3. *ทรมานยากแท้* คือผู้ปฏิบัติทำจิตลงยากแท้ ไม่ต้องให้กินอาหารเลย แต่ต้องเป็น อตฺตญฺญู รู้กำลังของตนว่าจะทนทานได้สักเพียงไร แค่ไหน 4. *ทรมานไม่ได้เลยต้องฆ่าเสีย* คือผู้ปฏิบัติทำจิตไม่ได้ เป็น *ปทปรมะ* พระองค์ทรงชักสะพานเสีย กล่าวคือไม่ทรงรับสั่งสอนอุปมาเหมือนฆ่าทิ้งเสียฉะนั้น

12. มูลติกสูตร

ติก แปลว่า 3 มูล แปลว่าเค้ามูลรากเหง้า รวมความว่าสิ่งซึ่งเป็นรากเหง้าเค้ามูลอย่างละ 3 คือ ราคะ โทสะ โมหะ ก็เรียก 3 *อกุศลมูล ตัณหา* ก็มี 3 คือกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา *โอฆะและอาสวะ* ก็มีอย่างละ 3 คือ กามะ ภาวะ อวิชชา ถ้าบุคคลมาเป็นไปกับด้วย 3 เช่นนี้ ติปริวตฺตํ ก็ต้องเวียนไปเป็น 3–3 ก็ต้องเป็นโลก 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ 3 นั้นเป็นเค้ามูลโลก 3

เครื่องแก้ก็มี 3 คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อบุคคลดำเนินตนตามศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นเครื่องแก้น ติปริวตฺตํ ก็ไม่ต้องเวียนไปเป็น 3–3 ก็ไม่เป็นโลก 3 ชื่อว่าพ้นจากโลก 3 แล

13. วิสุทธิเทวาเท่านั้นเป็นสันตบุคคลแท้

อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมา ปเวสฺสนฺโต

บุคคลผู้มีจิตไม่กำเริบในกิเลสทั้งปวง รู้ธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็น *พหิทธาธรรม* ทั้งที่เป็น *อัชฌัตติกาธรรม* สนฺโต จึงเป็นผู้สงบระงับ สันตบุคคลเช่นนี้แลที่จะบริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ มีธรรมบริสุทธิ์สะอาด มีใจมั่นคง เป็นสัตบุรุษผู้ทรงเทวธรรมตามความในพระคาถาว่า หิริโอตฺตปฺปสมฺปนฺนา สุกฺกธมฺมสมาหิตา สนฺโต สปฺปุริสา โลเก เทวธมฺมาติ วุจฺจเร อุปัตติเทวา ผู้พรั่งพร้อมด้วยกามคุณ วุ่นวายอยู่ด้วยกิเลส เหตุไฉนจึงจะเป็นสันตบุคคลได้ ความในพระคาถานี้ย่อมต้องหมายถึงวิสุทธิเทวา คือพระอรหันต์แน่นอนท่านผู้เช่นนั้นเป็นสันตบุคคลแท้ สมควรจะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยหิริโอตตัปปะ และ *สุกฺกธรรม* คือ ความบริสุทธิ์แท้

14. อกิริยาเป็นที่สุดในโลก-สุดสมมติบัญญัติ

สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา

สัจธรรมทั้ง 4 คือ *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค* ยังเป็น *กิริยา* เพราะแต่ละสัจจะ ๆ ย่อมมีอาการต้องทำ

คือ ทุกข์–ต้องกำหนดรู้ สมุทัย–ต้องละ นิโรธ–ต้องทำให้แจ้ง มรรค–ต้องเจริญให้มาก ดังนี้ล้วนเป็นอาการที่จะต้องทำทั้งหมด ถ้าเป็นอาการที่จะต้องทำ ก็ต้องเป็นกิริยา เพราะเหตุนั้นจึงรวมความได้ว่าสัจจะทั้ง 4 เป็นกิริยา จึงสมกับบาทคาถาข้างต้นนั้น ความว่าสัจจะทั้ง 4 เป็นเท้าหรือเป็นเครื่องเหยียบก้าวขึ้นไป หรือก้าวขึ้นไป 4 พักจึงจะเสร็จกิจ ต่อจากนั้นไปจึงเรียกว่า *อกิริยา*

อุปมา ดังเขียนเลข 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 แล้วลบ 1 ถึง 9 ทิ้งเสีย เหลือแต่ 0 (ศูนย์) ไม่เขียนอีกต่อไป คงอ่านว่า ศูนย์ แต่ไม่มีค่าอะไรเลย จะนำไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ไม่ได้ทั้งสิ้น แต่จะปฏิเสธว่าไม่มีหาได้ไม่ เพราะปรากฏอยู่ว่า 0 (ศูนย์) นี่แหละ คือปัญญารอบรู้ เพราะทำลายกิริยา คือ ความสมมติ หรือว่าลบสมมติลงเสียจนหมดสิ้น ไม่เข้าไปยึดถือสมมติทั้งหลาย คำว่าลบ คือทำลายกิริยา กล่าวคือ ความสมมติ มีปัญหาสอดขึ้นมาว่า เมื่อทำลายสมมติหมดแล้วจะไปอยู่ที่ไหน? แก้ว่า ไปอยู่ในที่ไม่สมมติ คือ อกิริยา นั่นเองเนื้อความตอนนี้เป็นการอธิบายตามอาการของความจริง ซึ่งประจักษ์แก่ผู้ปฏิบัติโดยเฉพาะ อันผู้ไม่ปฏิบัติหาอาจรู้ได้ไม่ ต่อเมื่อไรฟังแล้วทำตามจนรู้เองเห็นเองนั่นแหละจึงจะเข้าใจได้

ความแห่ง 2 บาทคาถาต่อไปว่า พระขีณาสวเจ้าทั้งหลายดับโลกสามรุ่งโรจน์อยู่ คือทำการพิจารณาบำเพ็ญเพียรเป็น ภาวิโต พหุลีกโต คือทำให้มาก เจริญให้มาก จนจิตมีกำลังสามารถพิจารณาสมมติทั้งหลายทำลายสมมติทั้งหลายลงไปได้จนเป็นอกิริยาก็ย่อมดับโลกสามได้ การดับโลกสามนั้น ท่านขีณาสวเจ้าทั้งหลายมิได้เหาะขึ้นไปในกามโลก รูปโลก อรูปโลกเลยทีเดียว คงอยู่กับที่นั่นเอง แม้พระบรมศาสดาของเราก็เช่นเดียวกัน พระองค์ประทับนั่งอยู่ ณ ควงไม้โพธิพฤกษ์แห่งเดียว เมื่อจะดับโลกสาม ก็มิได้เหาะขึ้นไปในโลกสาม คงดับอยู่ที่จิต ที่จิตนั้นเองเป็นโลกสาม ฉะนั้น ท่านผู้ต้องการดับโลกสาม พึงดับที่จิตของตน ๆ จึงทำลายกิริยา คือตัวสมมติหมดสิ้นจากจิต ยังเหลือแต่อกิริยา เป็นฐีติจิต ฐีติธรรมอันไม่รู้จักตาย ฉะนี้แล

15. สัตตาวาส 9

เทวาพิภพ มนุสสโลก อบายโลก จัดเป็นกามโลก ที่อยู่อาศัยของสัตว์เสพกามรวมเป็น 1 รูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จรูปฌานมี 4 อรูปโลกที่อยู่อาศัยของสัตว์ผู้สำเร็จอรูปฌานมี 4 รวมทั้งสิ้นเป็น 9 เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ ผู้มารู้เท่าสัตตาวาส 9 กล่าวคือ พระ

ขีณาสวเจ้าทั้งหลาย ย่อมจากที่อยู่ของสัตว์ ไม่ต้องอยู่ในที่ 9 แห่งนี้ และปรากฏในสามเณรปัญหาข้อสุดท้ายว่า ทส นาม กึ อะไรชื่อว่า 10 แก้ว่า ทสหงฺ เคหิ สมนฺนาคโต พระขีณาสวเจ้าผู้ประกอบด้วยองค์ 10 ย่อมพ้นจากสัตตาวาส 9 ความข้อนี้คงเปรียบได้กับการเขียนเลข 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0 นั่นเอง 1 ถึง 9 เป็นจำนวนที่นับได้ อ่านได้ บวกลบคูณหารกันได้ ส่วน 10 ก็คือ เลข 1 กับ 0 (ศูนย์) เราจะเอา 0 (ศูนย์) ไปบวกลบคูณหารกับเลขจำนวนใด ๆ ก็ไม่ทำให้เลขจำนวนนั้นมีค่าสูงขึ้น และ 0 (ศูนย์) นี้เมื่ออยู่โดยลำพังก็ไม่มีค่าอะไร แต่จะว่าไม่มีก็ไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งปรากฏอยู่ ความเปรียบนี้ฉันใด จิตใจก็ฉันนั้นเป็นธรรมชาติ มีลักษณะเหมือน 0 (ศูนย์) เมื่อนำไปต่อเข้ากับเลขตัวใด ย่อมทำให้เลขตัวนั้นเพิ่มค่าขึ้นอีกมาก เช่น เลข 1 เมื่อเอาศูนย์ต่อเข้า ก็กลายเป็น 10 (สิบ) จิตใจเรานี้ก็เหมือนกัน เมื่อต่อเข้ากับสิ่งทั้งหลายก็เป็นของวิจิตรพิสดารมากมายขึ้นทันที แต่เมื่อได้รับการฝึกฝนอบรมจนฉลาดรอบรู้สรรพเญยยธรรมแล้วย่อมกลับคืนสู่สภาพ 0 (ศูนย์) คือ ว่างโปร่งพ้นจากการนับการอ่านแล้ว มิได้อยู่ในที่ 9 แห่งอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ แต่อยู่ในที่หมดสมมติบัญญัติคือ สภาพ 0 (ศูนย์) หรืออกิริยา ดังกล่าวในข้อ 14 นั่นเอง

16. ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา

พระธรรมเทศนาของสมเด็จพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าใน 3 กาลมีความสำคัญยิ่ง อันพุทธบริษัทควรสนใจพิจารณาเป็นพิเศษ คือ

ก. *ปฐมโพธิกาล* ได้ทรงแสดงธรรมแก่พระปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เป็นครั้งแรกเป็นปฐมเทศนา เรียกว่า *ธรรมจักร* เบื้องต้นทรงยกส่วนสุด 2 อย่างอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นแสดงว่า เทว เม ภิกฺขเว อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา ภิกษุทั้งหลาย ส่วนที่สุด 2 อย่างอันบรรพชิตไม่พึงเสพ คือ *กามสุขัลลิกา และอัตตกิลมถา* อธิบายว่า กามสุขัลลิกา เป็นส่วนแห่งความรัก อัตตกิลมถา เป็นส่วนแห่งความชัง ทั้ง 2 ส่วนนี้เป็นตัวสมุทัย เมื่อผู้บำเพ็ญตบธรรมทั้งหลายโดนอยู่ซึ่งส่วนทั้งสอง นี้ชื่อว่ายังไม่เข้าทางกลาง เพราะเมื่อบำเพ็ญเพียรพยายามทำสมาธิ จิตสงบสบายดีเต็มที่ก็ดีใจครั้นเมื่อจิตนึกคิดให้ฟุ้งซ่านรำคาญ ก็เสียใจ *ความดีใจนั้น คือ กามสุขัลลิกา ความเสียใจนั้นแล คือ อัตตกิลมถา* ความดีใจก็เป็นราคะ ความเสียใจก็เป็นโทสะ ความไม่รู้

เท่าในราคะ โทสะทั้งสองนี้เป็นโมหะ ฉะนั้น ผู้ที่พยายามประกอบความเพียรในเบื้องแรกก็ต้องกระทบส่วนสุดทั้งสองนั้นแลก่อน ถ้าเมื่อกระทบส่วน 2 นั้นอยู่ ชื่อว่าผิดอยู่แต่เป็นธรรมดาแท้ทีเดียว ต้องผิดเสียก่อนจึงถูก แม้พระบรมศาสดา แต่ก่อนนั้นพระองค์ก็ผิดมาเต็มที่เหมือนกัน แม้พระอัครสาวกทั้งสอง ก็ซ้ำเป็นมิจฉาทิฏฐิมาก่อนแล้วทั้งสิ้น แม้สาวกทั้งหลายเหล่าอื่น ๆ ก็ล้วนแต่ผิดมาแล้วทั้งนั้น ต่อเมื่อพระองค์มาดำเนินทางกลาง ทำจิตอยู่ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ ได้ญาณ 2 ในสองยามเบื้องต้นในราตรี ได้ญาณที่ 3 กล่าวคืออาสวักขยญาณในยามใกล้รุ่ง จึงได้ถูกทางกลางอันแท้จริงทำจิตของพระองค์ให้พ้นจากความผิด กล่าวคือ...ส่วนสุดทั้งสองนั้น พ้นจากสมมติโคตร สมมติชาติ สมมติวาส สมมติวงศ์ และสมมติประเพณี ถึงความเป็นอริยโคตร อริยชาติ อริยวาส อริยวงศ์ และอริยประเพณี ส่วนอริยสาวกทั้งหลายนั้นเล่าก็มารู้ตามพระองค์ ทำให้ได้อาสวักขยญาณพ้นจากความผิดตามพระองค์ไป ส่วนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในระยะแรก ๆ ก็ต้องผิดเป็นธรรมดา แต่เมื่อผิดก็ต้องรู้เท่า แล้วทำให้ถูก เมื่อยังมีดีใจเสียใจในการบำเพ็ญบุญกุศลอยู่ ก็ตกอยู่ในโลกธรรม เมื่อตกอยู่ในโลกธรรม จึงเป็นผู้หวั่นไหว เพราะความดีใจเสียใจนั่นแหละ ชื่อว่าความหวั่นไหวไป

มา อุปฺปนฺโน โข เม โลกธรรมจะเกิดที่ไหน เกิดที่เรา โลกธรรมมี 8 มรรคเครื่องแก้ก็มี 8 มรรค 8 เครื่องแก้โลกธรรม 8 ฉะนั้น พระองค์จึงทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทาแก้ส่วน 2 เมื่อแก้ส่วน 2 ได้แล้วก็เข้าสู่อริยมรรค ตัดกระแสโลก ทำใจให้เป็นจาโค ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย (สละสลัดตัดขาดวางใจหายห่วง) รวมความว่า เมื่อส่วน 2 ยังมีอยู่ในใจผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ยังไม่ถูกทาง เมื่อผู้มีใจพ้นจากส่วนทั้ง 2 แล้ว ก็ไม่หวั่นไหว *หมดธุลี เกษมจากโยคะ* จึงว่าเนื้อความแห่งธรรมจักรสำคัญมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมจักรนี้ยังโลกธาตุให้หวั่นไหว จะไม่หวั่นไหวอย่างไร เพราะมีใจความสำคัญอย่างนี้โลกธาตุก็มิใช่อะไรอื่น คือตัวเรานี้เอง ตัวเราก็คือธาตุของโลก หวั่นไหว เพราะเห็นในของที่ไม่เคยเห็น เพราะจิตพ้นจากส่วน 2 ธาตุของโลกจึงหวั่นไหว หวั่นไหวเพราะจะไม่มาก่อธาตุของโลกอีกแล

ข. *มัชฌิมโพธิกาล* ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในชุมนุมพระอรหันต์ 1250 องค์ ณ พระราชอุทยานเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน กรุงราชคฤห์ ใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ พึงเป็นผู้ทำจิตให้ยิ่ง การที่จะทำจิตให้ยิ่งได้ต้องเป็นผู้

สงบระงับ อิจฺฉา โลภสมาปนฺโน สมโณ กึ ภวิสฺสติ เมื่อประกอบด้วยความอยากดิ้นรนโลภหลงอยู่แล้วจักเป็นผู้สงบระงับได้อย่างไร ต้องเป็นผู้ปฏิบัติคือปฏิบัติพระวินัยเป็นเบื้องต้น และเจริญกรรมฐานตั้งต้นแต่การเดินจงกรมนั่งสมาธิ ทำให้มาก เจริญให้มาก ในการพิจารณามหาสติปัฏฐาน มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นเบื้องแรก พึงพิจารณาส่วนแห่งร่างกาย โดยอาการแห่งบริกรรมสวนะคือ พิจารณาโดยอาการคาดคะเน ว่าส่วนนั้นเป็นอย่างนั้นด้วยการมีสติสัมปชัญญะไปเสียก่อน เพราะเมื่อพิจารณาเช่นนี้ใจไม่ห่างจากกาย ทำให้รวมง่าย เมื่อทำให้มาก ในบริกรรมสวนะแล้ว จักเกิดขึ้นซึ่งอุคคหนิมิตให้ชำนาญในที่นั้นจนเป็นปฏิภาค ชำนาญในปฏิภาคโดยยิ่งแล้วจักเป็นวิปัสสนา เจริญวิปัสสนาจนเป็นวิปัสสนาอย่างอุกฤษฏ์ทำจิตเข้าถึงฐีติภูตํ ดังกล่าวแล้วในอุบายแห่งวิปัสสนาชื่อว่าปฏิบัติ เมื่อปฏิบัติแล้ว โมกฺขํ จึงจะข้ามพ้น จึงพ้นจากโลกชื่อว่าโลกุตตรธรรม เขมํ จึงเกษมจากโยคะ (เครื่องร้อย) ฉะนั้น เนื้อความในมัชฌิมเทศนาจึงสำคัญเพราะเล็งถึงวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้แลฯ

ค. *ปัจฉิมโพธิกาล* ทรงแสดงปัจฉิมเทศนาในที่ชุมนุมพระอริยสาวก ณ พระราชอุทยานสาลวันของ

เกิดจากผลแห่งการเจริญปฏิภาคเป็นส่วนเบื้องต้น จนทำจิตให้เข้าภวังค์ เมื่อกระแสแห่งภวังค์หายไป มีญาณเกิดขึ้นว่า *"นั้นเป็นอย่างนั้น เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์"* เกิดขึ้นในจิตจริง ๆ จนชำนาญเห็นจริงแจ้งประจักษ์ ก็รู้เท่าสังขารได้ สังขารก็จะมาปรุงแต่งให้จิตกำเริบอีกไม่ได้ ได้ในคาถาว่า อกุปฺปํ สพฺพธมฺเมสุ เญยฺยธมฺมาปเวสฺสนฺโต เมื่อสังขารปรุงแต่งจิตไม่ได้แล้ว ก็ไม่กำเริบ รู้เท่าธรรมทั้งปวง สนฺโต ก็เป็นผู้สงบระงับถึง ซึ่งวิมุตติธรรมด้วยประการฉะนี้

ปัจฉิมเทศนานี้เป็นคำสำคัญแท้ ทำให้ผู้พิจารณารู้แจ้งถึงที่สุด พระองค์จึงได้ปิดพระโอษฐ์แต่เพียงนี้

พระธรรมเทศนาใน 3 กาลนี้ ย่อมมีความสำคัญเหนือความสำคัญในทุก ๆ กาล ปฐมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรมมัชฌิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม ปัจฉิมเทศนาก็เล็งถึงวิมุตติธรรม รวมทั้ง 3 กาล ล้วนแต่เล็งถึงวิมุตติธรรมทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้

17. พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติทั้งปัญญาวิมุตติ

อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปฺปสมฺปชฺช วิหรติ

มัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ในเวลาจวนจะปรินิพพานว่า หนฺททานิ อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ปฏิเวทยามิ โว ภิกฺขเว ขยวยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ เราบอกท่านทั้งหลายว่าจงเป็นผู้ไม่ประมาท พิจารณาสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเมื่อท่านทั้งหลายพิจารณาเช่นนั้นจักเป็นผู้แทงตลอดพระองค์ตรัสพระธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ก็ปิดพระโอษฐ์มิได้ตรัสอะไรต่อไปอีกเลย จึงเรียกว่า ปัจฉิมเทศนาอธิบายความต่อไปว่า สังขารมันเกิดขึ้นที่ไหน อะไรเป็นสังขาร สังขารมันก็เกิดขึ้นที่จิตของเราเองเป็นอาการของจิตพาให้เกิดขึ้นซึ่งสมมติทั้งหลาย สังขารนี้แล เป็นตัวการสมมติบัญญัติสิ่งทั้งหลายในโลกความจริงในโลกทั้งหลายหรือธรรมธาตุทั้งหลายเขามีเขาเป็นอยู่อย่างนั้น แผ่นดินต้นไม้ ภูเขา ฟ้า แดด เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นอะไรเลย ตลอดจนตนตัวมนุษย์ก็เป็นธาตุของโลก เขาไม่ได้ว่าเขาเป็นนั้นเป็นนี้เลย เจ้าสังขารตัวการนี้เข้าไปปรุงแต่งว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้จนหลงกันว่าเป็นจริง ถือเอาว่าเป็นเรา เป็นของ ๆ เราเสียสิ้น จึงมี ราคะ โทสะ โมหะ เกิดขึ้นทำจิตดั้งเดิมให้หลงตามไป เกิด แก่ เจ็บ ตาย เวียน ว่ายไปไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอเนกภพ อเนกชาติ เพราะเจ้าตัวสังขารนั้นแลเป็นตัวเหตุ จึงทรงสอนให้พิจารณาสังขารว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา ให้เป็นปรีชาญาณชัดแจ้ง

พระบาลีนี้แสดงว่าพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ว่าประเภทใด ย่อมบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ...ที่ปราศจากอาสวะในปัจจุบัน หาได้แบ่งแยกไว้ว่า ประเภทนั้นบรรลุแต่เจโตวิมุตติ หรือปัญญาวิมุตติไม่ ที่เกจิอาจารย์แต่งอธิบายไว้ว่า เจโตวิมุตติ เป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สมาธิมาก่อน ส่วนปัญญาวิมุตติเป็นของพระอรหันต์สุกขวิปัสสกผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ นั้นย่อมขัดแย้งต่อมรรค มรรคประกอบด้วยองค์ 8 มีทั้งสัมมาทิฏฐิ ทั้งสัมมาสมาธิ ผู้จะบรรลุวิมุตติธรรม จำต้องบำเพ็ญมรรค 8 บริบูรณ์ มิฉะนั้นก็บรรลุวิมุตติธรรมไม่ได้ ไตรสิกขาก็มีทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันผู้จะได้อาสวักขยญาณจำต้องบำเพ็ญไตรสิกขาให้บริบูรณ์ทั้ง 3 ส่วน ฉะนั้นจึงว่า พระอรหันต์ทุกประเภทต้องบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติด้วยประการฉะนี้แลฯ

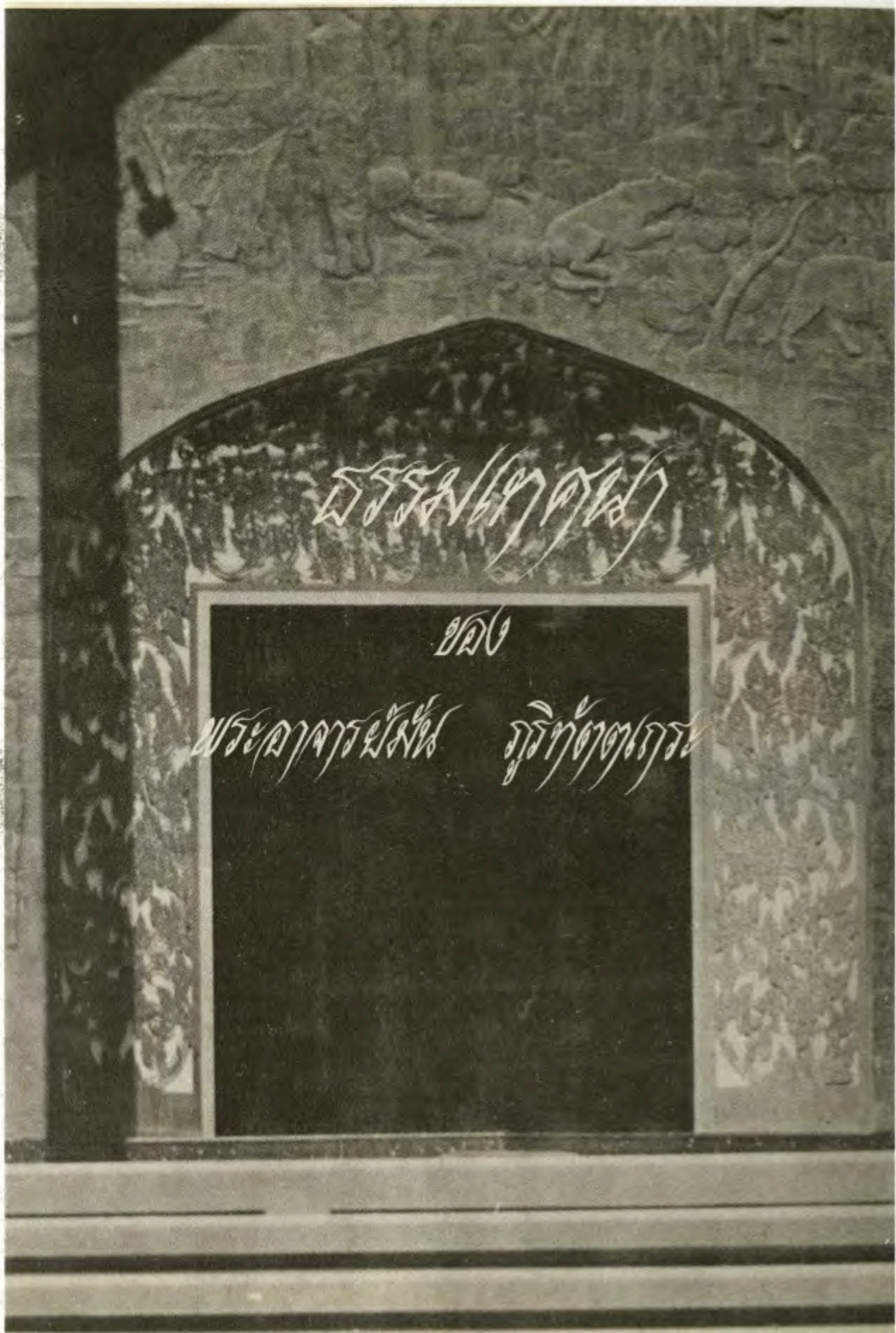
บรรณานุกรม
ของ
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

ธรรมเทศนา

ธรรมเทศนาของท่านอาจารย์ ที่ *พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส* กับ *พระภิกษุวัน อุตฺตโม* ได้จดบันทึกไว้ในปัจฉิมสมัย ยังมิได้รวบรวมขึ้นพิมพ์เผยแผ่ สมควรรวบรวมพิมพ์ขึ้นไว้ในครั้งนี้ เพื่อเป็นสมบัติมรดกชิ้นสุดท้ายแก่ศิษยานุศิษย์ทั้งหลาย ทั่วกันดังต่อไปนี้

1. เรื่องมูลกรรมฐาน

กุลบุตรผู้บรรพชาอุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนานี้แล้ว ใครเล่าไม่เคยเรียนกรรมฐานมา บอกได้ทีเดียวว่าไม่เคยมี พระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่อบวชกุลบุตรจะไม่สอนกรรมฐานก่อนแล้วจึงให้ผ้าภายหลังไม่มี ถ้าอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐานก่อน อุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นกุลบุตรผู้บวชมาแล้ว จึงได้ชื่อว่า เรียนกรรมฐานมาแล้ว ไม่ต้องสงสัยว่าไม่ได้เรียน

พระอุปัชฌายะสอนกรรมฐาน 5 คือ *เกสา* ผม *โลมา* ขน *นขา* เล็บ *ทันตา* ฟัน *ตโจ* หนัง ในกรรมฐานทั้ง 5 นี้ มีหนังเป็นที่สุด ทำไมจึงสอนถึง *หนัง* เท่านั้น? เพราะเหตุว่า *หนัง* มันเป็นอาการใหญ่ คนเราทุกคนต้องมีหนังหุ้มห่อ **ถ้าไม่มีหนัง** ผม ขน เล็บ ฟัน ก็อยู่ไม่ได้ ต้องหลุดหล่นทำลายไป เนื้อ กระดูก เอ็น และอาการทั้งหมดในร่างกายนี้ ก็จะอยู่ไม่ได้ ต้องแตกต้องทำลายไป คนเราจะหลงรูปก็มาหลง *หนัง* หมายความสวย ๆ งาม ๆ เกิดความรักใคร่แล้วก็ปรารถนาเพราะมาหมายอยู่ที่หนัง เมื่อเห็นแล้วก็สำคัญเอาผิวพรรณของมัน คือผิว ดำ–ขาว–แดง–ดำแดง–ขาวแดง ผิวอะไรต่ออะไร ก็เพราะหมายสีหนัง ถ้าไม่มีหนังแล้วใครเล่าจะหมายว่าสวยงาม? ใครเล่าจะรักจะชอบจะปรารถนา? มีแต่จะเกลียดหน่ายไม่ปรารถนา ถ้าหนังไม่หุ้มห่ออยู่แล้ว เนื้อเอ็นและอาการอื่น ๆ ก็จะอยู่ไม่ได้ ทั้งจะประกอบกิจการอะไรก็ไม่ได้ จึงว่าหนังเป็นของสำคัญนัก จะเป็นอยู่ได้ก็เพราะหนัง จะเกิดความหลงสวยหลงงามก็เพราะมีหนัง ฉะนั้นพระอุปัชฌายะท่านจึงสอนถึงแต่หนังเป็นที่สุด ถ้าเรามาตั้งใจพิจารณาจนให้เห็นความเปื่อยเน่าเกิดอสุภนิมิต ปรากฏแน่แก่ใจแล้ว ย่อมจะเห็นอนิจจสัจจธรรม ทุกขสัจจธรรม อนัตตา

สัจจธรรม จึงจะแก้ความหลงสวยหลงงามอันมันหมายอยู่ที่หนังย่อมไม่สำคัญหมาย และไม่ชอบใจ ไม่ปรารถนาเอาเพราะเห็นตามความเป็นจริง เมื่อใดเชื่อคำสอนของพระอุปัชฌายะไม่ประมาทแล้ว จึงจะได้เห็นสัจจธรรม ถ้าไม่เชื่อคำสอนพระอุปัชฌายะ ย่อมแก้ความหลงของตนไม่ได้ ย่อมตกอยู่ในบ่วงแห่งรัชชนิอารมณ์ ตกอยู่ในวัฏฏจักร์ เพราะฉะนั้น คำสอนที่พระอุปัชฌายะได้สอนแล้วแต่ก่อนบวชนั้น เป็นคำสอนที่จริงที่ดีแล้วเราไม่ต้องไปหาทางอื่นอีก ถ้ายังสงสัย ยังหาไปทางอื่นอีกชื่อว่ายังหลงยังงมงาย ถ้าไม่หลงจะไปหาทำไม คนไม่หลงก็ไม่มีการหา คนที่หลงจึงมีการหา หาเท่าไรยิ่งหลงไปไกลเท่านั้น ใครเป็นผู้ไม่หามาพิจารณาอยู่ในของที่มีอยู่นี้ ก็จะเห็นแจ้งซึ่งภูตธรรม ฐีติธรรม อันเกษมจากโยคาสวะทั้งหลาย

ความในเรื่องนี้ ไม่ใช่มติของพระอุปัชฌายะทั้งหลายคิดได้แล้วสอนกุลบุตรตามมติของใครของมันเนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งพระพุทธองค์เจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้อุปัชฌายะเป็นผู้สอนกุลบุตรผู้บวชใหม่ ให้กรรมฐานประจำตน ถ้ามิฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกบวชที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวออกมาบำเพ็ญเนกขัมมธรรม

หวังโมกขธรรม การบวชก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌายะทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระอุปัชฌายะสอนไม่ผิด สอนจริงแท้ ๆ เป็นแต่กุลบุตรผู้รับเอาคำสอนไม่ตั้งใจ มัวประมาทลุ่มหลงเอง ฉะนั้นความในเรื่องนี้ วิญญูชนจึงได้รับรองทีเดียวว่า เป็นวิสุทธิมรรคเที่ยงแท้

เรื่อง ศีล

สีลํ สีลา วิย ศีล คือความปกติ อุปมาได้เท่ากับหินซึ่งเป็นของหนักและเป็นแก่นของดิน แม้จะมีวาตธาตุมาเป่าสักเท่าใด ก็ไม่มีการสะเทือนหวั่นไหวเลย แต่ว่าเราจะสำคัญถือแต่เพียงคำว่า ศีล เท่านั้น ก็จะทำให้เรางมงายอีก *ต้องให้รู้จักเสียว่าศีลนั้นอยู่ที่ไหน? มีตัวตนเป็นอย่างไร? อะไรเล่าเป็นตัวศีล? ใครเป็นผู้รักษา? ถ้ารู้จักว่าใครเป็นผู้รักษาแล้ว ก็จะรู้จักว่าผู้นั้นเป็นตัวศีล ถ้าไม่เข้าใจเรื่องศีล ก็จะงมงายไปถือศีลเพียงนอก ๆ เดี๋ยวก็ไปหาเอาที่นั้นที่นี่จึงจะมีศีล ไปขอเอาที่นั่นที่นี่จึงมี เมื่อยังเที่ยวหาเที่ยวขออยู่ไม่ใช่หลงศีลดอกหรือ? ไม่ใช่ศีลพัตตปรามาสถือนอก ๆ ลูบ ๆ คลำ ๆ อยู่หรือ?*

อิทํ สจฺจาภินิเวสทิฏฐิ จะเห็นความงมงายของตนว่าเป็นของจริงเที่ยงแท้ ผู้ไม่หลงย่อมไม่ไปเที่ยวขอเที่ยวหา เพราะเข้าใจแล้วว่า ศีลก็อยู่ที่ตนนี้ จะรักษาโทษทั้งหลายก็ตนเป็นผู้รักษา ดังที่ว่า *"เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ" เจตนา เป็นตัวศีล เจตนา* คืออะไร? เจตนานี้ต้องแปลงอีกจึงจะได้ความ ต้องเอาสระ *เอ* มาเป็นอิ เอา *ต* สะกดเข้าไป เรียกว่า *จิตฺตํ* คือจิตใจ คนเราถ้าจิตใจไม่มี ก็ไม่เรียกว่าคน มีแต่กายจะสำเร็จการทำอะไรได้? ร่างกายกับจิตต้องอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อจิตใจไม่เป็นศีล กายก็ประพฤติไปต่าง ๆ จึงกล่าวได้ว่าศีลมีตัวเดียว นอกนั้นเป็นแต่เรื่องโทษที่ควรละเว้น โทษ 5 โทษ 8 โทษ 10 โทษ 227 รักษาไม่ให้มีโทษต่าง ๆ ก็สำเร็จเป็นศีลตัวเดียว รักษาผู้เดียวนั้นได้แล้วมันก็ไม่มีโทษเท่านั้นเอง ก็จะเป็นปกติแนบเนียนไม่หวั่นไหว ไม่มีเรื่องหลงหาหลงขอ คนที่หาขอต้องเป็นคนทุกข์ ไม่มีอะไรจึงเที่ยวหาขอ เดี๋ยวก็กล่าวยาจามิ ๆ ขอแล้วขอเล่าขอเท่าไรยิ่งไม่มียิ่งอดอยากยากเข็ญ เราได้มาแล้วมีอยู่แล้วซึ่งกายกับจิต รูปกายก็เอามาแล้วจากบิดามารดาของเรา จิตก็มีอยู่แล้ว ชื่อว่าของเรามีพร้อมบริบูรณ์แล้วจะทำให้เป็นศีลก็ทำเสียไม่ต้องกล่าวว่าศีลมีอยู่ที่โน้นที่นี่ กาลนั้นจึงจะมีกาลนี้จึงจะมี ศีลมีอยู่ที่เรานี้แล้ว อกา

ลิโก รักษาได้ไม่มีกาล ได้ผลก็ไม่มีกาล

เรื่องนี้ต้องมีหลักฐานพร้อมอีก เมื่อครั้งพุทธกาลนั้น พวกปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและบิดามารดาภรรยาเก่าของท่านก็ดี ภัททวัคคีย์ ชฎิลทั้งบริวารก็ดี พระเจ้าพิมพิสาร และราชบริพาร 12 นหุตก็ดี ฯลฯ ก่อนจะฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ไม่ปรากฏว่าได้สมาทานศีลเสียก่อนจึงฟังเทศนา พระองค์เทศนาไปทีเดียว ทำไมท่านเหล่านั้นจึงได้สำเร็จมรรคผล ศีล สมาธิ ปัญญา ของท่านเหล่านั้นมาแต่ไหน ไม่เห็นพระองค์ตรัสบอกให้ท่านเหล่านั้นขอเอาศีล สมาธิ ปัญญา จากพระองค์ เมื่อได้ลิ้มรสธรรมเทศนาของพระองค์แล้ว ศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมมีขึ้นในท่านเหล่านั้นเอง โดยไม่มีการขอและไม่มีการเอาให้ มัคคสามัคคี ไม่มีใครหยิบยกให้เข้ากัน *จิตดวงเดียวเป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญา* ฉะนั้นเราไม่หลงศีล จึงจะเป็นวิญญูชนอันแท้จริง

3. เรื่อง ปาฏิโมกขสังวรศีล

พระวินัย 5 พระคัมภีร์ สงเคราะห์ลงมา

ในปาฏิโมกขุทเทส เมื่อปฏิบัติไม่ถูกต้องตามพระวินัย ย่อมข้ามไม่ได้ ผู้ปฏิบัติถูกตามพระวินัยแล้ว โมกฺขํ ชื่อว่าเป็นทางข้ามพ้นวัฏฏะได้ ปาฏิโมกข์นี้ก็ยังสงเคราะห์เข้าไปหาวิสุทธิมรรคอีก เรียกว่า *ปาฏิโมกขสังวรศีล* ในสีลนิเทศ

สีลนิเทศนั้น กล่าวถึงเรื่องศีลทั้งหลาย คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล 1 อินทรียสังวรศีล 1 ปัจจยสันนิสสิตศีล 1 อาชีวปาริสุทธิศีล 1 ส่วนอีก 2 คัมภีร์นั้น คือ สมาธินิเทศ และปัญญานิเทศ วิสุทธิมรรคทั้ง 3 พระคัมภีร์นี้สงเคราะห์เข้าในมรรคทั้ง 8 มรรค 8 สงเคราะห์ลงมาในสิกขาทั้ง 3 คือ *ศีล สมาธิ ปัญญา* เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องมรรคแล้ว ความประโยคพยายามปฏิบัติดัดตนอยู่ ชื่อว่าเดินมรรค สติปัฏฐานทั้ง 4 ก็เรียกว่ามรรค อริยสัจจ์ 4 ก็ชื่อว่ามรรค เพราะเป็นกิริยาที่ยังทำอยู่ ยังมีการดำเนินอยู่ ดังภาษิตว่า "สจฺจานํ จตุโร ปทา ขีณาสวา ชุติมนฺโต เต โลเก ปรินิพฺพุตา" สำหรับเท้าต้องมีการเดิน คนเราต้องไปด้วยเท้าทั้งนั้น ฉะนั้นสัจจะทั้ง 4 ก็ยังเป็นกิริยาอยู่ เป็นจรณะเครื่องพาไปถึงวิสุทธิธรรม วิสุทธิธรรมนั้น จะอยู่ที่ไหน? มรรคสัจจะอยู่ที่ไหน? วิสุทธิธรรมก็ต้องอยู่ที่นั่น! มรรคสัจจะไม่

มีอยู่ที่อื่น มโนเป็นมหาฐาน มหาเหตุ วิสุทธิธรรมจึงต้องอยู่ที่ใจของเรานี่เอง ผู้เจริญมรรคต้องทำอยู่ที่นี่ ไม่ต้องไปหาที่อื่น การหาที่อื่นอยู่ชื่อว่ายังหลง ทำไมจึงหลงไปหาที่อื่นเล่า? ผู้ไม่หลงก็ไม่ต้องหาทางอื่น ไม่ต้องหากับบุคคลอื่น ศีลก็มีในตน สมาธิก็มีในตน ปัญญาก็มีอยู่กับตน ดังบาลีว่า เจตนาหํ ภิกฺขเว สีลํ วทามิ เป็นต้น กายกับจิตเท่านี้ประพฤติปฏิบัติเป็นศีลได้ ถ้าไม่มีกายกับจิต จะเอาอะไรมาพูดออกว่าศีลได้ คำที่ว่าเจตนานั้นเราต้องเปลี่ยนเอาสระเอขึ้นบนเป็นสระอิ เอาตัว ต สะกดเข้าไป ก็พูดได้ว่า จิตฺตํ เป็นจิต จิตเป็นผู้คิดงดเว้น เป็นผู้ระวังรักษา เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติ ซึ่งมรรคและผลให้เป็นไปได้ พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกขีณาสวเจ้าก็ดี จะชำระตนให้หมดจดจากสังกิเลสทั้งหลายได้ ท่านก็มีกายกับจิตทั้งนั้น เมื่อท่านจะทำมรรคและผลให้เกิดมีได้ก็ทำอยู่ที่นี่ *คือที่กายกับจิต* ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ามรรคมีอยู่ที่ตนของตนนี้เอง เมื่อเราจะเจริญซึ่งสมถหรือวิปัสสนา ก็ไม่ต้องหนีจากกายกับจิต ไม่ต้องส่งนอกให้พิจารณาอยู่ในตนของตน เป็นโอปนยิโก แม้จะเป็นของมีอยู่ภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเป็นต้น ก็ไม่ต้องส่งออกเป็นนอกไป ต้องกำหนดเข้ามาเทียบเคียงตนของตน พิจารณาอยู่ที่นี่ ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ

วิญฺญูหิ เมื่อรู้ก็ต้องรู้เฉพาะตน รู้อยู่ในตน ไม่ได้รู้มาแต่นอก เกิดขึ้นกับตน มีขึ้นกับตน ไม่ได้หามาจากที่อื่น ไม่มีใครเอาให้ ไม่ได้ขอมาจากผู้อื่น จึงได้ชื่อว่า ญาณทสฺสนํ สุวิสุทฺธํ อโหสิ ฯลฯ เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์แท้ ฯลฯ

4. เรื่อง ธรรมคติวิมุตติ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นมิใช่ว่าพระองค์จะมีปัญญาพิจารณาเอาวิมุตติธรรมให้ได้วันหนึ่งวันเดียว พระองค์ทรงพิจารณามาแต่ยังเป็นฆราวาสอยู่หลายปี นับแต่ครั้งที่พระองค์ได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์ พวกพระญาติพระวงศ์ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นผู้ใหญ่ เป็นหัวหน้าปกครองดูแลบ่าวไพร่ประชาราษฎร เมื่อพระองค์ได้เป็นเช่นนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่นอนใจ จำเป็นที่พระองค์จะต้องคิดใช้ปัญญาพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างในการปกครองป้องกันราษฎรทั้งขอบเขต และการรักษาครอบครัวตลอดถึงพระองค์ ก็จะต้องทรงคิดรอบคอบเสมอถ้าไม่ทรงคิดไม่มีพระปัญญา ไฉนจะปกครองบ้านเมืองไพร่ฟ้าให้ผาสุกสบายได้ แม้พระองค์เองก็จะดำรงตำแหน่งหน้าที่ของพระองค์ไว้ไม่ได้ เมื่อพระองค์ทรงคิดในเรื่องของผู้อื่น

และ เรื่องของพระองค์เองเสมอแล้ว ปัญญาวิวัฏฏ์ของพระองค์จึงเกิดขึ้นว่า เราปกครองบังคับบัญชาได้ก็แต่การบ้านเมืองเท่านี้ ส่วนการ เกิด แก่ เจ็บ ตายเล่า เราบังคับบัญชาไม่ได้เสียแล้ว จะบังคับบัญชาไม่ให้สัตว์ทั้งหลายเกิดก็ไม่ได้ เมื่อเกิดแล้วจะบังคับไม่ให้แก่ชราก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้เจ็บป่วยไข้เป็นโรคาพาธก็ไม่ได้ จะบังคับไม่ให้ตายก็ไม่ได้ เราจะบังคับ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ของผู้อื่นก็ไม่ได้ แม้แต่ตัวของเราเองเล่าก็บังคับไม่ได้ ทรงพิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลม กลับไปกลับมา พิจารณาเท่าไรก็ยิ่งเกิดความสลดสังเวช และท้อพระทัยในการจะอยู่เป็นผู้ปกครองราชสมบัติต่อไป การที่อยู่ในฆราวาสรักษาสมบัติเช่นนี้เพื่อต้องการอะไร? เป็นผู้มีอำนาจเท่านี้ มีสมบัติเข้าของเช่นนี้ จะบังคับหรือจะซื้อ หรือประกันซึ่งความเกิด แก่ เจ็บ ตายก็ไม่ได้ จึงทรงใคร่ครวญไปอีกว่า เราจะทำอย่างไรจึงจะหาทางพ้นจากความ เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ได้ จึงได้ความอุปมาขึ้นว่า ถ้ามีร้อนแล้วก็ยังมีเย็นเป็นเครื่องแก้กันได้ มีมืดแล้วก็ยังมีสว่างแก้กัน ถ้ามีเกิด แก่ เจ็บ ตาย แล้ว อย่างไรก็คงมีทาง ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เป็นแน่ จึงได้ทรงพยายามใคร่ครวญหาทางจะแก้เกิด แก่ เจ็บ ตาย ให้จนได้ แต่ว่าการจะแก้

เกิด แก่ เจ็บ ตายนี้ เราอยู่ในฆราวาสเช่นนี้ คงจะทำไม่ได้ เพราะฆราวาสนี้เป็นที่คับแคบใจยิ่งนัก มีแต่การที่ออกหนีเสียจากการครองราชสมบัตินี้ออกไปผนวชจึงจะสามารถทำได้

ครั้นทรงคิดเช่นนี้แล้ว ต่อมาวันหนึ่ง พอถึงเวลากลางคืน พวกนางสนมทั้งหลายได้พากันมาบำรุงบำเรอพระองค์อยู่ด้วยการบำเรอทั้งหลายในเวลาที่นางสนมทั้งหลายยังบำเรออยู่นั้นพระองค์ทรงบรรทมหลับไปก่อน ครั้นใกล้เวลาพระองค์จะทรงตื่นจากบรรทมนั้น พวกนางสนมทั้งหลายก็พากันหลับเสียหมด แต่ไฟยังสว่างอยู่ เมื่อนางสนมที่บำเรอหลับหมดแล้ว เผอิญพระองค์ทรงตื่นขึ้นมา ด้วยอำนาจแห่งการพิจารณาที่พระองค์ทรงคิดไม่เลิกไม่แล้วนั้น ทำให้พระทัยของพระองค์พลิกขณะ เลยเกิดอุคคหนิมิตขึ้น ลืมพระเนตรแล้วทอดพระเนตรแลดูพวกนางสนมทั้งหลายที่นอนหลับอยู่นั้นเป็นทรากอสุภะไปหมด เหมือนกับเป็นทรากศพในป่าช้าผีดิบ จึงให้เกิดความสลดสังเวชเหลือที่จะทนอยู่ได้ จึงตรัสกับพระองค์เองว่า *เราอยู่ที่นี้จะว่าเป็นที่สนุกสนานอย่างไรได้ คนทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่เป็นทรากศพในป่าช้าทั้งหมด เราจะอยู่ทำไม จำเราจะต้องออกผนวชในเดี๋ยวนี้* จึงทรงเครื่องฉลองพระองค์ถือพระขรรค์แล้วออกไปเรียกนายฉันนะ อำมาตย์ผู้เป็นนายม้า ให้ไปเอาม้ามาพาพระองค์ออกจากเมืองไป เมื่อ

นายฉันนะนำม้ามาแล้ว พระองค์ก็ทรงม้ามีนายฉันนะอำมาตย์นำทางเสด็จหนีออกจากเมืองไปโดยไม่ต้องให้ใครรู้จัก ครั้นรุ่งแจ้งก็บรรลุถึงอโมมานที ทรงข้ามฝั่งแม่นทีแล้วก็ถ่ายเครื่องประดับและเครื่องทรงที่ฉลองพระองค์ออกเสีย จึงส่งเครื่องประดับให้นายฉันนะ ตรัสสั่งให้กลับไปเมืองพร้อมด้วยอัศวราชของพระองค์ ส่วนพระองค์ได้เอาพระขรรค์ตัดพระเมาฬีและพระมัสสุเสีย ทรงผนวชแต่พระองค์เดียว

เมื่อผนวชแล้วจึงเสาะแสวงหาศึกษาไปก่อน คือ ไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบส และอุทกดาบส ครั้นไม่สมประสงค์จึงทรงหลีกไปแต่พระองค์เดียว ไปอาศัยอยู่ราวป่าใกล้แม่น้ำเนรัญชรา แขวงอุรุเวลาเสนานิคม ได้มีปัญจวัคคีย์ไปอาศัยด้วย พระองค์ได้ทรงทำประโยคพยายามทำทุกกรกิริยาอย่างเข้มแข็ง จนถึงสลบตายก็ไม่สำเร็จ เมื่อพระองค์ได้สติแล้วจึงทรงพิจารณาอีกว่า *การที่เรากระทำความเพียรนี้จะมาทรมานแต่กายอย่างเดียวเท่านี้ไม่ควร เพราะจิตกับกายเป็นของอาศัยกัน ถ้ากายไม่มีจะเอาอะไรทำประโยคพยายาม และถ้าจิตไม่มี กายนี้ก็ทำอะไรไม่ได้* ต่อนั้น พระองค์จึงไปพยุงพยาร่างกายพอให้มีกำลังแข็งแรงขึ้นพอควร จึงเผอิญปัญจวัคคีย์พร้อมกันหนีไป

ครั้นปัญจวัคคีย์หนีแล้ว พระองค์ก็ได้ความวิเวกโดดเดี่ยวแต่ผู้เดียว ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใคร จึงได้เร่งพิจารณาอย่างเต็มที่

เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีระกา ในตอนเช้ารับมธุปายาสของนางสุชาดาเสวยเสร็จแล้ว ก็พักผ่อนอยู่ตามราวป่านั้น ใกล้จะพลบค่ำแล้ว จึงเสด็จดำเนินมาพบโสตถิยพราหมณ์ ๆ ได้ถวายหญ้าคา 8 กำแก่พระองค์ ๆ รับแล้ว ก็มาทำเป็นที่นั่ง ณ ภายใต้ต้นอัสสัตถพฤกษ์ ผินพระพักตร์ไปทางบูรพาทิศ ผินพระปฤษฎางค์เข้าหาต้นไม้นั้น เมื่อพระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้ว จึงได้พยุงพระหฤทัยให้เข้มแข็ง ได้ทรงตั้งสัจจาธิษฐานมั่นในพระหฤทัยว่า *ถ้าเราไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณตามความต้องการแล้ว เราจะไม่ลุกจากบัลลังก์นี้ แม้เลือดและเนื้อจะแตกทำลายไป ยังเหลืออยู่แต่พระตจะและพระอัฏฐิก็ตามที* ต่อนั้นไปจึงเจริญสมถและวิปัสสนาปัญญา ทรงกำหนดพระอานาปานสติเป็นขั้นต้น ในตอนต้นนี้แหละพระองค์ได้ทรงชำระนิวรณธรรมเต็มที่ เจ้าเวทนาพร้อมทั้งความฟุ้งซ่านได้มาประสพแก่พระองค์อย่างสาหัส ถ้าจะพูดว่ามาร ก็ได้แก่พวก ขันธมาร มจจุมาร กิเลสมาร เข้ารังควาญ

พระองค์ แต่ว่าสัจจาธิษฐานของพระองค์ยังเที่ยงตรงมั่นคงอยู่ สติและปัญญายังพร้อมอยู่ จึงทำให้จำพวกนิวรณ์เหล่านั้นระงับไป ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ ได้เกิดแล้วแก่พระองค์จึงได้กล่าวว่า พระองค์ทรงชนะพระยามาราธิราชในตอนนี้เป็นปฐมยาม เมื่อออกสมาธิตอนนี้ได้เกิดบุพเพนิวาสานุสสติญาณ เมื่อพิจารณาไปก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด จึงกลับจิตทวนกระแสเข้ามาพิจารณาผู้มันไปเกิดใคร่ครวญไป ๆ มา ๆ จิตก็เข้าภวังค์อีก เมื่อออกจากภวังค์แล้วจึงเกิดจุตูปปาตญาณขึ้นมาในยามที่ 2 คือมัชฌิมยาม ทรงพิจารณาไปตามความรู้ชนิดนี้ ก็ยังไม่มีความสิ้นสุด จึงทรงทวนกระแสจิตเข้ามาใคร่ครวญอยู่ในเรื่องของผู้พาเป็นไป พิจารณากลับไปกลับมาในปฏิจจสมุปปาทปัจจยาการ จนจิตของพระองค์เกิดความเบื่อหน่ายสลดสังเวชเต็มที่แล้ว ก็ลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมภูตธรรม จิตตอนนี้ถอยออกมาแล้ว จึงตัดสินขาดทีเดียวจึงบัญญัติว่า *อาสวักขยญาณ* ทรงทราบว่าจิตของพระองค์สิ้นแล้วจากอาสวะ พ้นแล้วจากบ่วงแห่งมาร ไม่มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย พ้นแล้วจากทุกข์ ถึงเอกันตบรมสุขสันติวิหารธรรม วิเวกธรรม นิโรธธรรม วิมุตติธรรมนิพพานธรรม แล ฯ

5. เรื่อง อัจฉริยะ - อัพภูตธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระบรมศาสดาของพวกเรา เมื่อพระองค์ยังเป็นท้าวศรีธารถ (สิทธัตถราชกุมาร) เสวยราชสมบัติอยู่ ทรงพิจารณา จตุนิมิต 4 ประการ จึงบันดาลให้พระองค์เสด็จออกสู่มหาภิเนษ-กรมณ์ทรงบรรพชา ทรงอธิษฐานบรรพชา ที่ริมฝั่งแม่น้ำอโนมานที เครื่องสมณบริขารมีมาเอง เลื่อนลอยมาสรวมพระกายเอง ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูปสำเร็จด้วยบุญญาภินิหารของพระองค์เอง จึงเป็นการอัศจรรย์ ไม่เคยมีไม่เคยเห็นมาในปางก่อน จึงเป็นเหตุให้พระองค์อัศจรรย์ใจ ไม่ถอยหลังในการประกอบความเพียร เพื่อตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ครั้นทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตตภาวนา ไม่ท้อถอยตลอดเวลา 6 ปี ได้ตรัสรู้สัจจธรรม ของจริงโดยถูกต้องแล้ว ก็ยิ่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงอัศจรรย์ในธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้วนั้นอีกเป็นอันมาก

ในหมู่ปฐมสาวกนั้นเล่า ก็ปรากฏเหตุการณ์อันน่าอัศจรรย์เหมือนกัน เช่น ปัญจวัคคีย์ก็ดี พระยสและสหายของท่านก็ดี พระสาวกอื่น ๆ ที่เป็นเอหิภิกขุ

ก็ดี เมื่อได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระบรมศาสดา แล้วได้สำเร็จมรรคผล และทูลขอบรรพชาอุปสมบท กับพระองค์ พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ออกเปล่งพระวาจาว่า *เอหิภิกฺขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมวินัยเรากล่าวดีแล้ว* เพียงเท่านี้ก็สำเร็จเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาอัฏฐบริขารเลื่อนลอยมาสรวมสอดกาย ทรงเพศเป็นบรรพชิตสมณสารูป มีรูปอันน่าอัศจรรย์น่าเลื่อมใสจริง สาวกเหล่านั้นก็อัศจรรย์ตนเองในธรรมอันไม่เคยรู้เคยเห็น อันสำเร็จแล้วด้วยบุญฤทธิ์และอำนาจพระวาจาอิทธิปาฏิหารย์ของพระบรมศาสดาจารย์ ท่านเหล่านั้นจะกลับคืนไปบ้านเก่าได้อย่างไร เพราะจิตของท่านเหล่านั้นพ้นแล้วจากบ้านเก่า และอัศจรรย์ในธรรมอันตนรู้ตนเห็นแล้ว ทั้งบริขารที่สรวมสอดกายอยู่ก็เป็นผ้าบังสุกุลอย่างอุกฤษฏ์

ครั้นต่อมาท่านเหล่านั้น ไปประกาศพระ-พุทธศาสนา มีผู้ศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระสาวกบวชด้วยติสรณคมนูปสัมปทาสำเร็จด้วยการเข้าถึงสรณะทั้ง 3 คืออุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภิกษุเต็มที่

ครั้นต่อมา พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงมีพระญาณเล็งเห็นการณ์ไกล จึงทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่สงฆ์ ทรงประทานญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทาไว้เป็นแบบฉบับอันหมู่เราผู้ปฏิบัติได้ดำเนินตามอยู่ทุกวันนี้ ได้พากันมาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา อุทิศเฉพาะพระบรมศาสดาพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์แล้ว ทำความพากเพียรประโยคพยายามไปโดยไม่ต้องถอยแล้ว ก็คงจะได้รับความอัศจรรย์ใจในพระธรรมวินัยบ้างเป็นแน่ ไม่น้อยก็มาก ตามวาสนาบารมี ของตนโดยไม่สงสัยเลย ฯ

6. เรื่อง วาสนา

กุศลวาสนา อกุศลวาสนา อัพยากตวาสนา

อัธยาศัยของสัตว์ เป็นมาแล้วต่าง ๆ คือ ดีเลว และกลาง ๆ วาสนาก็เป็นไปตามอัธยาศัย คือวาสนาที่ยิ่งกว่าตัว วาสนาเสมอตัว วาสนาที่เลวทราม บางคนเป็นผู้มีวาสนายิ่งในทางดีมาแล้ว แต่คบกับพาลวาสนาก็อาจเป็นเหมือนคนพาลได้ บางคนวาสนายังอ่อนแต่คบกับบัณฑิต วาสนาก็เลื่อนขึ้นไปเป็นบัณฑิต บาง

คนคบมิตรเป็นกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ร้าย ไม่หายนะ ไม่เสื่อมทราม วาสนาก็พอประมาณสถานกลาง ฉะนั้น บุคคลพึงพยายามคบบัณฑิต เพื่อเลื่อนภูมิวาสนาของตนให้สูงขึ้นไปโดยลำดับ

7. เรื่อง สนทนาธรรมตามกาลเป็นมงคลอุดม

กาเลน ธมฺมสฺสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ

การปฤกษาไต่ถาม หรือการสดับธรรมตามกาล ตามสมัย พระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นมงคลความเจริญอันอุดมเลิศ

หมู่เราต่างคนก็มุ่งหน้าเพื่อศึกษามาเองทั้งนั้น ไม่ได้ไปเชื้อเชิญนิมนต์มา ครั้นมาศึกษามาปฏิบัติก็ต้องทำจริงปฏิบัติจริง ตามเยี่ยงอย่างพระบรมศาสดาจารย์เจ้าและสาวกขีณาสวะเจ้าผู้ปฏิบัติมาก่อน

เบื้องต้นพึงพิจารณา สัจจธรรมคือของจริงทั้ง 4 ได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อันท่านผู้เป็นอริยบุคคลได้ปฏิบัติกำหนดพิจารณามาแล้ว เกิด เราก็เกิดมาแล้ว คือร่างกายอันเป็นอยู่นี้มิใช่ก้อนเกิดหรือ? แก่ เจ็บ ตาย

ก็ก้อนอันนี้แล เมื่อเราพิจารณาอยู่ในอิริยาบถทั้ง 4 เดิน จงกรมบ้าง ยืนกำหนดพิจารณาบ้าง นอนกำหนดพิจารณาบ้าง จิตจะรวมเป็นสมาธิ รวมน้อยก็เป็น *ขณิกสมาธิ* คือจิตรวมลงภวังค์หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอนออกมา ครั้นพิจารณาอยู่ไม่ถอยจนปรากฏเป็นอุคคหนิมิต จะเป็นนอกก็ตาม ในก็ตาม ให้พิจารณานิมิตนั้นจนจิตวางนิมิตรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่นานพอประมาณแล้วถอยออกมา สมาธิในชั้นนี้เรียกว่า *อุปจารสมาธิ* พึงพิจารณานิมิตนั้นเรื่อยไปจนจิตรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติจิต เป็น *อัปปนาสมาธิปฐมฌาน* ถึงซึ่งเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว ครั้นจิตถอยออกมา ก็พึงพิจารณาอีกแล้ว ๆ เล่า ๆ จนขยายส่วนแยกส่วนเป็นปฏิภาคนิมิตได้ต่อไป คือพิจารณาว่าตายแล้วมันจะเป็นอะไรไปอีก มันจะต้องเปื่อยเน่า ผุพังยังเหลือแต่ร่าง กระดูก กำหนดทั้งภายในคือกายของตนทั้งภายนอกคือกายของผู้อื่น โดยให้เห็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายว่าส่วนนี้เป็น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เส้นเอ็นน้อยใหญ่มีเท่าไร กระดูกท่อนน้อยท่อนใหญ่มีเท่าไร โดยชัดเจนแจ่มแจ้ง กำหนดให้มันเกิดขึ้นมาอีกแล้วกำหนดให้มัน ยืน เดิน นั่ง นอน แล้วตายสลายไปสู่สภาพเดิมของมัน คือไปเป็น ดินน้ำไฟลม ถึงฐานะเดิมของมันนั้นแล

เมื่อกำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ทั้งภายนอกทั้งภายใน ทำให้มากให้หลาย ให้มีทั้งตายเก่าตายใหม่ มีแร้งกาสุนัขยื้อแย่งกัดกินอยู่ ก็จะเกิดปรีชาญาณขึ้นตามแต่วาสนาอุปนิสัยของตน ดังนี้แล ฯ

8. เรื่อง การทำจิตให้ผ่องใส

สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ

การทำจิตของตนให้ผ่องใส เป็นการทำตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา ได้ตรัสสอนกาย วาจา จิต มิได้สอนอย่างอื่น สอนให้ปฏิบัติ ฝึกหัดจิตใจ ให้เอาจิตพิจารณากายเรียกว่า *กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน* หัดสติให้มากในการค้นคว้าที่เรียกว่าธัมมวิจยะพิจารณาให้พอทีเดียว เมื่อพิจารณาพอจนเป็นสติสัมโพชฌงค์ จิตจึงจะเป็นสมาธิรวมลงเอง

สมาธิมี 3 ขั้น คือ *ขณิกสมาธิ* จิตรวมลงไปสู่ฐีติขณะแล้วพักอยู่หน่อยหนึ่ง ถอยออกมาเสีย

อุปจารสมาธิ จิตรวมลงสู่ภวังค์แล้วพักอยู่นานหน่อย จึงถอยออกมารู้นิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง และ*อัปปนาสมาธิ* สมาธิอันแน่วแน่ ได้แก่จิตรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรม ถึงเอกัคคตา ความมีอารมณ์เดียว หยุดนิ่งอยู่กับที่ มีความรู้ตัวอยู่ว่า จิตดำรงอยู่ และประกอบด้วยองค์ฌาน 5 ประการ ค่อยสงบประณีตเข้าไปโดยลำดับ

เมื่อหัดจิตอยู่อย่างนี้ ชื่อว่าทำจิตให้ยิ่ง ได้ในพระบาลีว่า *อธิจิตฺเต จ อาโยโค เอตํ พุทฺธาน สาสนํ การประกอบความพากเพียรทำจิตให้ยิ่ง เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า*

การพิจารณากายนี้แล ชื่อว่าปฏิบัติ อันนักปราชญ์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้นแสดงไว้มีหลายนัยหลายประการ ท่านกล่าวไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร เรียกว่า *กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน* ในมูลกรรมฐานเรียกว่า เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ ที่พระอุปัชฌายะสอนเบื้องต้นแห่งการบรรพชาเป็นสามเณร และในธรรมจักรกัปปวัตนสูตรว่า ชาติปิ ทุกฺขา ชราปิ ทุกฺขา มรณมฺปิ ทุกฺขํ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ดังนี้ บัดนี้เราก็เกิด

มาแล้วมิใช่หรือ? ครั้นเมื่อบุคคลมาปฏิบัติให้เป็น *โอปนยิโก* น้อมเข้ามาพิจารณาในตนนี้แล้วเป็นไม่ผิด เพราะพระธรรมเป็น *อกาลิโก* มีอยู่ทุกเมื่อ *อาโลโก* สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ไม่มีอะไรปิดบังเลย ฯ

9. เรื่อง วิธีปฏิบัติของผู้เล่าเรียนมาก

ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมากเป็นปริยายกว้างขวาง ครั้นมาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้วต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบไว้เสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ–มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่าอันนั้นเป็นอันนั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศกลางหาวดาวนักขัตตฤกษ์สารพัดสิ่งทั้งปวง อันเจ้าสังขารคืออาการจิตหากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั้นเป็นนี้ จนรู้เท่าแล้ว เรียกว่ากำหนดรู้ทุกข์ สมุทัยเมื่อทำให้มาก–เจริญให้มาก รู้เท่าเอาทันแล้ว จิตก็จะรวมลงได้ เมื่อกำหนดอยู่ก็ชื่อว่าเจริญมรรค หากมรรคพอแล้ว นิโรธก็ไม่ต้องกล่าวถึง หากจะปรากฏชัดแก่ผู้ปฏิบัติเอง เพราะศีลก็มีอยู่ สมาธิก็มีอยู่ ปัญญาก็มีอยู่

ในกาย วาจา จิตนี้ ที่เรียกว่า *อกาลิโก* ของมีอยู่ทุกเมื่อ *โอปนยิโก* เมื่อผู้ปฏิบัติมาพิจารณาของที่มีอยู่ *ปจฺจตฺตํ* จึงจะรู้เฉพาะตัว คือมาพิจารณากายอันนี้ให้เป็นของอสุภะ เปื่อยเน่า แตกพังลงไป ตามสภาพความจริงของภูตธาตุ ปุพฺเพสุ ภูเตสุ ธมฺเมสุ ในธรรมอันมีมาแต่เก่าก่อน สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ผู้มาปฏิบัติพิจารณา พึงรู้อุปมารูปเปรียบดังนี้ *อันบุคคลผู้ทำนาก็ต้องทำลงไปในแผ่นดิน ลุยตมลุยโคลนตากแดดกรำฝน จึงจะเห็นข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวสุกมาได้ และได้บริโภคอิ่มสบาย ก็ล้วนทำมาจากของมีอยู่ทั้งสิ้นฉันใด ผู้ปฏิบัติก็ฉันนั้น เพราะ ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีอยู่ใน กาย วาจา จิต ของทุกคน ฯ*

10. เรื่อง ข้อปฏิบัติเป็นของมีอยู่ทุกเมื่อ

ข้อปฏิบัติสำหรับผู้ปฏิบัติทั้งหลาย ไม่มีปัญหา *โอปนยิโก* น้อมจิตเข้ามาพิจารณา กาย วาจา จิต *อกาลิโก* อันเป็นของมีอยู่ *อาโลโก* สว่างโร่อยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน *ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ* อันนักปราชญ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเจ้าทั้งหลายผู้น้อมเข้ามาพิจารณาของมีอยู่นี้ ได้รู้แจ้ง

จำเพาะตัวมาแล้ว เป็นตัวอย่าง ไม่ใช่ว่ากาลนั้นจึงจะมี กาลนี้จึงจะมี ย่อมมีอยู่ทุกกาล ทุกสมัย ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ได้เฉพาะตัว คือผิดก็รู้จัก ถูกก็รู้จักในตนของตนเอง ดีชั่วอย่างไรตัวของตัวย่อมรู้จักดีกว่าผู้อื่น ถ้าเป็นผู้หมั่นพินิจพิจารณาไม่มัวประมาท เพลิดเพลินเสีย

ตัวอย่างที่มีมาแล้วคือ มาณพ 16 คน ซึ่งเป็นศิษย์ของพาวรีพราหมณ์ ท่านเหล่านั้นเจริญฌานกสิณติดอยู่ในรูปฌานและอรูปฌาน พระบรมศาสดาจารย์จึงตรัสสอนให้พิจารณาของมีอยู่ในตน ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาให้รู้ว่า กามภพเป็นเบื้องต่ำ รูปภพเป็นเบื้องกลาง อรูปภพเป็นเบื้องบน แล้วถอยลงมาให้รู้ว่า อดีตเป็นเบื้องต่ำ อนาคตเป็นเบื้องบน ปัจจุบันเป็นท่ามกลาง แล้วชักเข้ามาหาตัวอีกให้รู้ว่า *อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ* เบื้องต่ำแต่ปลายผมลงไป เบื้องบนแต่พื้นเท้าขึ้นมา เบื้องขวางฐานกลาง เมื่อท่านเหล่านั้นมาพิจารณาอยู่อย่างนี้ *ปจฺจตฺตํ* จึงรู้เฉพาะขึ้นที่ตัวของตัวโดยแจ่มแจ้ง สิ้นความสงสัยข้อปฏิบัติ ไม่ต้องไปเที่ยวแสวงหาที่อื่นให้ลำบาก ฯ

11. เรื่อง ได้ฟังธรรมทุกเมื่อ

ผู้ปฏิบัติพึงใช้อุบายปัญญาฟังธรรมเทศนาทุกเมื่อถึงจะอยู่คนเดียวก็ตาม คืออาศัยการสำเหนียกกำหนดพิจารณาธรรมอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็เป็นรูปธรรมที่มีอยู่ปรากฏอยู่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็มีอยู่ปรากฏอยู่ ได้เห็นอยู่ ได้ยินอยู่ ได้สูด ดม ลิ้ม เลีย และสัมผัสอยู่ จิตใจเล่า? ก็มีอยู่ ความคิดนึกรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งดีและร้าย ก็มีอยู่ ความเสื่อม ความเจริญ ทั้งภายนอกภายใน ก็มีอยู่ ธรรมชาติอันมีอยู่โดยธรรมดา เขาแสดงความจริง คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ให้ปรากฏอยู่ทุกเมื่อ *เช่นใบไม้มันเหลืองหล่นล่วงลงจากต้น ก็แสดงความไม่เที่ยงให้เห็น ดังนี้เป็นต้น* เมื่อผู้ปฏิบัติมาพินิจพิจารณาด้วยสติปัญญา โดยอุบายนี้อยู่เสมอแล้ว ชื่อว่าได้ฟังธรรมอยู่ทุกเมื่อ ทั้งกลางวันและกลางคืนแล ฯ

12. เรื่อง ปริญเญยยธรรม

การกำหนดพิจารณาธรรมเรียกบริกรรม จิตที่กำลังทำการกำหนดพิจารณาธรรมอย่างเอาใจใส่

เมื่อได้ความแน่ใจในเหตุผลของธรรมที่พิจารณานั้นแล้ว จิตจะสงบรวมลงสู่ภวังค์ ดำรงอยู่หน่อยหนึ่งแล้วก็ถอยออก ความสงบในขั้นนี้เรียก *บริกรรมสมาธิ* หรือ *ขณิกสมาธิ*

การกำหนดพิจารณาธรรมแล้วจิตสงบรวมลงสู่ภวังค์เข้าถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นานหน่อยแล้วถอยออกมารู้เห็นอสุภะปรากฏขึ้น ความสงบในขั้นนี้เรียกว่า *อุปจารสมาธิ*

การกำหนดพิจารณาธรรมคืออสุภนิมิต ที่ปรากฏแก่จิตที่เรียกว่าอุคคหนิมิตนั้นจนเพียงพอแล้ว จิตปล่อยวางนิมิตเสีย สงบรวมลงสู่ภวังค์ถึงฐีติธรรมดำรงอยู่นาน เป็นเอกัคคตามีอารมณ์เดียว สงบนิ่งแน่วแน่ มีสติรู้อยู่ว่าจิตดำรงอยู่กับที่ ไม่หวั่นไหวไปมา ความสงบชั้นนี้เรียกว่าอัปปนาสมาธิ

ส่วน *นิมิต* อันปรากฏแก่ผู้บำเพ็ญสมาธิภาวนาตามลำดับชั้นดังกล่าวนี้ ก็เรียกว่า *บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต* ตามลำดับกัน

อนึ่ง *ภวังค์* คือภพหรือฐานของจิตนั้น ท่านก็เรียกชื่อเป็น 3 ตามอาการเคลื่อนไปของจิต คือ *ภวังค-*

บาท ภวังคจลนะ ภวังคุปัจเฉทะ ขณะแรกที่จิตวางอารมณ์เข้าสู่ฐานเดิมของตน ที่เรียกอย่างสามัญว่าปกติจิตนั้นแลเรียกว่า *ภวังคบาท* ขณะที่จิตเริ่มไหวตัวเพื่อขึ้นสู่อารมณ์อีก เรียกว่า *ภวังคจลนะ* ขณะที่จิตเคลื่อนจากฐานขึ้นสู่อารมณ์ เรียกว่า *ภวังคุปัจเฉทะ*

จิตของผู้บำเพ็ญภาวนาเข้าสู่ความสงบถึงฐานเดิมของจิตแล้วพักเสวยความสงบอยู่ในสมาธินั้นนานมีอาการครบองค์ของฌานจึงเรียกว่า *ฌาน* เมื่อทำการพินิจพิจารณาธรรมด้วยปัญญาจนเพียงพอแล้ว จิตรวมลงสู่ภวังค์ คือ ฐานเดิมของจิตจนถึงฐีติ ขณะตัดกระแสร์ภวังค์ขาดหายไปไม่พักเสวยอยู่ เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกดังนี้เรียกว่า *ฐีติญาณ*

13. เรื่อง บั้นต้นโพธิสัตว์

ปฐมโพธิสัตว์ มัชฌิมโพธิสัตว์ ปัจฉิมโพธิสัตว์ ปฐมโพธิกาล มัชฌิมโพธิกาล ปัจฉิมโพธิกาล ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา ปัจฉิมเทศนา

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา เสด็จออกจากคัพโภทรของพระนางเจ้าศิริมหามายา ณ สวนลุมพินีวัน ระหว่างนครกบิลพัศดุกับนครเทวทหะต่อกัน ครั้นประสูติแล้ว ก็ทรงพระเจริญวัยมาโดยลำดับ ครั้นสมควรแก่การศึกษาศิลปวิทยา เพื่อปกครองรักษาบ้านเมืองตามขัตติยประเพณีได้แล้วก็ทรงศึกษาศิลปวิทยา เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษาก็ได้ปกครองบ้านเมืองเสวยราชสมบัติแทนพระเจ้าศิริสุทโธทนมหาราช ผู้พระราชบิดานับว่าได้เป็นใหญ่เป็นราชาแล้ว พระองค์ทรงพระนามว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ก็ต้องทรงคิดอ่านการปกครองรักษาบ้านเมืองและไพร่ฟ้าประชาราษฎรให้ร่มเย็นเป็นสุข ทรงบังคับบัญชาอย่างไร เขาก็ทำตามทุกอย่าง ครั้นทรงพิจารณาหาทางบังคับบัญชาความเกิดแก่เจ็บตายให้เป็นไปตามใจหวังก็เป็นไปไม่ได้ ถึงอย่างนั้นก็มิทำให้ท้อพระทัยในการคิดอ่านหาทางแก้เกิดแก่เจ็บตาย ยิ่งเร้าพระทัยให้คิดอ่านพิจารณายิ่งขึ้น ความคิดอ่านของพระองค์ในตอนนี้เรียกว่าบริกรรม ทรงกำหนดพิจารณาในพระทัยอยู่เสมอ จนกระทั่งพระสนมทั้งหมดปรากฏให้เห็นเป็นทรากอสุภะดุจป่าช้าผีดิบ จตุนิมิต 4 ประการคือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จึงบันดาลให้พระองค์เกิดเบื่อหน่ายในราชสมบัติ แล้วเสด็จสู่

มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ตอนนี้เรียกว่า *ปฐมโพธิสัตว์* เป็นสัตว์พิเศษ ผู้จะได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเที่ยงแท้ก่อนแต่กาลนี้ไม่นับ นับเอาแต่กาลปัจจุบันทันตาเห็นเท่านั้น

ครั้นเมื่อพระองค์เสด็จสู่มหาภิเนษกรมณ์บรรพชา ณ ฝั่งแม่น้ำอโนมานที ทรงตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์อธิษฐานบรรพชา อัฏฐบริขารมีมาเองด้วยอำนาจบุญ ฤทธิ์อิทธิปาฏิหารย์เป็นผ้าบังสุกุลจีวร เหตุอัศจรรย์อย่างนี้มีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อนั้นมาต้องทรงแสวงหา เหล่าปฐมสาวกก็เหมือนกัน อัฏฐบริขารเกิดขึ้นด้วยบุญฤทธิ์เพียงครั้งแรกเท่านั้น ครั้นทรงบรรพชาแล้ว ทรงทำทุกกรกิริยาประโยคพยายาม–พิจารณาอุคคหนิมิตที่ทรงรู้ครั้งแรก แยกออกเป็นส่วน ๆ เป็นปฏิภาคนิมิตจนถึงเสด็จประทับนั่ง ณ ควงแห่งมหาโพธิพฤกษ์ ทรงชนะมารและเสนามารเมื่อเวลาพระอาทิตย์อัสดงคต ยัง *บุพเพนิวาสานุสสติญาณ* ให้เกิดในปฐมยาม ยัง *จุตูปปาตญาณ* ให้เกิดในมัชฌิมยาม ทรงตามพิจารณาจิตที่ยังปัจจัยให้สืบต่อที่เรียกว่า *ปัจจยาการ* ตอนเวลาก่อนพระอาทิตย์ขึ้น ตอนนี้เรียกว่า *มัชฌิมโพธิสัตว์*

ครั้นเมื่อทรงพิจารณาตามเหตุผลเพียงพอแล้วจิตของพระองค์หยั่งลงสู่ความสงบถึงฐีติธรรมดำรงอยู่ในความสงบพอสมควรแล้ว ตัดกระแสภวังค์ขาดไป เกิดญาณความรู้ตัดสินขึ้นในขณะนั้นว่า ภพเบื้องหน้าของเราไม่มีอีกแล้ว ดังนี้เรียกว่า *อาสวักขยญาณ* ประหารเสียซึ่งกิเลสาสวะทั้งหลายให้ขาดหายไปจากพระขันธสันดาน สรรพปรีชาญาณต่าง ๆ อันสำเร็จมาแต่บุพพวาสนาบารมี ก็มาชุมนุมในขณะจิตอันเดียวนั้น จึงเรียกว่าตรัสรู้ *พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ* ระยะกาลตอนนี้เรียกว่า *ปัจฉิมโพธิสัตว์*

ครั้นตรัสรู้แล้ว ทรงเสวยวิมุตติสุข อยู่ในที่ 7 สถาน ตลอดกาล 49 วันแล้วแลทรงเทศนาสั่งสอนเวไนยนิกร มีพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น จนถึงทรงตั้งพระอรรคสาวกทั้ง 2 และแสดงมัชฌิมเทศนา ณ เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้กรุงราชคฤห์มหานคร จัดเป็น *ปฐมโพธิกาล*

ต่อแต่นั้นมา ก็ทรงทรมานสั่งสอนเวไนยนิกรตลอดเวลา 45 พระพรรษา จัดเป็น *มัชฌิมโพธิกาล* ตั้งแต่เวลาทรงประทับไสยาสน์ ณ พระแท่นมรณมัญจา

อาสน์ ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ ในสาลวโนทยาน ของมัลลกษัตริย์ กรุงกุสินาราราชธานี และทรงแสดงพระปัจฉิมเทศนาแล้วปิดพระโอษฐ์ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ระยะกาลตอนนี้จัดเป็น *ปัจฉิมโพธิกาล* ด้วยประการฉะนี้

(ส่วน *ปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา* และ *ปัจฉิมเทศนา* นั้น มีเนื้อความเป็นประการไร ได้แสดงและพิมพ์เผยแพร่แล้ว ในหนังสือ *มุตโตทัย)*

14. เรื่องโสฬสกิจ

กิจในพระธรรมวินัยนี้ ที่นับว่าสำคัญที่สุด เรียกว่า โสฬสกิจ เป็นกิจที่โยคาวจรกุลบุตรพึงพากเพียรพยายามทำให้สำเร็จบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท

โสฬสกิจ ได้แก่กิจในอริยสัจ 4 ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ชั้นโสดาบันก็ประชุม 4 ชั้น สกิทาคามีก็ประชุม 4 สองสี่ก็เป็น 8 ชั้นอนาคามีก็ประชุม 4 ชั้นอรหัตต์ก็ประชุม 4 สองสี่ก็เป็น 8 สองแปดเป็น 16 กำหนดสัจจะทั้ง 4 รวมเป็นองค์อริยมรรคเป็นขั้น ๆ ไป

เมื่อเรามาเจริญอริยมรรคทั้ง 8 อันมีอยู่ในกายในจิต คือ *ทุกข์* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปริญเญยยะ ควรกำหนดรู้ก็ได้กำหนดรู้ *สมุทัย* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นปหาตัพพะ ควรละก็ละได้แล้ว *นิโรธ* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นสัจฉิกาตัพพะ ควรทำให้แจ้งก็ได้ทำให้แจ้งแล้ว *มรรค* เป็นสัจจะของจริงที่มีอยู่ก็รู้ว่ามีอยู่ เป็นภาเวตัพพะ ควรเจริญให้มาก ก็ได้เจริญให้มากแล้ว เมื่อมากำหนดพิจารณาอยู่อย่างนี้ ก็แก้โลกธรรม 8 ได้สำเร็จ

มรรค อยู่ที่ *กาย* กับ *จิต* คือ ตา 2 หู 2 จมูก 2 รวมเป็น 6 ลิ้น 1 เป็น 7 กาย 1 เป็น 8 มาพิจารณารู้เท่าสิ่งทั้ง 8 นี้ ไม่หลงไปตาม ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ อันมาถูกต้องตนของตนจิตไม่หวั่นไหว *โลกธรรม 8 เป็นคู่ปรับกับมรรค 8* เมื่อรู้เท่าส่วนทั้งสองนี้แล้ว เจริญมรรคให้บริบูรณ์เต็มที่ ก็แก้โลกธรรม 8 ได้ ก็เป็นผุฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ อโสกํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ โลกธรรมถูกต้องจิตผู้ใดแล้ว จิตของผู้นั้นไม่หวั่นไหวเมื่อไม่หวั่นไหวก็ไม่เศร้าโศก เป็นจิตปราศจากเครื่องย้อม เป็นจิตเกษมจากโยคะ จัดว่าเป็นมงคล

อันอุดมเลิศ ฉะนี้แล ฯ

15. เรื่องสำคัญตนว่าได้บรรลุอรหัตตผล

กิร ดังได้สดับมา ยังมีภิกษุ 2 รูป ในพระศาสนาของพระบรมศาสดาของเรานี้ องค์หนึ่งมีพรรษาแก่กว่าอีกองค์หนึ่งมีพรรษาอ่อนกว่า เป็นสหธรรมิกที่มีความรักใคร่ในกันและกัน แต่จากกันไปเพื่อประกอบความเพียร องค์อ่อนพรรษากว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก่อน องค์แก่พรรษาได้แต่เพียรกำลังสมาธิสมาบัติ และเป็นผู้ชำนาญในวสี จะพิจารณาอธิษฐานให้เป็นอย่างไรก็ได้ดังประสงค์ และเกิดทิฏฐิสำคัญว่ารู้ทั่วแล้ว ส่วนองค์หย่อนพรรษาครั้นพิจารณาดูก็ทราบได้ด้วยปัญญาญาณ จึงสั่งให้องค์แก่พรรษากว่าไปหาท่านองค์นั้นไม่ไป สั่งสองสามครั้งก็ไม่ไป องค์หย่อนพรรษาจึงไปหาเสียเอง แล้วยังกันและกันให้ยินดี พอสมควรแล้ว จึงพูดกับองค์แก่กว่าว่า ถ้าท่านสำคัญว่ารู้จริง ก็จงอธิษฐานให้เป็นสระ ในสระให้มีดอกบัวหลวง 1 ดอก ในดอกบัวหลวงให้มีนางฟ้อนสวยงาม 7 นาง องค์แก่พรรษาก็เนรมิตได้ตามนั้น ครั้นเนรมิตแล้วองค์อ่อนพรรษากว่าจึงสั่งให้เพ่งดู ครั้นเพ่งดูนางฟ้อนอยู่

กามราคะกิเลสอันสั่งสมมาแล้วหลายร้อยอัตตภาพก็กำเริบ จึงทราบได้ว่าตนยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ครั้นแล้วองค์อ่อนพรรษาจึงเตือนให้รู้ตัว และให้เร่งทางปัญญาวิปัสสนาญาณ องค์แก่พรรษากว่าครั้นปฏิบัติตามทำความพากเพียรประโยคพยายามอยู่ มิช้ามินานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระพุทธศาสนา ด้วยประการฉะนี้

อปรา ยังเรื่องอื่นอีก มีเนื้อความอย่างเดียวกันแต่นิมิตต่างกัน คือให้เนรมิตช้างสารซับมันตัวร้ายกาจวิ่งเข้ามาหา หลงรูปเนรมิตของตนเอง เกิดความสะดุ้งตกใจกลัวเตรียมตัววิ่งหนี เพื่อนสหธรรมิกผู้ไปช่วยเหลือได้ฉุดเอาไว้ และกล่าวตักเตือนสั่งสอนโดยนัยหนหลัง จึงหยุดยั้งใจได้ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของสหธรรมิกผู้ช่วยเหลือนั้น ไม่นานก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ขีณาสวะบุคคลในพระบวรพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน แม้เรื่องนี้ก็พึงถือเอาเป็นทิฏฐานุคติ เช่นเดียวกับเรื่องก่อนนั้นแล

นี้เป็นนิทานที่เป็นคติสำหรับผู้ปฏิบัติจะพึงอนุวัติตามคือผู้เป็นสหธรรมิก ประพฤติธรรมร่วมกันทุกคน จงมาเป็น

สหายกันในกิจที่ชอบ ทั้งที่เป็นกิจภายใน ทั้งที่เป็นกิจภายนอก ยังประโยชน์ของกันและกันให้สำเร็จด้วยดีเถิด

16. เรื่องอุณหัสสวิชัยสูตร

ผู้ใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ผู้นั้นย่อมชนะได้ซึ่งความร้อน

อุณหัสสคือความร้อนอันเกิดแก่ตน มีทั้งภายในและภายนอก ภายนอกมีเสือสางคางแดง ภูติผีปีศาจ เป็นต้น ภายในคือกิเลส วิชัยคือความชนะ ผู้ที่มาน้อมเอาสรณะทั้งสามนี้เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมจะชนะความร้อนเหล่านั้นไปได้หมดทุกอย่างที่เรียกว่า อุณหัสสวิชัย

อุณหสฺสวิชโย ธมฺโม โลเก อนุตฺตโร พระธรรมเป็นของยิ่งในโลกทั้งสาม สามารถชนะซึ่งความร้อนอกร้อนใจอันเกิดแต่ภัยต่าง ๆ ปริวชฺเช ราชทนฺเฑ พยคฺเฆ นาเค วีเส ภูเต อกาลมรเณน จ สพฺพสฺม มรณา มุตฺโต จะเว้นห่างจากอันตรายทั้งหลาย คือ อาชญาของพระราชา เสือสาง นาค ยาพิษ ภูติผี

ปีศาจ หากว่ายังไม่ถึงคราวถึงกาลที่จักตายแล้ว ก็จักพ้นไปได้จากความตายด้วยอำนาจ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่ตนน้อมเอาเป็นสรณะที่พึ่งที่นับถือนั้น

ความข้อนี้มีพระบาลีสาธกดังจะยกมาอ้างอิงในสมัยเมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์หนุ่ม 500 รูป ประทับอยู่ในราวป่ามหาวันใกล้กรุงกบิลพัศดุ เทวดาทั้งหลายพากันมาดู แล้วกล่าวคาถาขึ้นว่า เยเกจิ พุทฺธํ สรณํ คตา เส น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิ ปหาย มานุสํ เทหํ เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺติ แปลความว่า บุคคลบางพวก หรือบุคคลไร ๆ มาถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว บุคคลเหล่านั้นย่อมไม่ไปสู่อบายภูมิทั้ง 4 มีนรกเป็นต้น เมื่อละร่างกายอันเป็นของมนุษย์นี้แล้ว จักไปเป็นหมู่แห่งเทพดาทั้งหลายดังนี้

สรณะทั้ง 3 คือ พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ มิได้เสื่อมสูญอันตรธานไปไหน ยัง
ปรากฏอยู่แก่ผู้ปฏิบัติเข้าถึงอยู่เสมอ ผู้ใดมายึด
ถือเป็นที่พึ่งของตนแล้ว ผู้นั้นจะอยู่ในกลางป่า
หรือเรือนว่างก็ตาม สรณะทั้งสามก็ปรากฏแก่เรา

อยู่ทุกเมื่อ จึงว่าเป็นที่พึ่งแก่บุคคลจริง เมื่อปฏิบัติตามสรณะทั้งสามจริง ๆ แล้ว จะคลาดแคล้วจากภัยทั้งหลาย อันก่อให้เกิดความร้อนอกร้อนใจได้แน่นอนทีเดียว.

พระคิด ปญฺญาสีโล(เกี่ยว)

พระพุทธรูปพันปี
ของ
พระบาทสมเด็จ ภูมิพลอดุลยเดช

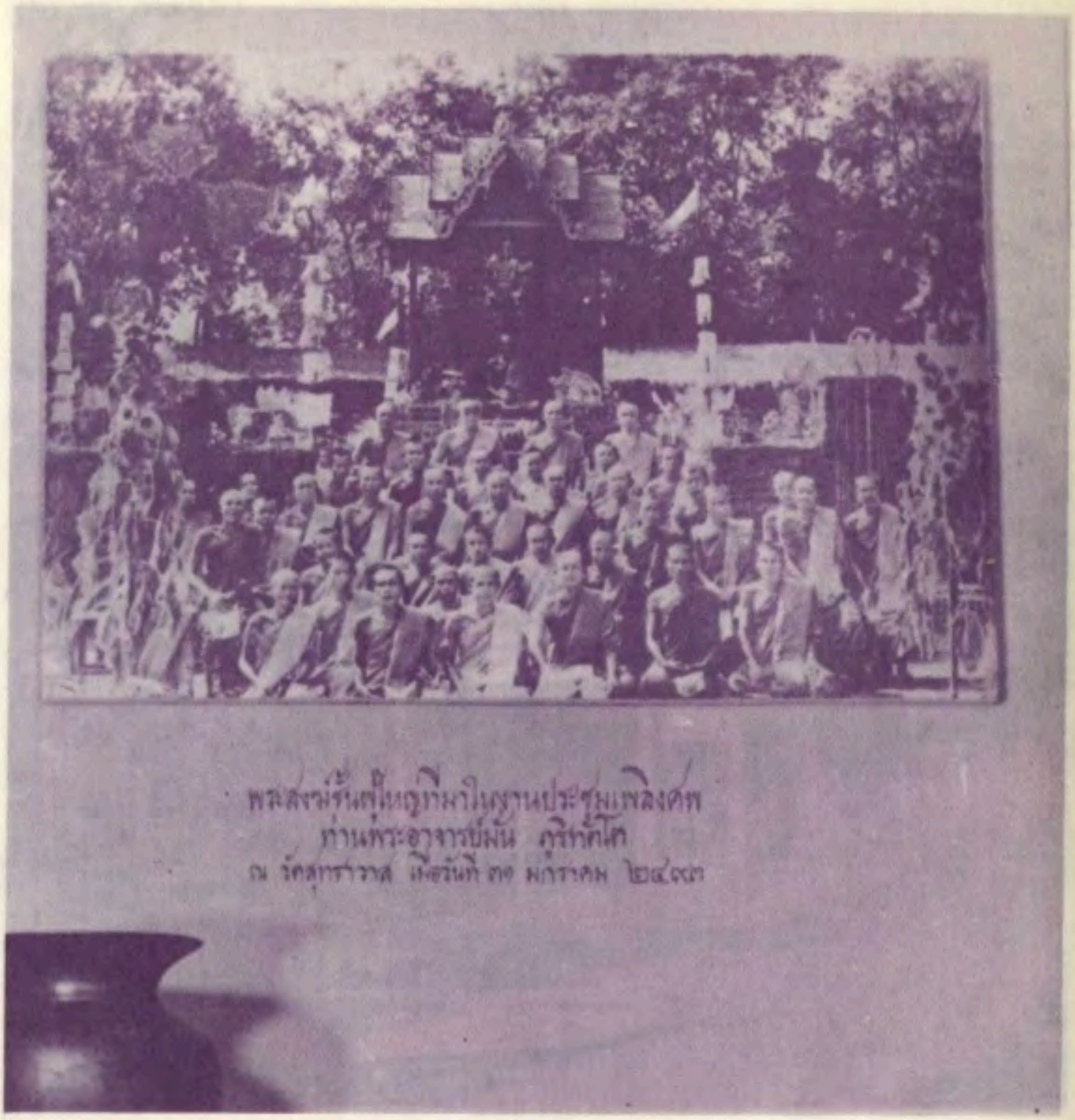

พระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ที่มาในงานประชุมเพลิงศพ
ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ณ วัดป่าสุทธาวาส
เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2493

ประตูทางเข้าวัดภูริทัตตถิระวาส
อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร เป็น
วัดที่ท่านจำพรรษาในบั้นปลาย
(2487-2492)

ทางเดินจงกรมของท่านอาจารย์มั่น
ภูริทัตโต ใกล้ ๆ บริเวณกุฏิของท่าน
ณ วัดภูริทัตตถิระวาส

กุฏิภูริทัตโต
วัดภูริทัตตถิระวาส บ้านหนองผือ
อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

บริเวณวัดป่า
วัดภูริทัตตถิระวาส

โบสถ์วัดป่าสุทธาวาส สถานที่เดิม
ก่อนสร้างโบสถ์ เป็นที่ประชุมเพลิง
ศพท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต

ตราตั้งอุปัชฌายะ ที่ ๒๒๑/๒๔๗๕

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์ สยามเสรีพระปรมินทรมหาประชาธิปก รวมนิ
มหาราชาธิราชเจ้า เอกอัครพุทธศาสนูปถัมภก มีพระบรมราชประสงค์จะบำรุงพระพุทธศาสนา
จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่คณะสงฆ์ ให้ตั้งพระอุปัชฌายะไว้ จะได้ให้บรรพชาอุปสมบทแก่
กุลบุตรทั้งหลาย สืบอายุพระพุทธศาสนา ฯ

บัดนี้ พระมหานิกายชื่อ ครูวินัยธร เจ้าอาวาส (ภูริทตฺโต)
ฉายา ภูริทตฺโต วัด [illegible] ซึ่งเป็นที่ประชุมสงฆ์ของคณะธรรมยุตติกนิกาย
จังหวัด เชียงใหม่ มีอายุ ๖๒ ปี พรรษา ๓๙ ประกอบด้วยสุปฏิปัติและคุณธรรมนำให้
เลื่อมใสแก่ชาวบ้านเป็นที่ของพุทธบริษัท เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยศีลาจารวัตร มีอุตสาหะและสามารถ
พอที่จะสอนกิจพระภิกษุผู้ใหม่ได้ และเข้าใจในวิธีอุปสมบทกรรมพอที่จะทำให้ถูกธรรมเนียม จึงตั้งให้
พระ ครูวินัยธร เป็นอุปัชฌายะ มีน่าที่ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรทั้งหลายในคณะธรรมยุตติกนิกาย จังหวัด เชียงใหม่ เทอญ ฯ

พระ ครูวินัยธร ผู้รับตำแหน่งเป็นอุปัชฌายะ พึงเว้นกิจวรรจนะ
ประพฤติกิจควรประพฤติ โดยสมควรแก่ตำแหน่ง อันได้ถือปฏิบัติให้ถึงพร้อม ฯ

ของเจริญด้วยพุทธพร ธรรมพร และสงฆพร ตลอดกาลนานเทอญ ฯ

ตั้งแต่วันที่ ๒๓ เดือน [illegible] พุทธศักราช ๒๔๗๕ ฯ

พลตรีพระวิชิตวิสิทธิ์วัฒน์

ตราตั้งอุปัชฌายะที่ 216/2475

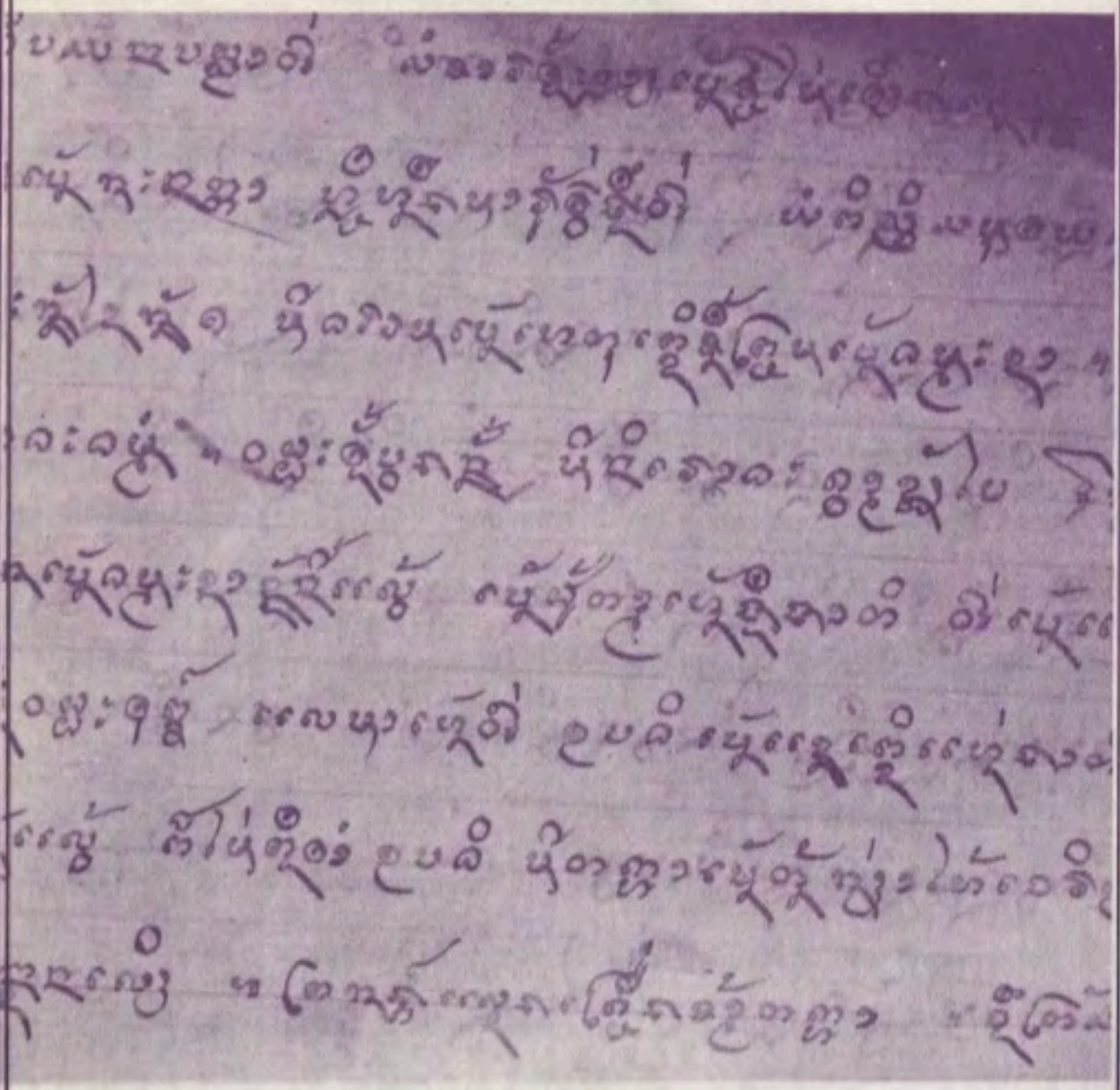

ลายมืออักษรธรรม

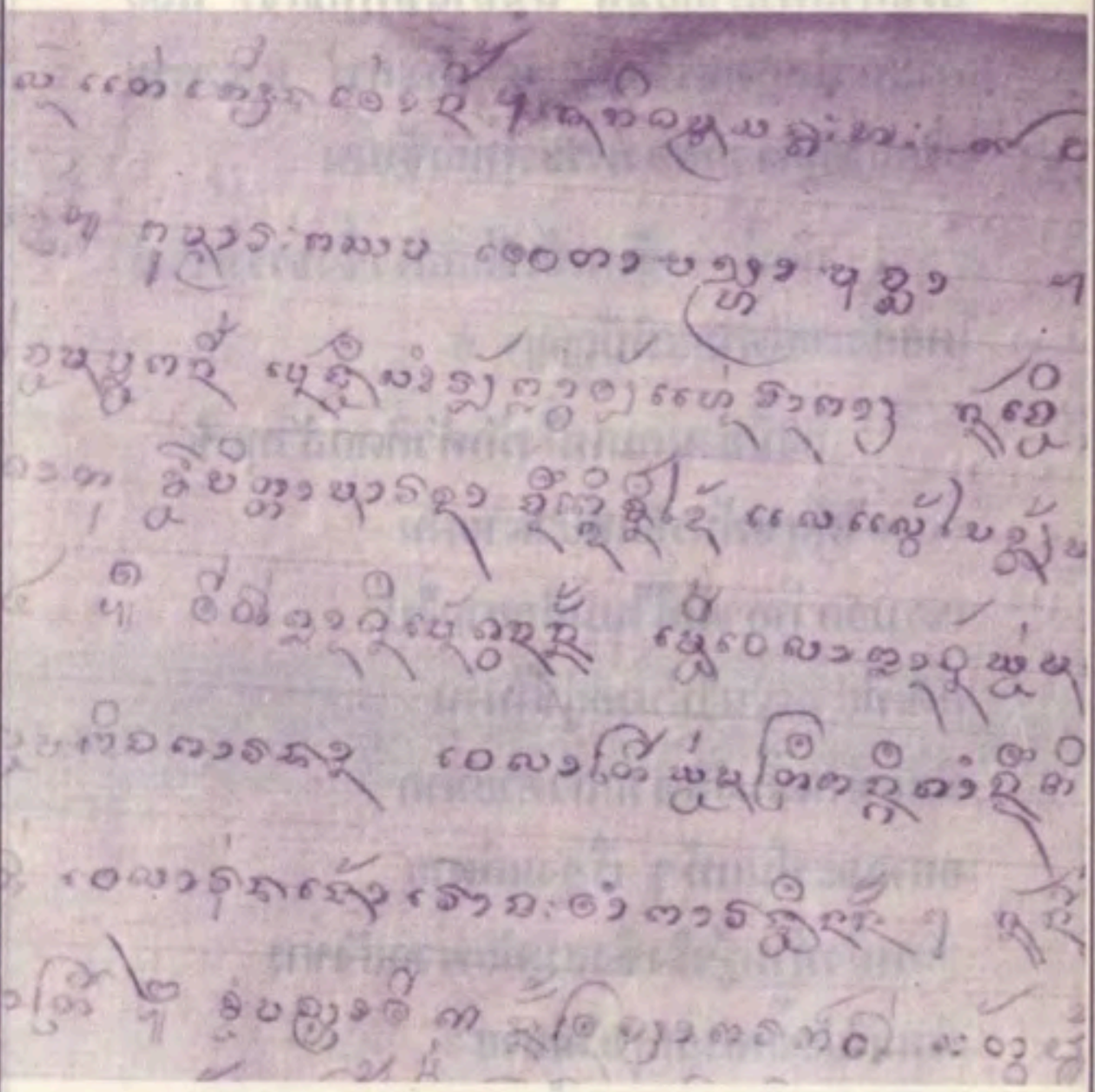

ลายมืออักษรธรรม

นมตฺถุ สุคตสฺส ปญฺจ ธมฺมขนฺธานิ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมซึ่งพระสุคต บรมศาสดาศากยมุนี สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระนวโลกุตตรธรรม 9 ประการ และพระอริยสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้านั้น

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักกล่าวซึ่งธรรมขันธ์โดยสังเขปตามสติปัญญา ฯ

ยังมีท่านคนหนึ่งรักตัวคิดกลัวทุกข์
อยากได้สุขพ้นภัยเที่ยวผายผัน
เขาบอกว่าสุขมีที่ไหนก็อยากไป
แต่เที่ยวหมั่นไปมาอยู่ช้านาน
นิสัยท่านนั้นรักตัวกลัวตายมาก
อยากจะพ้นแท้ ๆ เรื่องแก่ตาย
วันหนึ่งท่านรู้จริงซึ่งสมุทัยพวกสังขาร
ท่านก็ปะถ้ำสนุกสุขไม่หาย
เปรียบเหมือนดังกายนี้เอง
ชะโงกดูถ้ำสนุกทุกข์คลาย
แสนสบายรู้ตัวเรื่องกลัวนั้นเบา

ดำเนินไปเมินมาอยู่หน้าเขา
จะกลับไปป่าวร้องพวกพ้องเล่า
ก็กลัวเขาเหมาว่าเป็นบ้า
สู้อยู่ผู้เดียวหาเรื่องเครื่องสงบ
เป็นอันจบเรื่องคิดไม่ติดต่อ
ดีกว่าเที่ยวรุ่มร่ามทำสอพลอ
เดี๋ยวถูกยอถูกติเป็นเรื่องเครื่องรำคาญ

ยังมีบุรุษคนหนึ่ง
คิดกลัวตายน้ำใจฝ่อ
มาหาแล้วพูดตรง ๆ น่าสงสาร
ถามว่าท่านพากเพียรมาก็ช้านาน
เห็นธรรมที่จริงแล้วหรือยังที่ใจหวัง
เอ๊ะ! ทำไมจึงรู้ใจฉัน
บุรุษผู้นั้นก็อยากอยู่อาศัย
ท่านว่าดีดีฉันอนุโมทนา
จะพาดูเขาใหญ่ถ้ำสนุกทุกข์ไม่มี
คือ กายคตาสติภาวนา
ชมเล่นให้เย็นใจหายเดือดร้อน

หนทางจรอริยวงศ์
จะไปหรือไม่ไปฉันไม่เกณฑ์
ไม่หลอกเล่นบอกความให้ตามจริง
แล้วกล่าวปริศนาท้าให้ตอบ
ปริศนานั้นว่าระวิ่งคืออะไร?
ตอบว่าวิ่งเร็วคือวิญญาณอาการใจ
เดินเป็นแถวตามแนวกัน
สัญญาตรงไม่สงสัย
ใจอยู่ในวิ่งไปมา
สัญญาเหนี่ยวภายนอกหลอกลวงจิต
ทำให้จิตวุ่นวายเที่ยวส่ายหา
หลอกเป็นธรรมต่าง ๆ อย่างมายา
ถามว่าห้าขันธ์ใครพ้นจนทั้งปวง
แก้ว่าใจซิพ้นอยู่คนเดียว
ไม่เกาะเกี่ยวพัวพันติดสิ้นพิศวง
หมดที่หลงอยู่เดียวดวง
สัญญาทะลวงไม่ได้หมายหลงตามไป
ถามว่าที่ว่าตายใครเขาตายที่ไหนกัน

แก้ว่าสังขารเขาตายทำลายผล
ถามว่าสิ่งใดก่อให้ต่อวน
แก้ว่ากลสัญญาพาให้เวียน
เชื่อสัญญาจึงผิดคิดยินดี
ออกจากภพนี้ไปภพนั้นเที่ยวหันเหียน
เลยลืมจิตจำปิดสนิทเนียน
ถึงจะเพียรหาธรรมก็ไม่เห็น
ถามว่าใครกำหนดใครหมายเป็นธรรม
แก้ว่าใจกำหนดใจหมาย
เรื่องหาเจ้าสัญญานั้นเอง
คือว่าดีว่าชั่วผลักจิตติดรักชัง
ถามว่ากินหนเดียวเที่ยวไม่กิน
แก้ว่าสิ้นอยากดูไม่รู้หวัง
ในเรื่องเห็นต่อไปหายรุงรัง
ใจก็นั่งแท่นนิ่งทิ้งอาลัย
ถามว่าสระสี่เหลี่ยมเปี่ยมด้วยน้ำ
แก้ว่าธรรมสิ้นอยากจากสงสัย
ใสสะอาดหมดราคีไม่มีภัย

สัญญาในนั้นพรากสังขารขันธ์นั้นไม่ถอน
ใจจึงเปี่ยมเต็มที่ไม่มีพร่อง
เงียบสงัดดวงจิตไม่คิดตรอง
เป็นของควรชมชื่นทุกคืนวัน
แม้ได้สมบัติทิพย์สักสิบแสน
หาแม้นเหมือนรู้จริงทิ้งสังขาร
หมดความอยากเป็นยิ่งสิ่งสำคัญ
จำส่วนจำกั้นอยู่ไม่กำเกิน
ใจไม่เพลินทั้งสิ้นหายดิ้นรน
เหมือนอย่างว่ากระจกส่องหน้า
ส่องแล้วอย่าคิดติดสัญญา
เพราะว่าสัญญานั้นดังเงา
อย่าได้เมาไปตามเรื่องเครื่องสังขาร
ใจขยันจับใจที่ไม่ปน
ไหวส่วนตนรู้แน่เพราะแปรไป
ใจไม่เที่ยวของใจใช่ต้องว่า
รู้ขันธ์ห้าต่างชนิดเมื่อจิตไหว
แต่ก่อนนั้นหลงสัญญาว่าเป็นใจ

สำคัญว่าในว่านอกจึงหลอกลวง
คราวนี้ใจเป็นใหญ่ไม่หมายพึ่ง
สัญญาหนึ่งสัญญาใดมิได้ห่วง
เกิดก็ตามดับก็ตามสิ่งทั้งปวง
ไม่ต้องหวงไม่ต้องกันหมู่สัญญา
เหมือนยืนบนยอดเขาสูงแท้แลเห็นดิน
แลเห็นสิ้นทุกตัวสัตว์แต่ว่าสูงยิ่งนัก
แลเห็นเรื่องของตนแต่ต้นมา
เป็นมรรคาทั้งนั้นเช่นบันได
ถามว่าน้ำขึ้นลงตรงสัจจังนั้นหรือ?
ตอบว่าสังขารแปรก็ไม่ได้
ธรรมดากรรมแต่งไม่แกล้งใคร
ขืนผลักไสจับต้องก็หมองมัว
ชั่วในจิตไม่ต้องคิดผิดธรรมดา
สภาพสิ่งเป็นจริงดีชั่ว
ตามแต่เรื่องของเรื่องเปลื้องแต่ตัว
ไม่พัวพันสังขารเป็นการเย็น
รู้จักจริงต้องทิ้งสังขารเมื่อผันแปรเมื่อแลเห็น

เบื่อแล้วปล่อยได้คล่องไม่ต้องเกณฑ์
ธรรมก็ใจเย็นใจระงับดับสังขาร
รับอาการถามว่าห้าหน้าที่มีครบครัน
แก้ว่าขันธ์แบ่งแยกแจกห้าฐาน
เรื่องสังขารต่างกองรับหน้าที่มีกิจการ
จะรับงานอื่นไม่ได้เต็มในตัว
แม้ลาภยศสรรเสริญเจริญสุข
นินทาทุกข์เสื่อมยศหมดลาภทั่ว
รวมลงตามสภาพตามเป็นจริง
ทั้ง 8 สิ่งใจไม่หันไปพัวพัน
เพราะว่ารูปขันธ์ก็ทำแก่ไข้มิได้ถ้วน
นามก็มิได้พักเหมือนจักรยนต์
เพราะรับผลของกรรมที่ทำมา
เรื่องดีถ้าเพลิดเพลินเจริญใจ
เรื่องชั่วขุ่นวุ่นจิตคิดไม่หยุด
เหมือนไฟจุดจิตหมองไม่ผ่องใส
นึกขึ้นเองทั้งรักทั้งโกรธไม่โทษใคร
อยากไม่แก่ไม่ตายได้หรือคน

เป็นของพ้นวิสัยจะได้เชย
เช่นไม่อยากให้จิตเที่ยวคิดรู้
อยากให้อยู่เป็นหนึ่งหวังพึ่งเฉย
จิตเป็นของผันแปรไม่แน่เลย
สัญญาเคยอยู่ได้บ้างเป็นครั้งคราว
ถ้ารู้เท่าธรรมดาทั้งห้าขันธ์
ใจนั้นก็ขาวสะอาดหมดมลทินสิ้นเรื่องราว
ถ้ารู้ได้อย่างนี้จึงดียิ่ง
เพราะเห็นจริงถอนหลุดสุดวิถี
ไม่ฝ่าฝืนธรรมดาตามเป็นจริง
จะจนจะมีตามเรื่องเครื่องนอกใน
ดีหรือชั่วต้องดับเลื่อนลับไป
ยึดสิ่งใดไม่ได้ตามใจหมาย
ใจไม่เที่ยวของใจไวหวะวับ
สังเกตจับรู้ได้สบายยิ่งเล็กบังใหญ่รู้ไม่ทัน
ขันธ์บังธรรมมิดผิดที่นี้
มัวดูธรรมขันธ์ไม่เห็นเป็นธุลีไป
ส่วนธรรมมีใหญ่กว่าขันธ์นั้นไม่แล

ถามว่า-มี-ไม่มี
ไม่มีมีนี้คืออะไร?
ทีนี้ติดหมดคิดแก้ไม่ไหว
เชิญชี้ให้ชัดทั้งอรรถแปลโปรดแก้เถิด
ที่ว่าเกิดมีต่าง ๆ ทั้งเหตุผล
แล้วดับไม่มีชัดใช่สัตว์คน
นี่ข้อต้นมีไม่มีอย่างนี้ตรง
ข้อปลายไม่มีมีนี้เป็นธรรม
ที่ลำลึกใครพบจบประสงค์
ไม่มีสังสารมีธรรมที่มั่นคง
นั่นแลองค์ธรรมเอกวิเวกจริง
ธรรมเป็นหนึ่งไม่แปรผันเลิศพบสงบนิ่ง
เป็นอารมณ์ของใจไม่ไหวติง
ระงับยิ่งเงียบสงัดชัดกับใจ
ใจก็สร่างจากเมาหายเร่าร้อน
ความอยากถอนได้หมดปลดสงสัย
เรื่องพัวพันขันธ์ห้าชาสิ้นไป
เครื่องหมุนในไตรจักรก็หักลง

ความอยากใหญ่ยิ่งก็ทิ้งหลุด
ความรักหยุดหายสนิทสิ้นพิศวง
ร้อนทั้งปวงก็หายหมดดังใจจง
เชิญเถิดชี้อีกสักอย่างหนทางใจ
สมุทัยของจิตที่ปิดธรรม
แก้ว่าสมุทัยกว้างใหญ่นัก
ย่อลงคือความรักบีบใจทำลายขันธ์
ถ้าธรรมมีกับจิตเป็นนิจนิรันดร์
เป็นเลิศกันสมุทัยมิได้มี
จงจำไว้อย่างนี้วิถีจิต
ไม่ต้องคิดเวียนวนจนปั่นปี้
ธรรมไม่มีอยู่เป็นนิจติดยินดี
ใจจากที่สมุทัยอาลัยตัว
ว่าอย่างย่อทุกข์กับธรรมประจำจิต
จิตคิดรู้เห็นจริงจึงเย็นทั่ว
จะสุขทุกข์เท่าไรมิได้กลัว
สร่างจากเครื่องมัวคือสมุทัยไปที่ดี
รู้เท่านี้ก็จะคลายหายความร้อน

พอพักผ่อนสืบแสวงหาทางดี
จิตรู้ธรรมลืมจิตที่ติดธุลี
ใจรู้ธรรมที่เป็นสุข
ขันธ์ทุกขันธ์แน่ประจำ
ธรรมคงเป็นธรรม
ขันธ์คงเป็นขันธ์เท่านั้นแล

คำว่าเย็นสบายหายเดือดร้อน
หมายจิตถอนจากผิดที่ติดแก้
ส่วนสังขารขันธ์ปราศจากสุขเป็นทุกข์แท้
เพราะต้องแก่ไข้ตายไม่วายวัน
จิตรู้ธรรมที่ล้ำเลิศจิตก็ถอน
จากผิดเครื่องเศร้าหมองของแสลง
ผิดเป็นโทษของใจอย่างร้ายแรง
เห็นธรรมแจ้งธรรมผิดหมดพิษใจ
จิตเห็นธรรมดีเลิศที่พ้น
พบปะธรรมปลดเปลื้องเครื่องกระสัน
มีสติอยู่กับตัวบ่พัวพัน
เรื่องรักขันธ์หายสิ้นขาดยินดี

สิ้นธุลีทั้งปวงหมดห่วงใย
ถึงจะคิดก็ไม่ห้ามตามนิสัย
เมื่อไม่ห้ามกลับไม่ฟุ้งยุ่งไป
พึงรู้ได้ว่าบาปมีขึ้นเพราะขืนจริง
ตอบว่าบาปเกิดได้เพราะไม่รู้
ถ้าปิดประตูเขลาได้สบายยิ่ง
ชั่วทั้งปวงเงียบหายไม่ไหวติง
ขันธ์ทุกสิ่งย่อมทุกข์ไม่สุขเลย

แต่ก่อนข้าพเจ้ามืดเขลาเหมือนเข้าถ้ำ
อยากเห็นธรรมยึดใจจะให้เฉย
ยึดความจำว่าเป็นใจหมายจนเคย
เลยเพลินเชยชมจำธรรมมานาน
ความจำผิดปิดไว้ไม่ให้เห็น
จึงหลงเล่นขันธ์ 5 น่าสงสาร
ให้ยกตัวออกตนพ้นประมาณ
เที่ยวระรานติคนอื่นเป็นพื้นไป
ไม่ได้ผลเที่ยวดูโทษคนอื่นขึ้นใจ
เหมือนก่อไฟเผาตัวต้องมัวมอม

ใครผิดถูกดีชั่วก็ตัวเขา
ใจของเราเพียรระวังตั้งถนอม
อย่าให้อกุศลวนมาตอม
ควรถึงพร้อมบุญกุศลผลสบาย
เห็นคนอื่นเขาชั่วตัวก็ดี
เป็นราคียึดขันธ์ที่มั่นหมาย
ยึดขันธ์ต้องร้อนแท้เพราะแก่ตาย
เลยซ้ำร้ายกิเลสเข้ากลุ้มรุมกวน
เต็มทั้งรักทั้งโกรธโทษประจักษ์
ทั้งหลงนักหนักจิตคิดโทษหวล
ทั้งอารมณ์กามห้าก็มาชวน
ยกกระบวนทุกอย่างต่าง ๆ กัน
เพราะยึดขันธ์ทั้ง 5 ว่าของตน
จึงไม่พ้นทุกข์ร้ายไปได้เลย
ถ้ารู้โทษของตัวแล้วอย่าช้าเฉย
ดูอาการสังขารที่ไม่เที่ยงร่ำไปให้ใจเคย
คงได้เชยชมธรรมอันเอกวิเวกจิต
ไม่เพียงนั้นหมายใจไหวจากจำ

เห็นแล้วขำดูดูอยู่ที่ไหว
อารมณ์นอกดับระงับไปหมดปรากฏธรรม
เห็นธรรมแล้วย่อมหายวุ่นวายจิต
จิตนั้นไม่ติดคู่
จริงเท่านี้หมดประตู
รู้ไม่รู้อย่างนี้วิธีจิต
รู้เท่าที่ไม่เที่ยงจิตต้นพ้นริเริ่ม
คงจิตเดิมอย่างเที่ยงแท้
รู้ต้นจิตพ้นจากผิดทั้งปวงไม่ห่วง
ถ้าออกไปปลายจิตผิดทันที
คำที่ว่ามืดนั้นเพราะจิตคิดหวงดี
จิตหวงนี้ปลายจิตคิดออกไป
จิตต้นที่เมื่อธรรมะปรากฏหมดสงสัย
เห็นธรรมอันเกิดเลิศโลกา
เรื่องจิตค้นวุ่นหามาแต่ก่อน
ก็เลิกถอนเปลื้องปลดหมดได้ไปสิ้น
ยังมีทุกข์ต้องหลับนอนกับกินไปตามเรื่อง
ใจเชื่องชิดต้นจิตคิดไม่ครวญ

ธรรมดาของจิตต้องคิดนึก
พอรู้สึกจิตคุ้นพ้นรำคาญ
เงียบสงัดจากมารเครื่องรบกวน
ธรรมดาสังขารปรากฏหมดด้วยกัน
เสื่อมทั้งนั้นคงไม่มีเลย
ระวังใจเมื่อจำทำละเอียด
มันจะเบียดให้จิตไปติดเฉย
ใจไม่เที่ยงของใจซ้ำให้เคย
เมื่อถึงเฮยหากรู้เองเพลงของจิต
เหมือนดังมายาที่หลอกลวง
ท่านว่าวิปัสสนูกิเลสจำแลงเพศ
เหมือนดังจริงที่แท้ไม่ใช่จริง
รู้ขึ้นเองนามว่าความเห็น
ไม่ใช่เข่นฟังเข้าใจชั้นไต่ถาม
ทั้งไตร่ตรองแยกแยะและรูปนาม
ก็ใช่ความเห็นต้องจงเล็งดู
รู้ขึ้นเองใช่เพลงจิตรู้ต้นจิต
จิตตนพ้นรำคาญ ต้นจิตรู้ตัวว่าสังขาร

เรื่องแปรปรวนใช่กระบวนไป
ดูหรือรู้จริงอะไรรู้อยู่เพราะหมายคู่ก็ไม่ใช่
จิตคงรู้จิตเองเพราะเพลงไหว
จิตรู้ไหวไหวก็จิตคิดกันไป
แยกไม่ได้ตามจริงสิ่งเดียวกัน
จิตเป็นของอาการเรียกว่าสัญญาพาพัวพัน
ไม่เที่ยงนั้นก็ตัวเองไปเลงใคร
ใจรู้เสื่อมของตัวพ้นมัวมืด
ใจก็จืดสิ้นรสหมดสงสัย
ขาดต้นคว้าหาเรื่องเครื่องนอกใน
ความอาลัยทั้งปวงก็ร่วงโรย
ทั้งโกรธรักเครื่องหนักใจก็ไปจาก
เรื่องจิตอยากก็หยุดให้หายหิวโหย
พ้นหนักใจทั้งหลายหายอิดโรย
เหมือนฝนโปรยใจก็เย็นด้วยเห็นใจ
ใจเย็นเพราะไม่ต้องเที่ยวมองคน
รู้จิตค้นปัจจุบันพ้นหวั่นไหว
ดีหรือชั่วทั้งปวงไม่ห่วงใย

เพราะดับไปทั้งเรื่องเครื่องรุงรัง
อยู่เงียบ ๆ ต้นจิตไม่คิดอ่าน
ตามแต่การของจิตสิ้นคิดหวัง
ไม่ต้องวุ่นไม่ต้องวายหายระวัง
นอนหรือนั่งนึกพ้นอยู่ต้นจิต
ท่านชื่มรรคทั้งหลักแหลม
ช่างต่อแต้มกว้างขวางสว่างไสว
ยังอีกอย่างทางใจไม่หลุดสมุทัย
ขอจงโปรดชี้ให้พิสดารเป็นการดี

ตอบว่าสมุทัยคืออาลัยรักเพลินยิ่งนัก
ทำภพใหม่ไม่หน่ายหนี
ว่าอย่างต่ำกามคุณห้าเป็นราคี
อย่างสูงชี้สมุทัยอาลัยฌาน
ถ้าจะจับตามวิธีมีในจิต
ก็เรื่องคิดเพลินไปในสังขาร
เคยทั้งปวงเพลินมาเสียช้านาน
กลับเป็นการดีไปให้เจริญจิต
ไปในส่วนที่ผิดก็เลยแตกกิ่งก้านฟุ้งซ่านใหญ่

เที่ยวเพลินไปในผิดไม่คิดเขิน
สิ่งใดชอบอารมณ์ก็ชมเพลิน
เพลินจนเกินลืมตัวไม่กลัวภัย
เพลินดูโทษคนอื่นดื่นด้วยชั่ว
โทษของตัวไม่เห็นเป็นไฉน
โทษคนอื่นเขามากสักเท่าไร
ไม่ทำให้เราตกนรกเสียเลย
โทษของเราเศร้าหมองไม่ต้องมาก
ลงวิบากไปตกนรกแสนสาหัส
หมั่นดูโทษตนไว้ให้ใจเคย
เว้นเสียซึ่งโทษนั้นคงได้เชยชมสุขพ้นทุกข์ภัย
เมื่อเห็นโทษตนชัดพึงตัดทิ้ง
ทำอ้อยอิ่งคิดมากจากไม่ได้
เรื่องอยากดีไม่หยุดคือตัวสมุทัย
เป็นโทษใหญ่กลัวจะไม่ดีนี้ก็แรง
ดีไม่ดีนี้เป็นผิดของจิตนัก
เหมือนไข้หนักถูกต้องของแสลง
กำเริบโรคด้วยพิษผิดสำแลง

ธรรมไม่แจ้งเพราะอยากดีนี้เป็นเดิม
ความอยากดีมีมากมักลากจิต
ให้เที่ยวคิดวุ่นไปจนใจเหิม
สรรพชั่วมัวหมองก็ต้องเติม
ผิดยิ่งเพิ่มร่ำไปไกลจากธรรมม
ที่จริงชี้สมุทัยนี่ใจฉันคร้าม
ฟังเนื้อความไปข้างฟุ้งทางยุ่งยิ่ง
เมื่อชื้มรรคฟังใจไม่ไหวติง
ระงับนิ่งใจสงบจบกันที
อันนี้ชื่อว่าขันธะวิมุติสมังคีธรรม
ประจำอยู่กับที่ไม่มีอาการไปไม่มีอาการมา
สภาวธรรมที่เป็นจริงสิ่งเดียวเท่านั้น
และไม่มีเรื่องจะแวะเวียน
สิ้นเนื้อความแต่เพียงเท่านี้
ผิดหรือถูกจงใช้ปัญญาตรองดูให้รู้เถิด
พระภูริทัตโต (หมั่น) วัดสระประทุมวันเป็นผู้แต่ง

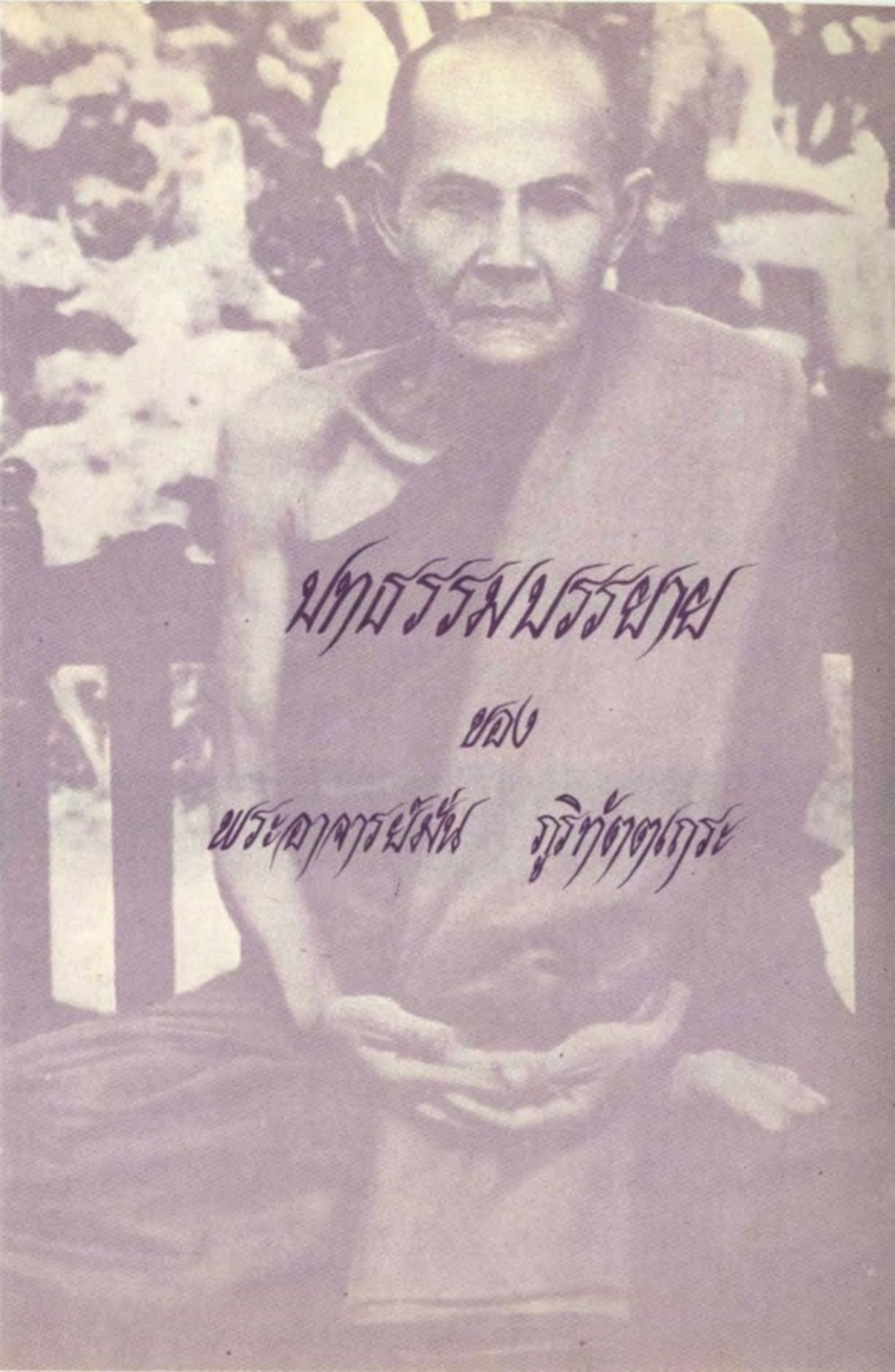
มหาธรรมมรรยาท
ของ
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

บทธรรมบรรยาย
ของ
พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ

1

วิเวกธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงวิเวกธรรมแก่เมตตคูมาณพดังต่อไปนี้

อุปธิกิเลสมีประเภท 10 ประการ คือ 1 ตัณหา 2 ทิฏฐิ 3 กิเลส 4 กรรม 5 ทุจริตความประพฤติชั่วด้วย กาย วาจา และใจ 6 อาหาร 7 ปฏิฆะ 8 อุปาทินนกะ ธาตุสี่ 9 อายตนะหก 10 วิญญาณกายหก ทุกข์ทั้งหลายมีชาติทุกข์เป็นต้น ย่อมมีอุปธิกิเลสเหล่านี้เป็นเหตุ เป็นนิพพาน เป็นปัจจัย เมื่อบุคคลมารู้ทั่วถึงรู้แจ้งประจักษ์ชัดด้วยวิปัสสนาปัญญาว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา หรือมารู้ทั่วถึงว่า *ยํ กิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ* สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา ดังนี้แล้วเป็นผู้ตามเห็นซึ่งชาติ

ว่าเป็นแดนเกิดแห่งวัฏฏทุกข์ และมาเห็นว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งชาติทุกข์เป็นต้นแล้ว ก็ไม่พึงทำอุปธิมีตัณหาเป็นต้น ให้เจริญขึ้นในสันดานเลย

เมื่อจะทรงแสดงธรรมเครื่องข้ามตัณหา จึงตรัสพระคาถาว่า *ยํ กิญฺจิ สญฺขานาสิ อุทฺธํ อโธ ติริยญฺจาปิ มชฺเฌ เอเตสุ นนฺทิญฺจ ปนุชฺชวิญฺญาณํ ภเว น ติฏฺฐ* ดูก่อนท่านทั้งหลาย ท่านจงรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางสถานกลางแล้วจงบรรเทาเสีย จงละเสียซึ่งความเพลิดเพลินและความถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น วิญญาณของท่านก็จะไม่ตั้งอยู่ในภพดังนี้

คำว่าเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลางนั้นทรงแสดงไว้ 6 นัย คือนัยที่ 1 อนาคตเป็นเบื้องบน อดีตเป็นเบื้องต่ำ ปัจจุบันเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ 2 เหล่าธรรมที่เป็นกุศล เป็นเบื้องบน เหล่าธรรมที่เป็นอกุศล เป็นเบื้องต่ำ เหล่าธรรมที่เป็นอัพยากฤตเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ 3 เทวโลกเป็นเบื้องบน อบายโลก เป็นเบื้องต่ำ มนุสสโลกเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ 4 สุขเวทนา เป็นเบื้องบน ทุกขเวทนาเป็นเบื้องต่ำ อุเบกขาเวทนาเป็นเบื้องขวางสถานกลาง

นัยที่ 5 อรูปธาตุเป็นเบื้องบน กามธาตุเป็นเบื้องต่ำ รูปธาตุเป็นเบื้องขวางสถานกลาง นัยที่ 6 กำหนดแต่พื้นเท้าขึ้นมาเบื้องบน กำหนดแต่ปลายผมลงไปเป็นเบื้องต่ำ ส่วนท่ามกลางเป็นเบื้องขวางสถานกลาง เมื่อท่านมาสำคัญหมายรู้เบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลางทั้ง 6 นัยนี้แล้ว แม้อย่างใดอย่างหนึ่งพึงบรรเทาเสียซึ่งนันทิ ความยินดี เพลิดเพลิน และอภินิเวส ความถือมั่นด้วยตัณหา และทิฏฐิในเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง เสียให้สิ้นทุกประการ แล้ววิญญาณของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพและปุณภพอีกเลย เมื่อบุคคลมารู้ชัดด้วยญาณจักษุในส่วนเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลาง ไม่ให้ตัณหาซ่านไปในภพน้อย ภพใหญ่ มีญาณหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ 4 เป็นผู้ไม่มีกังวล คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และทุจจริตต่าง ๆ ละกังวลทั้งปวงเสียแล้ว *กามภเว อสตฺต* ก็เป็นผู้ไม่ข้องเกี่ยวพัวพันในวัตถุกามและกิเลสกาม ในกามภพและปุณภพอีกเลย ท่านนั้นเป็นผู้ข้ามโอฆะ ห้วงลึกที่กดสัตว์ให้จมอยู่ในวัฏฏสงสารฯ โอฆะนั้น 4 ประการคือ 1 กามโอฆะ 2 ภวโอฆะ 3 ทิฏฐิโอฆะ 4 อวิชชาโอฆะ *ติณฺโณ จ ปารํ* ท่านนั้นย่อมข้ามห้วงทั้ง 4 ไปยังฝั่งฟากโน้น คือ พระนิพพานธรรม *อขีเณ* เป็นผู้ไม่มีตะปูคือกิเลสเป็นเครื่อง

ตรึงแล้ว กิเลสทั้งหลายที่เป็นประธาน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และกิเลสที่เป็นบริวาร มี*โกโธ อุปนาโห* เป็นต้น จนถึงอกุศลอภิสังขารซึ่งเป็นประหนึ่งตะปูเครื่องตรึงจิตให้แนบแน่นอยู่ ยากที่สัตว์จะฉุดจะถอนให้เคลื่อนให้หลุดได้ เมื่อบุคคลมาละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว เผาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เป็นนรชนผู้รู้ผู้ดำเนินด้วยปัญญาอันเป็นเครื่องรู้แจ้งชัดเป็นเวทคูผู้ถึงฝั่งแห่งวิทยาในพระศาสนานี้ ไม่มีความสงสัยในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และปฏิจจสมุปบาทธรรม ปัจจยการ ย่อมบรรลุถึงวิเวกธรรม คือพระอมฤตนฤพานด้วยประการฉะนี้

2

สันติธรรม

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงซึ่งสันติธรรมแก่โธตกมาณพ จึงตรัสพระคาถาว่า *ยํ กิญฺจิ สญฺชานาสิ โธตก อุทฺทํ อโธ ติโยญฺญาปิ มชฺเฌ เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเก ภวาภวาย มากาสิ ตณฺหํ* แปลความว่า ดูกรโธตกะ ท่านมากำหนดรู้หมายรู้ซึ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถาน

กลางว่า เป็นเครื่องข้องอยู่ในโลก เครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลกดังนี้แล้ว อย่าได้ทำซึ่งตัณหา ความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลยดังนี้

อธิบายว่า ท่านมารู้แจ้งสัญญาณนี้ด้วยปัญญาว่า เป็นเครื่องข้องเครื่องติดอยู่ในโลกดังนี้แล้ว อย่าได้ทำตัณหาความปรารถนาเพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ส่วนคำว่าเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวางสถานกลางในพระคาถานั้น ก็มีนัยอธิบายเป็น 6 นัยเช่นเดียวกับเรื่องวิเวกธรรมที่กล่าวมาแล้ว

ทรงแสดงที่อาศัยแห่งกิเลสปปัญจธรรมมีสัญญาเป็นนิทานว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันทำให้สัตว์เนิ่นช้า 3 ประการนี้ มีสัญญาความสำคัญหมายเป็นเหตุให้เกิด เมื่อบุคคลมาสำคัญหมายในส่วนอดีต อนาคต ปัจจุบัน สุข ทุกข์ อุเบกขา กุศลากุศล อัพยากฤต สามธาตุ สามภพ ด้วยประการใด ๆ ปปัญจสังขาร ที่ทำให้เนิ่นช้า คือตัณหา มานะ ทิฏฐิ บังเกิดกล้าเจริญทวีขึ้นด้วยประการใด ๆ ทำให้บุคคลเกิดความเห็นถือมั่นด้วยตัณหาว่า *เอตํ มม* นั่นเป็นของเรา ถือมั่นด้วยมานะว่า *เอโสหมสฺมิ* เราเป็นนั่น ถือมั่นด้วยทิฏฐิว่า *เอโส เม อตฺตา* นั่นเป็นตัวตนแก่นสารของเรา ดังนี้แล้ว ก็ข้องอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ด้วยฉันทะราคะ สเนหาอาลัย

ผูกพันจิตใจไว้ไม่ให้เปลื้องปลดออกได้ สัญญาอันเป็นนิทาน เป็นเหตุเกิดแห่งตัณหา มานะ ทิฏฐิก็ดี ตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันเกิดแต่สัญญานั้นก็ดี *สงฺโค* เป็นเครื่องข้องเครื่องติด เครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลกไม่ให้พ้นไปได้ *เอตํ วิทิตฺวา สงฺโคติ โลเก* ท่านรู้แจ้งประจักษ์ว่าสัญญาเป็นเหตุแห่งตัณหา มานะ ทิฏฐิ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ มีสัญญาเป็นเหตุดังนี้แล้ว ท่านอย่าได้ทำตัณหา คือความปรารถนาดิ้นรน ด้วยจำนงหวังต่าง ๆ เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงหยั่งญาณรู้ชั่งด้วยตราชู คือ ปัญญาแล้วเห็นประจักษ์แจ้งชัดว่า เป็นเครื่องผูกจำ เป็นเครื่องเกี่ยวสัตว์ไว้ในโลก ท่านอย่าได้ทำซึ่งตัณหา เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ตัณหาอันเป็นไปในอาหารวิสัยคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ แตกต่างโดยอาการปวัฏฏิเป็น 3 ประการ คือ กาม ตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา 6 หมู่ ตามอารมณ์ สามอย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็นธรรมอันเกิดอีก เกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกับทุกข์ คืออุปาทานขันธ์ ท่านอย่าได้ทำตัณหานั้น เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงละตัณหานั้นเสีย จงบรรเทาเสีย ทำตัณหานั้นให้มีที่สุด ท่านจงยังตัณหานั้นให้ถึงซึ่งอันจะยังเกิดตามไม่ได้ ท่านจงละตัณหานั้นด้วยสมุจเฉทปหานเถิด ฯ

3

อนุปาทาปรินิพพาน

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงอนุปาทาปรินิพพานของพระอริยสาวก ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนสมาบัติ แก่อุปสีวมาณพ โดยหลีกเลี่ยงสัสสตวาทะและอุจเฉทวาทะทั้งสองเสีย จึงตรัสพระคาถาว่า

อจฺฉิยถา วาตเวเคณ จิตฺตา อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ เอวํ มุนิ นาม กายา วิมุตฺโต อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ

แปลว่า เปลวเพลิงอันกำลังลมพัดดับไป ย่อมนับไม่ได้ว่าไปไหนฉันใด ท่านผู้เป็นมุนี พ้นพิเศษแล้วจากนามกาย ย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ นับไม่ได้ว่าไปไหนฉันนั้น

วาตา อันว่าลมทั้งหลาย โดยปริยายในนิเทศว่าลมมาแต่ทิศบูรพา ปัจฉิม อุดร ทักษิณ ลมมีธุลี ลมไม่มีธุลี ลมเย็น ลมร้อน ลมอ่อน ลมกล้า ลมเวรัมภา

พัดมา แต่พื้นดินขึ้นไปได้โยชน์หนึ่ง ลมปีกสัตว์ ปีกครุฑ ลมใบตาล ลมเปลวเพลิง อันกำลังลมเหล่านั้นพัดแล้วเปลวเพลิงย่อมถึงซึ่งอันตั้งอยู่ไม่ได้ ย่อมดับสงบรำงับไป ย่อมไม่ถึงซึ่งอันนั้น ย่อมไม่ถึงซึ่งโวหาร ว่าเปลวเพลิงไปแล้วยังทิศโน้น ๆ ดังนี้ฉันใด บุคคลผู้บรรลุอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นเสขมุนีนั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากรูปกายในกาลก่อนเป็นปกติ ให้มรรคที่ 4 เกิดขึ้นในสมาบัตินั้น เป็นผู้พ้นวิเศษแล้วจากนามกายอีกเพราะความที่พ้นแห่งนามกาย อันท่านได้กำหนดรู้แล้วเป็นอุภโตภาควิมุตติ พ้นวิเศษแล้วจากส่วนสองด้วยส่วนสองเป็นขีณาสวะอรหันต์ ถึงซึ่งอันไม่ตั้งอยู่คืออนุปาทาปรินิพพานแล้วตรัสพระคาถาต่อไปว่า

อตฺถํ ตสฺส น ปมาณมตฺถิ เยน นํ วชฺชํ ตํ ตสฺส นตฺถิ สพฺเพสุ ธมฺเมสุ สมูหเตสุ สมูหตา วาทปถาปิ สพฺเพ

แปลว่า สิ่งสภาวะเป็นประมาณของพระขีณาสพอัสดงคตดับแล้วย่อมไม่มี บุคคลทั้งหลายจะพึงกล่าวว่าท่านนั้นด้วยกิเลสใด กิเลสนั้นของท่านก็ไม่มี ธรรมทั้งหลายมีขันธ์เป็นต้น อันพระขีณาสพถอนขึ้นพร้อมแล้ว แม้ทางแห่งวาทะทั้งปวงที่บุคคลจะพึงกล่าวพระขีณาสพท่านก็ตัดขึ้นพร้อมแล้ว

สิ่งสภาวะอันเป็นธรรมนั้น ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ย่อมไม่มีแก่ท่าน ท่านละเสียแล้ว ตัดขึ้นพร้อมแล้ว ท่านเผาเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เมื่อขันธ์ อายตนะ ธาตุ คติ อุบัติ ปฏิสนธิ ภพ สังขาร และวัฏฏะ ท่านถอนขึ้นเสียสิ้นแล้ว ตัดเสียขาดแล้ว มีอันไม่บังเกิดต่อไปเป็นธรรมดา วาทะ อันเป็นคลองเป็นทางที่จะพึงกล่าวด้วยกิเลสและขันธ์ และอภิสังขาร ท่านเพิกถอน สละละวางเสียสิ้นทุกประการแล้ว ด้วยประการฉะนี้ฯ

4

ปริญญา 3 ประการ

การกำหนดรู้ตัณหานั้น กำหนดรู้ด้วยปริญญา 3 ประการ คือ

(1) ญาตปริญญา คือความกำหนดรู้ชัดเจนว่า นี้รูปตัณหา นี้สัททตัณหา นี้คันธตัณหา นี้รสตัณหา นี้โผฏฐัพพะตัณหา นี้ธัมมตัณหา อย่างนี้แลชื่อว่าญาตปริญญา

(2) ตีรณปริญญานั้นคือ ภิกษุกระทำตัณหาทั้ง 6 ให้เป็นของอันตนรู้แล้ว พิจารณาใคร่ครวญ ซึ่ง

ตัณหาโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคเสียดแทง เป็นต้น อย่างนี้แลชื่อว่าตีรณปริญญา

(3) ปหานปริญญานั้นคือ ภิกษุมาพิจารณาใคร่ครวญ ฉะนี้แล้ว ละเสียซึ่งตัณหา บรรเทาเสีย ถอนเสีย และกระทำให้สิ้นไป ให้ถึงซึ่งความไม่เป็นต่อไป อย่างนี้แลชื่อว่าปหานปริญญา

5

อาสวะ 4 ประการ

อนาสวา ผู้ชื่อว่าไม่มีอาสวะคือไม่มีอาสวะ 4 ประการ ได้แก่ 1 กามาสวะ 2 ภวาสวะ 3 ทิฏฐาสวะ 4 อวิชชาสวะ บุคคลผู้ใดมาละเสีย ตัดเสียขาดแล้ว ซึ่งอาสวะทั้งหลายเหล่านั้น มิให้มันบังเกิดขึ้นได้ต่อไป ผู้นั้นเป็นอนาสวะ คือผู้ไม่มีอาสวะแล

6

อัตตานุทิฏฐิ

อตฺตานุทิฏฺฐิติวุจฺจติ วิสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ สักกายทิฏฐิ อันมีวัตถุ พุทธบัณฑิตเรียกว่า *อัตตานุทิฏฐิ* ความตามเห็นซึ่งอาตมะตัวตน ได้ในขันธ์ 5 ขันธ์ ละ

4 วัตถุ บรรจบเป็นวัตถุ 20 ทิศ คือปถุชนผู้ไม่ได้สดับฟัง ณ โลกนี้

(1) *รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ* เห็นรูปโดยความเป็นตนบ้าง

(2) *รูปวนฺตํ วา อตฺตานํ สมนุปสฺสติ* เห็นตนเป็นรูปบ้าง

(3) *อตฺตนิ วา รูปํ สมนุปสฺสติ* เห็นรูปมีในตนบ้าง

(4) *รูปสฺมิํ วา อตฺตานํ สมนุปสฺสติ* เห็นตนมีในรูปบ้าง ดังนี้

แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีวัตถุอย่างละ 4 เช่นเดียวกัน จึงบรรจบเป็นสักกายทิฏฐิ 20 วัตถุ ด้วยประการฉะนี้

เมื่อบุคคลตรัสรู้อริยสัจจ์ 4 ประชุมลงในขณะจิตอันเดียวได้แล้วชื่อว่า เป็นผู้ละสักกายทิฏฐิ เมื่อบุคคลใดมาเข่นฆ่า ซึ่งอัตตานุทิฏฐิ คือความเห็นผิดว่าเป็นอัตตาตัวตนลงเสียได้แล้ว ก็จะพึงเป็นบุคคลผู้ข้ามมฤตยูความตายเสียได้ *เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ* เมื่อบุคคลมาเห็นซึ่งโลกทั้งหลาย คือขันธโลก

อายตนโลก และธาตุโลก โดยความเป็นของสูญ สังหารอัตตานุทิฏฐิลงเสียได้อย่างนี้ มฤตยูราช คือความตายย่อมไม่เห็น เพราะบุคคลผู้นั้นพ้นสัตว์วิสัยเสียแล้ว มัจจุราชย่อมไม่เห็นซึ่งผู้นั้น ผู้นั้นย่อมถึงพระนิพพานธรรมอันไม่เป็นวิสัยแห่งมฤตยูราช ล่วงวิสัยมฤตยูราชเสียได้ด้วยประการฉะนี้ฯ

7

สังสารทุกข์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนา ซึ่งสังสารทุกข์ไว้ว่า สังสาระการท่องเที่ยวเกิดตายของสัตว์เปรียบเหมือนสระ คือเป็นโอกาสที่เที่ยวที่ลงของสัตว์ทั้งหลาย

สโรติ วุจฺจติ สํสาโร ก็ที่ท่านเรียกว่าสังสาระนี้หมายถึงความท่องเที่ยวไปด้วยการบังเกิดและจุติ *อาคมนํ* การมาสู่โลกนี้ *คมนํ* การไปสู่โลกหน้า *คมนาคมนํ* ทั้งไปและมา *กาลํ กาลกิริยา* คือมรณะ ขาดชีวิตอินทรีย์ *คติ* ความไป *ภวาภโว* ภพน้อยภพใหญ่ *จุติ* ความเคลื่อนจากภพ *อุปฺปตฺติ* ความเข้าถึงอัตตภาพ *นิพฺพตฺติ* ความปรากฏชัดแห่งขันธ์ *ชาติ* ความเกิด *ชรา* ความแก่ *มรณํ* ความตาย

ความท่องเที่ยว บังเกิด กำเนิด เกิด แก่ ตาย อันเป็นประหนึ่งโคถูกสวมคอเข้าไว้ในแอกฉะนั้น ได้ชื่อว่า สังสาระ คือเสือกไสดันไป ซึ่งแสดงไว้ว่า *ขนฺธานํ ปฏิปาฏิยา ธาตุอายตนา นญฺจ อนุโนจฺฉินฺนํ วฏฺฏมานา สํสาโรติ วุจฺจติ* ลำดับแห่งขันธ์ธาตุ และอายตนะทั้งหลาย เป็นไปอยู่ไม่ขาดสาย ผู้รู้ท่านกล่าวว่า *สงฺสาโร* คือความเสือกซ่านท่องเที่ยวไป

สังสาระนี้ เมื่อจะกำหนดนามในสาคร 4 เป็นดังนี้ คือ สังสารสาคร 1 ชลสาคร 1 นยสาคร 1 ญาณสาคร 1 สังสารสาครชื่อว่าสโร คือ สังสาระเปรียบเหมือนสระ

บทว่า *มชฺเฌ สรสฺมิ ติฏฺฐตํ* นั้นแสดงว่า สระสังสาระสาครนี้ เป็นมัธยมสถานกลาง เพราะว่าที่สุดเบื้องต้น และที่สุดเบื้องปลายแห่งสังสาระนั้น อันบุคคลหารู้ทั่วรู้ชัดไม่ ในเงื่อนเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งสังสาระนั้นไม่ปรากฏ จึงเป็นมัธยมสถานกลางด้วยประการฉะนี้

มชฺเฌ สํสาเร สตฺตา ฐิตา ก็แลสัตว์ทั้งหลายได้ตั้งอยู่แล้วในสังสาระอันเป็นสถานกลาง ซึ่งเกิดโอฆะห้วงน้ำใหญ่ท่วมท้น คือ 1 กามโอฆะ 2 ภวโอฆะ 3

ทิฏฐิโอฆะ 4 อวิชชาโอฆะ โอฆะทั้ง 4 แต่ละอย่าง ๆ อาศัยปัจจัยนั้น ๆ แล้วเกิดขึ้น เจริญทวีมากขึ้นเป็นห้วงพัดพาสัตว์ให้เพียบด้วยทุกข์ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในสระสังสาระนั้นถูกภัยใหญ่เบียดเบียนร่ำไป ภัยใหญ่ คือ *ชาติ* ความเกิด *ชรา* ความแก่ *พยาธิ* ความเจ็บป่วยไข้ *มรณํ* ความตาย แตกขาดแห่งชีวิตตินทรีย์ *ทุกฺขํ* ความทุกข์กายลำบากใจ เหล่านี้แหละเป็นภัยใหญ่หลวงนัก เมื่อเกลื่อนกล่นอยู่ในสระสังสาระ *ชรามจฺจุปเรตานํ* เหล่าสัตว์ผู้ตั้งอยู่ ณ สังสาระอันเป็นสถานกลาง เกิดห้วงและมีภัยใหญ่หลวง เป็นสัตว์อันความแก่และความตายแวดล้อมรุมเบียดเบียนเป็นนิตย์ ความแก่และความตายท่านกำหนดเป็นประธานแห่งความทุกข์ทั้งหลาย *เอวมา ทิตฺตเก โลเก ชราย มรเณน จ* โลกคือขันธ์ ธาตุ อายตนะ รุ่งเรืองร้อนแต่ต้น เพราะความแก่และความตายเข้าจุดเผา เหล่าสัตว์ที่ตั้งอยู่ ณ สระสังสาระ อันเป็นสถานกลาง เกิดห้วงและภัยใหญ่หลวง รุมล้อมเบียดเบียนด้วยประการฉะนี้

8

เนกขัมมธรรม

เนกฺขมฺมํ ปสฺส เขมโต ท่านจงเห็นเนกขัมมะโดยความเป็นธรรมเกษม จากโยคะทั้งปวงเถิดฯ

พระนิพพาน ก็ชื่อว่า เนกขัมมะ ปฏิปทาที่จะให้สัตว์ถึงพระนิพพานก็ชื่อว่า เนกขัมมะ นิพพานคามินีปฏิปทา ชื่อว่าเนกขัมมะนั้น คือ สัมมาปฏิปทา ปฏิบัติดำเนิน กาย วาจา จิตชอบ อนุโลมปฏิปทา ปฏิบัติอนุโลมแก่ธรรมนั้น *อปจฺจนิกปฏิปทา* ปฏิบัติไม่เป็นข้าศึกแก่พระนิพพาน *อนุวตฺตปฏิปทา* ปฏิบัติไปตามเนื้อความแห่งพระนิพพาน *ธมฺมานุธมฺมปฏิปทา* ปฏิบัติซึ่งธรรมอันสมควรแก่โลกุตตธรรม คือบำเพ็ญศีลให้บริบูรณ์ รักษาทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้ประมาณในโภชนะ ประกอบตามซึ่งธรรมของผู้ตื่นอยู่ คือสติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อัฏฐังคิกมรรค 8 นิพพานคามินีปฏิปทา มีศีลสังวรเป็นต้น นี้ชื่อว่าเนกขัมมธรรม เป็นเบื้องต้นที่จะให้บรรลุถึงเนกขัมมะคือพระนิพพาน *ปสฺสิตฺวา* เมื่อบุคคลมาเห็นแล้วเลือกแล้วให้มีการแจ้งแล้ว กระทำให้ปรากฏแล้ว ซึ่งเนกขัมมะคือพระนิพพานอันเป็นธรรมเกษมย่อมพ้นทุกข์ทั้งปวง เป็นผู้ปลอดภัยในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อแล

9.

อุปสันตบุคคล

สิ่งอันใดหรืออารมณ์อันใดที่ได้ยึดไว้แล้ว จับต้องแล้ว ถือมั่นแล้ว ด้วยอำนาจ ตัณหา มานะ และ

ทิฏฐิ อันมีอยู่ในสันดาน สิ่งอันนี้ หรืออารมณ์อันนี้ ท่านพึงสละละวางเสีย พึงปลดเปลื้องเสียให้สิ้นพึงละเสีย พึงบันเทาเสีย พึงกระทำให้มีที่สุด พึงให้ถึงซึ่งอันบังเกิดตามไม่ได้ *มา เต วิชฺชตุ กิญฺจนํ* เครื่องกังวลคือราคะ โทษะ โมหะ และทิฏฐิ กังวล คือ กิเลสและทุจริตอย่าให้มีในสันดาน *ยํ ปุพฺเพ ตํ วิโสเสหิ* สิ่งใดมีในภายก่อน ท่านจงยังสิ่งนั้นให้เหือดแห้ง *ปจฺฉา เต มาหุ กิญฺจนํ* กังวลในภายหลัง อย่าให้มีในสันดาน *มชฺเฌ เจ โน คเหสฺสสิ* ท่านอย่าได้ถือเอา ณ ท่ามกลาง *อุปสนฺโต จริสฺสสิ* ท่านก็จักเป็นคนสงบระงับแล้ว เที่ยวอยู่

10.

กุมารกสสัป เทวตาปุจฉิตปัญหาพยากรณ์

ปัญหาว่า มีจอมปลวกแห่งหนึ่ง กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นเปลว ฯลฯ พราหมณ์สั่งให้ศิษย์ชื่อสุเมธขุดด้วยศัสตรา สิ่งเหล่านี้ได้แก่อะไร?

พระตรัสพยากรณ์ว่า จอมปลวกได้แก่ร่างกายอันเจือด้วยสมภวธาตุของมารดาบิดา และมหาภูตธาตุทั้ง 4 จึงเกิดมีขึ้นได้ กลางคืนเป็นควัน หมายถึงการตริตรึกนึกคิดของบุคคล กลางวันเป็นเปลว หมายถึงการประกอบกิจการงานตามที่คิดไว้ของบุคคล พราหมณ์ได้แก่พระ

ตถาคตสุเมธได้แก่ภิกษุผู้มีปัญญาดีในพระธรรมวินัยนี้ การขุดหมายถึงความเพียร ศัสตรา หมายอริยปัญญาณอันสามารถประหารกิเลสฉะนี้แลฯ

11.
เหตุเกิดความเพียร

เมื่อความเพียรจะเกิดขึ้น ก็เพราะสังเวควัตถุเบื้องต้น 8 ประการคือ ชาติทุกข์ 1 ชราทุกข์ 1 พยาธิทุกข์ 1 มรณทุกข์ 1 อบายทุกข์ 1 อดีตทุกข์ 1 อนาคตทุกข์ 1 อาหาร-คเวสิทุกข์ 1

12.
ภัทเทกรัตตสูตร

สมัยสมเด็จพระผู้มีภาคเจ้าเสด็จประทับที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี ได้ตรัสภัทเทกรัตตสูตรแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ผู้มีปัญญา ไม่ควรให้สิ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งยังไม่มาถึง เพราะว่าสิ่งใดล่วงพ้นไปแล้ว สิ่งนั้นอันเราละเสียแล้ว อนึ่งสิ่งใดซึ่งไม่มาถึงเล่า สิ่งนั้นก็ยังไม่มาถึง เพราะฉะนั้นผู้มีปัญญาจึงไม่ควรให้สิ่ง

ซึ่งล่วงไปแล้วมาตาม ไม่ควรหวังสิ่งซึ่งไม่มาถึง ก็ผู้มีปัญญาได้มาเห็นธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบันเกิดขึ้นจำเพาะหน้าแจ้งชัดอยู่ในที่นั้น ๆ ความเห็นแจ้งธรรม ซึ่งเป็นปัจจุบันของท่านนั้นไม่ง่อนแง่น ไม่กำเริบด้วยดี ผู้มีปัญญาอันมาได้ความเห็นแจ้งในธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันอันไม่ง่อนแง่นและไม่กำเริบด้วยดีแล้ว ควรเจริญความเห็นนั้นไว้เนือง ๆ ความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อนอันผู้มีปัญญาควรรีบทำเสียในวันนี้ทีเดียว ใครจะพึงรู้ว่าความตายจะมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าสู้ความหน่วงเหนี่ยว ความผูกพันธ์กับด้วยมฤตยูความตายซึ่งมีเสนาใหญ่นั้นไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อน อันผู้มีปัญญาควรทำเสียในวันนี้ทีเดียว นักปราชญ์ผู้สงบระงับ ย่อมกล่าวสรรเสริญ ผู้มีปัญญาซึ่งมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ มีความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อน ไม่เกียจคร้านขยันหมั่นเพียรทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างนี้ ผู้นั้นแลว่าผู้มีราตรีเดียวเจริญดังนี้ เมื่อตรัสอุเทศนี้จบแล้ว จึงตรัสวิภังค์ต่อไปว่า

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่เป็นไฉน? บุคคลมาคิดว่า ณ กาลล่วงไปแล้วเมื่อก่อน เราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างนี้ ๆ แล้ว นำความเพลิดเพลินในขันธ์มีรูปขันธ์

เป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้น มาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลาย อย่างนี้แล ชื่อว่าบุคคลให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้ว มาตามอยู่ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้ว มาตามอยู่เป็นไฉนเล่า? บุคคลมาคิดว่า ณ กาลไกลล่วงไปแล้วเราได้เป็นผู้มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างนี้ ๆ แล้วไม่นำความเพลิดเพลินในขันธ์ มีรูปขันธ์เป็นต้น ซึ่งล่วงไปแล้วนั้นมาตามอยู่ ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ชื่อว่าบุคคลไม่ให้สิ่งซึ่งล่วงไปแล้วมาตามอยู่ เบื้องหน้าก็ไม่ปรารถนาไม่ให้มาตามอยู่ และปัจจุบันก็ไม่ให้มาตามอยู่ ไม่ถือว่าเราว่าเขา ชื่อว่าไม่ง่อนแง่นอยู่ในธรรมทั้งหลาย พระอริยสาวกและสัตบุรุษท่านไม่ตามเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยความเป็นตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนว่ามีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ไม่ตามเห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณในตัวตนบ้าง ไม่ตามเห็นตัวตนในรูป เวทนาสัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้แล ชื่อว่า บุคคลไม่ง่อนแง่นอยู่ในธรรมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นจำเพาะหน้าฉะนี้แล

13.

พหุเวทนิยสูตร

สูตรนี้ว่าด้วยเวทนา เวทนา 2 นั้นคือ เวทนาทางกายอย่าง 1 เวทนาทางจิตอย่าง 1 เวทนา 3 นั้น คือ

สุข 1 ทุกข์ 1 อุเบกขา 1 เวทนา 5 นั้นคือ สุขเวทนา 1 ทุกข์เวทนา 1 โสมนัสสเวทนา 1 โทมนัสสเวทนา 1 อุเบกขาเวทนา 1 เวทนา 6 อย่างนับตามทวาร 6 เวทนา 18 เวทนา 36 เวทนา 108

14.
พึงเป็นคนมีสติ

อย่าถือมั่นกังวลในโลกทั้งปวง ความเสื่อมปัญญา นักปราชญ์ท่านติเตียน ความเจริญปัญญา เลิศกว่าความเจริญทั้งปวง

15.
อนุตตริยะ 6

พระผู้มีพระภาค ตรัสเทศนาแก่ภิกษุทั้งหลายว่ากิจทั้งหลายไม่มีกิจอื่นยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งเหล่านี้คือ ความเห็น 1 ความฟัง 1 ความได้ศรัทธา 1 ความศึกษา 1 ความบำเรอปฏิบัติ 1 ความระลึก 1

16.
อปัณณกธรรม

ความสำรวมอินทรีย์ 6 ไม่ดูด้วยนิมิต ไม่ดูด้วยอนุพยัญชนะ ให้ดูด้วยอสุภนิมิต ความรู้ประมาณ

ในโภชนะและชาคริยานุโยค ความพากเพียรอย่างผู้ตื่นอยู่ โดยกำหนดเวลาไว้ดังนี้ ตั้งแต่อรุณขึ้นไปตลอดถึงพลบค่ำเวลา 1 ตั้งแต่ย่ำค่ำไปจนถึงหนึ่งยามเวลา 1 ยามกลางตั้งแต่ 4 ทุ่ม นอนจนถึง 8 ทุ่มลุกขึ้น – ตั้งแต่ยามกลางล่วงไปแล้ว จนตลอดอรุณขึ้นมาใหม่เวลา 1 แบ่งเวลาเป็นที่ชำระจิตให้บริสุทธิ์ เป็น 3 เวลาฉะนี้ ให้ผู้ประกอบความเพียรทำอย่างนี้จึงชื่อว่าชาคริยานุโยค

ธรรม 3 ประการจะให้กำจัดเสียซึ่งอาสวะเรียกว่าอปัณณกธรรม ผู้ปฏิบัติตามชื่อว่าทำความเพียรไม่ผิดดังนี้

17.
อริยทรัพย์

สัทธา 1 หิริ 1 โอตตัปปะ 1 พาหุสัจจะ 1 วิริยะ 1 สติ 1 ปัญญา 1

18.
ธรรมเป็นเหตุเจริญเจโตวิมุติ

ก. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี อันนี้เป็นไปเพื่อความแก่กล้า แห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้าฯ

ข. ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยธรรม เครื่องสำรวมคือปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยมารยาท และที่เที่ยวไปอันสมควรอยู่เป็นนิตย์ เห็นภัยในโทษมีประมาณน้อยโดยปกติ สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาทั้งหลาย ธรรมอันนี้เป็นไปด้วยดี เพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติที่ยังไม่แก่กล้าฯ

ค. ภิกษุเป็นผู้พากเพียรหมั่น ไม่ทอดธุระในการกุศล ธรรมอันนี้เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ

ฆ. ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันเห็นยังความเสื่อม และความดับของสังขารทั้งหลายเป็นปัญญาอย่างประเสริฐ อาจแทงกิเลสได้โดยไม่เหลือเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ เป็นไปเพื่อความแก่กล้าแห่งเจโตวิมุตติ

19.
สัลเลขกถา

ถ้อยคำเครื่องขัดเกลากิเลส 10 ประการคือ เจรจาถึงความมักน้อย 1 เจรจาถึงความสันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ 1 เจรจาถึงความสงัด 1 เจรจาถึงความไม่ระคนด้วยหมู่ 1 เจรจาถึงความปรารภซึ่งความเพียร 1 เจรจา

ถึงศีลความสำรวมกายวาจา 1 เจรจาถึงสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียว 1 เจรจาถึงปัญญาความรู้ทั่วถึง 1 เจรจาถึงวิมุตติความพ้นวิเศษ 1 เจรจาถึงวิมุตติญาณทัสสนะปัญญาที่รู้เห็นในวิมุตติ 1 รวมเป็น 10 ประการฉะนี้

20.

วิธีถ่ายถอนกิเลส

พึงเจริญอสุภภาวนา เพื่อละราคะเสีย พึงเจริญเมตตา เพื่อละพยาบาทเสีย พึงเจริญอานาปานสติเพื่อเข้าไปตัดวิตกเสีย พึงเจริญอนิจจสัญญา เพื่อถอนอัสมิมานะเสีย อนัตตาสัญญา ก็พึงเห็นพึงตั้งใจไว้ด้วยดีความถอนอัสมิมานะขึ้นเสียได้ เป็นปรินิพพานในทิฏฐธรรมภพปัจจุบันนี้ทีเดียว

21.

พหุธาตุกสูตร

ณ กาลใด ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในธาตุ เป็นผู้ฉลาดในอายตนะ เป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปาทธรรม เป็นแดนอาศัยเกิดขึ้นพร้อม เป็นผู้ฉลาดในฐานะ – อฐานะ คือสิ่งที่เป็นได้ เป็นไม่ได้ ภิกษุผู้ฉลาดอย่างนี้ นักปราชญ์เรียกว่าเป็นบัณฑิตผู้มีปัญญาไต่สวน

ธาตุ 18 คือ จักขุธาตุ 1 รูปธาตุ 1 จักขุวิญญาณธาตุ 1 โสตธาตุ 1 สัททธาตุ 1 โสตวิญญาณธาตุ 1 ฆานธาตุ 1 คันธธาตุ 1 ฆานวิญญาณธาตุ 1 ชิวหาธาตุ 1 รสธาตุ 1 ชิวหาวิญญาณธาตุ 1 กายธาตุ 1 โผฏฐัพพธาตุ 1 กายวิญญาณธาตุ 1 มโนธาตุ 1 ธัมมธาตุ 1 มโนวิญญาณธาตุ 1

ธาตุ 6 คือ ปฐวีธาตุ 1 อาโปธาตุ 1 เตโชธาตุ 1 วาโยธาตุ 1 อากาศธาตุ 1 วิญญาณธาตุ 1

ธาตุ 6 อื่นอีกคือ สุขธาตุ ธาตุคือสุข 1 ทุกข์ธาตุ ธาตุคือทุกข์ 1 โสมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจดี 1 โทมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจชั่ว 1 อุเบกขาธาตุ 1 อวิชชาธาตุ 1

ธาตุเหล่านี้คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม 1 เนกขัมมธาตุ ธาตุคือความออกไปจากกาม 1 พยาบาทธาตุ ธาตุคือพยาบาท 1 อพยาบาทธาตุ ธาตุคือความไม่พยาบาท 1 วิหิสํธาตุธาตุคือความเบียดเบียน 1 อวิหิสํธาตุ ธาตุคือความไม่เบียดเบียน 1 รวมเป็น 6 ประการ

ธาตุ 3 เหล่านี้คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม 1 รูปธาตุ ธาตุคือรูป 1 อรูปธาตุ ธาตุคืออรูป 1ฯ

ธาตุ 2 เหล่านี้คือ สังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัยตกแต่ง 1 อสังขตธาตุ ธาตุอันปัจจัยไม่ตกแต่ง 1ฯ

ก็อายตนะทั้งหลายที่เป็นภายใน 6 ที่เป็นภายนอก 6 เหล่านี้ ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปาทธรรมอันมีอวิชชาเป็นต้น ไปจนถึง *สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานขนฺธาปิ ทุกฺขา*นั้น ย่อมรู้ชัดว่า บุคคลได้บรรลุพระโสดาบันแล้วเป็นคนไม่ถือมั่น ปุถุชนย่อมถือมั่นในสังขาร ถือว่าตัวตนเราเขาว่าเที่ยงแท้

ธรรมปริยายนี้ชื่อ พหุธาตุกสูตร ว่าด้วยธาตุมาก เรียกว่า จตุปริวัฏฏ์ เวียนรอบ 4 บ้าง ว่า*ธัมมาทาสา* แว่นส่องธรรมบ้าง ว่า*มตกุนฺกุภิ* กลองอมฤตเภรีบ้าง ว่า *อนุตฺตรสงฺคามวิชยฺ* เครื่องชนะสงครามอันเยี่ยมบ้าง

22.

พระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ

นมตฺถุ สุคตสฺส ฯ สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺตถ สงฺคหํ ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมีติ สพฺพถาติ

บัดนี้จะแสดงพระอภิธรรมปรมัตถสังคหะ ที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคบรมศาสดาจารย์ญาณสัพพัญญู ผู้เป็นบรมครูเจ้าได้ตรัสไว้ อันท่านพระอนุรุทธาจารย์ นำมาประพันธ์เป็นคาถา 9 ปริเฉทดังต่อไปนี้

พระอภิธรรมที่พระบรมศาสดาตรัสไว้โดย ปรมัตถนัย 4 ประเภทคือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็น การสรุปรวมยอด รวมสังขตธรรม และอสังขตธรรม ไว้ในที่เดียวกัน

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง จัดโดย หมวดเป็น 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สงเคราะห์ลงเป็น 3 ประการ คือ จิต เจตสิก รูปฯ วิญญาณ ขันธ์เป็นจิต เวทนา สัญญา สังขาร เป็นเจตสิก รูปขันธ์ แยกเป็นภูตรูป และอุปาทายรูป ส่วนอสังขตธรรม นั้นได้แก่พระนิพพาน ซึ่งมีอารมณ์เหี่ยวแห้งด้วยอริยมรรค จิต–อริยผลจิตแล้ว

จิตแยกเป็น 4 ประเภท โดยภูมิ คือ กามาวจร จิต 1 รูปาวจรจิต 1 อรูปาวจรจิต 1 โลกุตตรจิต 1 จิต ซึ่งเป็นไปในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในกามภพ 11 คือ

อบายภูมิ 4 กามสุคติภูมิ 7 ชื่อว่ากามาวจรจิต 54 ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดานของสัตว์ ซึ่งเกิดในรูปภพ ชื่อว่า รูปาวจรจิต 15 ดวง จิตซึ่งเป็นไปโดยมากในสันดาน ของสัตว์ ซึ่งเกิดในอรูปภพชื่อว่า อรูปาวจรจิต 12 ดวง จิตซึ่งข้ามขึ้นจากโลก คือปัญจุปาทานขันธ์ไม่มีอาสวะ ชื่อว่า โลกุตตรจิต คือ อริยมรรคจิต 4 อริยผลจิต 4 เป็น 8 ดวง สิริรวมเป็นจิต 89 ดวง ด้วยประการฉะนี้

เจตสิก 25 ดวง เป็นธรรมเป็นไปในจิต เกิด กับดับพร้อมกับจิต ซึ่งแจกโดยประเภท และอาการ แตกต่างแห่งหมวดธรรม นับได้ 25 ดวงด้วยประการฉะนี้

ธรรมสังคหะ 6 อาการ คือ เวทนา 6 เหตุ 6 กิจ 6 ทวาร 6 อารมณ์ 6 วัตถุ 6 ด้วยประการฉะนี้

ฉักกะ 6 คือ วัตถุ 6 ทวาร 6 อารมณ์ 6 วิญญาณ 6 วิถีจิต 6 วิสยปวัตติ 6

จตุกกะ 4 คือ ภูมิจตุกะ ได้แก่ภูมิทั้ง 4 คือ อบายภูมิ 1 กามสุคติภูมิ 1 รูปาวจรภูมิ 1 อรูปาวจรภูม 1 ปฏิสนธิจตุกกะ ท่านจำแนกปฏิสนธิออกเป็น 4 คือ

อบายภูมิปฏิสนธิ 1 กามสุคติปฏิสนธิ 1 รูปาวจรปฏิสนธิ 1 อรูปาวจรปฏิสนธิ 1 กัมมจตุกกะ ท่านแสดงกรรมโดยประเภทแห่งกิจ 4 คือ ชนกกรรม 1 อุปถัมภกรรม 1 อุปปีฬกะกรรม 1 อุปฆาตกะกรรม 1 ยังกรรมอีก 4 ประการ คือ ครุกรรม 1 อาสันนกรรม 1 อาจิณณกรรม 1 กตัตตากรรม 1 อธิบายครุกรรมนั้นคือ กรรมหนัก ฝ่ายบุญได้แก่ฌาณสมาบัติ ฝ่ายบาปได้แก่อนันตริยธรรมทั้ง 5 อาสันนกรรมนั้นได้แก่กุศลกิจและอกุศลกิจที่ทำใกล้เวลามรณะ อาจิณณกรรมนั้นได้แก่กุศลและอกุศลที่บุคคลทำอยู่เนือง ๆ กตัตตากรรมนั้นได้แก่กุศลและอกุศลมีกำลังอ่อน ยังกรรมอีก 5 ประการคือ ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม 1 อุปปัชชเวทนียกรรม 1 อปราปรเวนียกรรม 1 อโหสิกรรม 1

มรณจตุกกะ ท่านแสดงลักษณะมรณะ 4 ประการ คือ อายุกขยมรณะ 1 กัมมักขยะมรณะ 1 อุภยักขย-มรณะ 1 อุปัจเฉทกัมมุนามรณะ 1 ชาติทุกข์เป็นเบื้องต้น ชราพยาธิเป็นท่ามกลาง มรณทุกข์เป็นเบื้องปลาย

รูปสังคหะสังเขป 5 ประการ คือ สมุทเทศนัย 1 วิภาคนัย 1 สมุฏฐานนัย 1 กลาปนัย 1 ปวัตติกนัย 1 อธิบายว่าลักษณะที่แสดงรูปโดยย่อชื่อว่าสมุทเทศนัย วิธีจำแนกรูปทั้งปวงโดยส่วนหนึ่ง ๆ ชื่อว่าวิภาคนัย วิธีแสดงปัจจัย

ที่เป็นเหตุให้เกิดรูปมีกุศลากุศลเป็นต้นชื่อว่าสมุฏฐานนัย วิธีแสดงรูปบรรดาที่เกิดดับพร้อมกันเป็นหมู่เป็นแผนก มีจักขุทสกะเป็นต้นชื่อว่ากลาปนัย วิธีแสดงความเกิดเป็นลำดับแห่งภพและกาลของสัตว์ทั้งหลายชื่อว่าปวัตติกนัย

พิพฺพานํ ปน โลกุตฺตรํ อสงฺขตํ ก็นิพพาน บัณฑิตกล่าวว่า โลกุตตรธรรมสังขตธาตุ ไม่มีเครื่องปรุงเป็นของบริสุทธิ์ ไม่มีเรื่องเกิดและดับ พระนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติอันบุคคลจะพึงทำให้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคญาณทั้ง 4 เมื่ออริยมรรคธรรมเกิดขึ้นแล้วจึงเห็นพระนิพพาน *เอกวิธมฺปิ* พระนฤพานนั้นเมื่อกล่าวโดยสภาพก็มีอย่างเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนั้นแหละ พระนิพพานนี้จึงเป็นเอกปฏิเวธาภิสมัย ตรัสรู้ได้ในขณะจิตเดียวด้วยประการฉะนี้

สมุจจัยสังคหะ 4 คือ อกุศลสังคหะ 1 มิสสกสังคหะ 1 โพธิปักขิยสังคหะ 1 สัพพัตถสังคหะ 1 อกุศลสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลเป็นอาการ 535 มิสสกสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมทั้งกุศลและอกุศลเจือปนกัน โพธิปักขิยสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งปัญญาเครื่องตรัสรู้ 37 ประการ สัพพัตถสังคหะนั้นท่านสงเคราะห์ธรรมส่วนที่เรียกว่า ขันธ์ อายตนะ ธาตุ อริยสัจจ์

จะแสดงสมุจจัยสังคหะตามที่ได้ยกนิเขปบทขึ้นตั้งไว้นั้นสืบไป

ในอกุศลสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เป็นอกุศลสังกิเลส 7 หมวด คือ อาสวะ 4 โอฆะ 4 โยคะ 4 คันถะ 4 อุปาทาน 4 นิวรณ์ 5 สังโยชน์ 10.

ในมิสสาสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์เหล่าธรรมที่เจือกันทั้งกุศลอกุศล เป็น 7 หมวด คือ ธาตุ 6 หมวด 1 องค์ฌาณ 5 หมวด 1 อายตนะ 12 หมวด 1 อินทรีย์ 22 หมวด 1 พละ 5 หมวด 1 อธิปติ 4 หมวด 1 อาหาร 4 หมวด 1

ในโพธิปักขิยสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งโพธิญาณ 7 หมวด คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 อริยมรรคมีองค์ 8

ในสัพพัตถสังคหะนั้น ท่านสงเคราะห์ธรรมที่ไม่ได้เรียกว่าสัตว์บุคคล จัดไว้ 5 หมวด คือ ขันธ์ 5 อุปาทานขันธ์ 5 อายตนะ 12 ธาตุ 18 อริยสัจจ 4

จะแสดงปัจจัยสังคหะปริเฉทที่ 8 สืบไป

ปัจจัยสังคหะนี้ ท่านสงเคราะห์ซึ่งธรรมปัจจัยตามนัย 2 ประการ คือ ปฏิจจสมุปบาทปัจจัยนัย 1 สมนตมหาปัฏฐานปัจจัยนัย 1 นัยอันใดที่พระบรมครูสัพพัญญูเจ้าตรัสเทศนาไว้ในปฏิจจสมุปบาทธรรม นัยอันนั้น ชื่อว่า ปฏิจจสมุปบาทนัย นัยอันใดซึ่งพระองค์ตรัสเทศนาไว้ในพระคัมภีร์สมันตมหาปัฏฐาน นัยอันนั้นชื่อว่า ปัฏฐานนัย.

ในปัจจัยสังคหะนี้ พระอรรถกถาจารย์ยกเอานัยทั้งสองประการนั้นประชุมกันแสดงออกให้พิศดารเพื่อให้สาธุชนได้ทราบว่า ธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัย ธรรมเหล่านี้เกิดแต่ปัจจัย โดยนัยพระบาลีในปฏิจจสมุปบาทธรรมว่า *อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารา ปจฺจยา วิญฺญาณํ* ดังนี้เป็นต้น มีเนื้อความว่า อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดสฬายตนะ สฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมอาศัยเหตุปัจจัยต่อ ๆ กันด้วยประการฉะนี้

ในปัฏฐานนัยนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาจำแนกปัจจัย 24 ประการ มีเหตุปัจจัยเป็นต้น มีอวิคตปัจจัยเป็นที่สุด

ก็เหตุปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมเป็นเหตุ เป็นเค้า เป็นมูล ในฝ่ายกุศลมี 3 คือ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ อโมหะ ความไม่หลง ในฝ่ายอกุศลก็มี 3 คือ โลภะ โทสะ โมหะ นี้แหละท่านว่าเหตุปัจจัยฯ

อารัมมณปัจจัยนั้น ได้แก่อารมณ์ทั้ง 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อารมณ์ทั้ง 6 นี้ ย่อมเป็นที่ยึดหน่วงแห่งจิตและเจตสิกทั้งปวงอันเกิดขึ้นในทวารทั้ง 6 มีจักขุทวารเป็นต้น จึงชื่อว่าอารัมมณปัจจัย

อธิปติปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นใหญ่ในธรรมทั้งหลายอันเนื่องกัน อนันตร-ปัจจัย แลสมนันตรปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมอันบังเกิดก่อนแล้วจึงเป็นอุปการปัจจัยให้โอกาสแก่ธรรมอันบังเกิดภายหลัง หาธรรมอื่นขั้นในระหว่างมิได้ สหชาตปัจจัย

นั้น ได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะด้วยความเป็นของเกิดขึ้นพร้อมกัน ประหนึ่งเปลวประทีปกับแสงสว่างอันเกิดพร้อมกันฉะนั้น อัญญมัญญปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมที่เกิดอาศัยกันและกันจึงตั้งอยู่ได้ ดังไม้สามท่อนอันอิงอาศัยกันและกันฉะนั้น

นิสสัยปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะคือที่อาศัย ประหนึ่งแผ่นดินเป็นที่อาศัยแห่งต้นไม้แลภูเขาฉะนั้นฯ อุปนิสสัยปัจจัยนั้น ได้แก่ธรรมอันเป็นอุปการะ คือเป็นอุปนิสสัยติดตามตนฯ ปุเรชาตปัจจัยนั้น ได้แก่รูปธรรมอันเกิดขึ้นก่อน แล้วเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิก อันบังเกิด ณ ภายหลังฯ ปัจฉาชาตปัจจัยนั้น ได้แก่จิตและเจตสิกอันเกิดภายหลัง แล้วเป็นอุปการะแก่รูปอันเกิดก่อนฯอาเสวนปัจจัยนั้น ได้แก่ชวนจิตอันมีชาติเสมอกัน ย่อมให้กำลังในกิจที่เป็นบุญและบาปทุกประการฯ กัมมปัจจัยนั้น ได้แก่กุศลและอกุศลอันเป็นปัจจัยให้สำเร็จผลคือสุขและทุกข์แก่สัตว์ วิปากปัจจัยนั้นได้แก่วิบากจิตอันบังเกิดเป็นอุปการแก่สัตว์อันเสวยสุขและทุกข์ฯ อาหารปัจจัยนั้น ได้แก่อาหาร 4 ประการ คือ ผัสสาหาร 1 มโนสัญเจตนาหาร 1 วิญญาณาหาร 1 กวฬิการาหาร 1 ฯ อินทรีย์ปัจจัยนั้น ได้แก่ปสาทรูป

ทั้ง 5 มีจักขุปสาทเป็นต้น เป็นใหญ่ในที่จะกระทำให้วิญญาณทั้ง 5 เป็นไปในอำนาจ หรือรูปชีวิตินทรีย์เป็นใหญ่ในที่จะกระทำให้กำลังรูปประพฤติเป็นไปในอำนาจ ฌานปัจจัยนั้น ได้แก่องค์ฌาน มีวิตกวิจารณ์เป็นต้น เป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามและรูปฯ มัคคปัจจัยนั้น ได้แก่มรรคมีองค์ 8 ประการ ทั้งฝ่ายโลกีย์และโลกุตตระ เป็นปัจจัยให้กำลังแก่นามธรรม และรูปธรรม อันเกิดพร้อมกันฯ สัมปยุตตปัจจัยนั้นคือจิตและเจตสิก อันเป็นปัจจัยแก่กันเกิดกับดักพร้อมกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันฯ *วิปปยุตตปัจจัย*นั้น คือรูปธรรมกับนามธรรม อันไม่ประกอบกัน มิได้ระคนกัน อตถิปัจจัยนั้น คือรูปธรรมนามธรรมที่ยังไม่ดับ ย่อมเป็นปัจจัยให้กำลังแก่กัน นัตถิปัจจัยนั้นคือนามและรูปดับแล้ว มีปัจจัยให้บังเกิดต่อไปในเบื้องหน้าฯ วิคตปัจจัยนั้นมีเนื้อความเหมือน นัตถิปัจจัยอวิคตปัจจัยนั้นก็มีเนื้อความเหมือนอัตถิปัจจัย การที่ตรัสพยัญชนะให้ต่างกันแต่เนื้อความเป็นอย่างเดียวกันนั้น ก็ด้วยทรงอนุโลมตามอัธยาศัยของเวไนยสัตว์ที่ควรรู้ได้ด้วยอรรถพยัญชนะประการใด ก็ทรงภาษิตไว้ด้วยประการนั้นฉะนี้แล

จะแสดงกรรมฐานภาวนาต่อไป กรรมฐานภาวนามี 2 ประการ คือ สมถกรรมฐานภาวนา 1 วิ

ปัสสนากรรมฐานภาวนา 1 ก็ในกรรมฐานสังคหะ 2 ประการนั้น จะแสดงสมถสังคหะก่อน ก็สมถกรรมฐานนั้นมีอารมณ์เป็นเครื่องยึดหน่วงแห่งจิต ทำจิตให้สงบถึง 40 ทัศ จัดเป็นหมวดได้ 7 หมวด คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 อัปปมัญญาพรหมวิหาร 4 อาหารปฏิกูลสัญญา 1 ธาตุววัตถาน 1 อรูปกรรมฐาน 4

ก็สมถกรรมฐานนี้มีอารมณ์มากถึง 40 ทัศ นั้นท่านแสดงไว้โดยสมควรแก่จริตของโยคาวจรบุคคล เพราะบุคคลย่อมมีจริตต่าง ๆ กันถึง 6 ประการคือ

(1) โยคาวจรที่เป็นราคจริต มากไปด้วยความกำหนัดยินดี ในเบญจกามคุณควรเจริญอสุภะ 10 และกายคตาสติเป็นอารมณ์จึงเป็นที่สบาย

(2) โยคาวจรที่เป็นโทสจริต มักโกรธมักประทุษร้าย ควรเจริญพรหมวิหาร 4 และวรรณกสิณ 4 คือนีลกสิณ 1 ปีตกสิณ 1 โลหิตกสิณ 1 โอทาตกสิณ 1 จึงเป็นที่สบาย

(3) – (4) โยคาวจรที่เป็นโมหจริต มักลุ่มหลงมาก กับที่เป็นวิตกจริต มักตรึกตรองมาก ควรเจริญอานาปานสติกรรมฐาน จึงเป็นที่สบาย

(5) โยคาวจรที่เป็นสัทธาจริต มักเชื่อคนพูดง่าย ๆ ควรเจริญ*พุทฺธานุสฺสติ ธมฺมานุสฺสติ สงฺฆา นุสฺสติ สีลานุสฺสติ จาคานุสฺสติ* และ*เทวตานุสฺสติ* จึงเป็นที่สบาย

(6) โยคาวจรที่เป็นพุทธิจริต มากไปด้วยปัญญา ควรเจริญมรณัสสติ อุปสมานุสฺสติ อาหารปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน จึงเป็นที่สบาย

ส่วนกรรมฐานที่เหลือ 10 ประการ คือ รูปกสิณ 4 ได้แก่ ปฐวี-อาโป-เตโช-วาโยกสิณ อรูปกสิณ 2 คือ อาโลกกสิณ และอากาสกสิณ และอรูปกรรมฐาน 4 ย่อมเป็นที่สบายแก่จริตทั้งปวง

จะแสดงวิปัสสนากรรมฐานสืบไป ในวิปัสสนากรรมฐาน ท่านแบ่งเป็น 4 ประเภทคือ วิสุทธิ 1 วิโมกข์ 1 อริยบุคคล 1 สมาบัติ 1

วิสุทธิ นั้นแจกออกเป็น 7 ประการคือ สีลวิสุทธิ 1 จิตตวิสุทธิ 1 ทิฏฐิวิสุทธิ 1 กังขาวิตรณวิสุทธิ 1 ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ 1 ญาณทัสสนวิสุทธิ 1

วิโมกข์ นั้นแจกออกเป็น 3 ประการ คือ สุญญตวิโมกข์ 1 อนิมิตตวิโมกข์ 1 อัปปณิหิตวิโมกข์ 1 ฯ

บุคคลนั้นท่านจำแนกออกเป็นอริยบุคคล 8 จำพวก มีพระโสดามรรคบุคคลเป็นต้น พระอรหัตตผลบุคคลเป็นที่สุด ฯ

สมาบัติ นั้น ท่านจำแนกเป็นรูปสมาบัติ 4 อรูปสมาบัติ 4 เป็นสมาบัติ 8 ประการ ด้วยประการฉะนี้แล

23.

วิธีเจริญกรรมฐานภาวนา

จะแสดงวิธีเจริญกรรมฐานภาวนา เพื่อโยคาวจรกุลบุตรได้อาศัยศึกษาและปฏิบัติสืบไป โยคาวจรผู้ใดจะเจริญกรรมฐานภาวนา พึงตรวจดูจริตของตนให้รู้ชัดว่า ตนเป็นคนมีจริตอย่างใดแน่นอนก่อนแล้ว พึงเลือกเจริญกรรมฐานอันเป็นที่สบายแก่จริตนั้น ๆ ดังได้แสดงไว้แล้วนั้นเถิด

อนึ่ง พึงทราบคำกำหนดความดังต่อไปนี้ไว้เป็นเบื้องต้นก่อน คือ *บริกรรมนิมิต* หมายเอาอารมณ์ของกรรมฐานที่นำมากำหนดพิจารณา *อุคคหนิมิต* หมายเอาอารมณ์ของกรรมฐานอันปรากฏขึ้นในมโนทวารขณะที่กำลังทำการเจริญภาวนาอยู่อย่างชัดแจ้ง คล้ายเห็นด้วยตาเนื้อ *ปฏิภาคนิมิต* หมายเอาอารมณ์ของกรรมฐานอันปรากฏแจ่มแจ้งแก่ใจของผู้เจริญภาวนายิ่งขึ้นกว่าอุคคหนิมิต และพึงทราบลำดับแห่งภาวนาดังนี้ *บริกรรมภาวนา* หมายการเจริญกรรมฐานในระยะแรกเริ่มใช้สติประคองใจกำหนดพิจารณาในอารมณ์ กรรมฐานอันใดอันหนึ่ง *อุปจารภาวนา* หมายการเจริญกรรมฐานในขณะเมื่ออุคคหนิมิตเกิดปรากฏในมโนทวาร *อัปปนาภาวนา* หมายการเจริญภาวนาในขณะเมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏ จิตเป็นสมาธิแนบเนียน มีองค์ฌานปรากฏขึ้นครบบริบูรณ์

บริกรรมภาวนาได้ทั่วไปในกรรมฐานทั้งปวง อุปจารภาวนาได้ในกรรมฐาน 10 ประการ คือ อนุสสติ 8 ตั้งแต่พุทธานุสสติ ถึงมรณัสสติ กับอาหาเรปฏิกูลสัญญาและจตุธาตุววัตถาน เพราะเป็นกรรมฐาน

สุขุมละเอียดยิ่งนัก ส่วนอัปปนาภาวนานั่นได้ในกรรมฐาน 30 คือกสิณ 10 อสุภะ 10 อานาปานสติ 1 กายคตาสติ 1 พรหมวิหาร 4 และอรูปกรรมฐาน 4

กรรมฐาน 11 คืออสุภะ 10 กับกายคตาสติ 1 ให้สำเร็จแต่เพียง รูปาวจร ปฐมฌาน พรหมวิหาร 3 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ให้สำเร็จรูปาวจรฌานทั้ง 4 ประการ อุเบกขาพรหมวิหาร ให้สำเร็จแต่บัญจมรูปาวจรฌานอย่างเดียว อรูปกรรมฐาน 4 ให้สำเร็จแต่อรูปาวจรฌานอย่างเดียวฯ

(1) วิธีเจริญปฐวีกสิณ กุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญกรรมฐานภาวนา อันชื่อว่าปฐวีกสิณ พึงตัดปลิโพธกังวลห่วงใยน้อยใหญ่เสียให้สิ้นแล้ว ไปยังที่เงียบสงัด เพ่งพิจารณาดินที่ตนตกแต่งเป็นดวงกสิณเป็นอารมณ์ หรือจะเพ่งพิจารณาดินที่แผ่นดินหรือที่ลานข้าวเป็นต้นเป็นอารมณ์ก็ได้ เมื่อจะพิจารณาดินที่มิได้ตกแต่งไว้เป็นดวงกสิณนั้น พึงกำหนดให้มีที่สุดโดยกลมเท่าตะแกรง กว้างคืบ 4 นิ้วเป็นอย่างใหญ่ เท่าขอบปากขันเป็นอย่างเล็ก อย่ากำหนดให้ใหญ่หรือเล็กกว่ากำหนดนี้ แล้วพึงบริกรรมภาวนาว่าปฐวี ๆ ดิน ๆ

ดังนี้ร่ำไป ถ้ามีวาสนาบารมีเคยได้สั่งสมอบรมมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว ก็อาจได้สำเร็จฌาน ถ้าหาวาสนาบารมีมิได้ ก็ยากที่จะสำเร็จฌานด้วยการเพ่งแผ่นดินอย่างว่านี้ จำจะต้องทำเป็นดวงกสิณ เมื่อจะทำ พึงหาดินสีแดงดังแสงพระอาทิตย์แรกอุทัย มาทำ อย่าทำในที่คนสัญจรไปมาพลุกพล่าน พึงทำในที่สงัดเป็นที่ลับที่กำบัง ดวงกสิณนั้นจะทำตั้งไว้กะที่ทีเดียว หรือจะทำชนิดยกไปได้ก็ตาม ดินที่จะทำดวงกสิณนั้น พึงชำระให้หมดจด ทำเป็นวงกลม กว้างคืบ 4 นิ้ว ขัดให้ราบเสมอดังหน้ากลอง พึงปัดกวาดที่นั้นให้เตียนสะอาด ปราศจากหยากเยื่อเฟือฝอยแล้วพึงชำระกายให้หมดเหงื่อไคล เมื่อจะนั่งภาวนา พึงนั่งบนตั่งที่มีเท้าสูง คืบ 4 นิ้ว นั่งห่างดวงกสิณออกไปประมาณ 2 ศอกคืบ พึงนั่งขัดสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรง ผินหน้าไปทางดวงกสิณ แล้วพึงพิจารณาโทษกามคุณต่าง ๆ และตั้งจิตไว้ให้ดีในฌานธรรมอันเป็นอุบายที่จะยกตนออกจากกามคุณ และจะล่วงพ้นกองทุกข์ทั้งปวง แล้วพึงระลึกถึงพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ยังปรีดาปราโมทย์ให้เกิดขึ้น แล้วพึงทำจิตให้เคารพรักใคร่ในพิธีทางปฏิบัติให้มั่นใจว่าปฏิบัติดังนี้ ได้ชื่อว่าเนกขัมมปฏิบัติ พระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จะ

ได้ละเว้นหามิได้ ล้วนแต่ปฏิบัติดังนี้ทุก ๆ พระองค์ ครั้นแล้วพึงตั้งจิตว่า เราจะได้เสวยสุขอันเกิดแต่วิเวก ด้วยปฏิบัติอันนี้โดยแท้ ยังความอุตสาหะให้เกิดขึ้นแล้ว จึงลืมจักษุขึ้นดูดวงกสิณเมื่อลืมจักษุขึ้นนั้น อย่าลืมขึ้น ให้กว้างนัก จะลำบากจักษุ อนึ่งมณฑลกสิณจะปรากฏ แจ้งเกินไป ครั้นลืมจักษุขึ้นน้อยนักมณฑลกสิณก็จะไม่ ปรากฏแจ้ง จิตที่จะถือเอากสิณนิมิตเป็นอารมณ์นั้น ก็ จะย่อหย่อนท้อถอยเกียจคร้านไป เหตุฉะนี้พึงลืมจักษุ ขนาดส่องเงาหน้าในกระจก อนึ่ง เมื่อแลดูดวงกสิณนั้น อย่าพิจารณาสี พึงกำหนดว่าสิ่งนี้เป็นดินเท่านั้น แต่สี ดินนั้นจะละเสียก็มิได้ เพราะว่าสีกับดวงกสิณเนื่องกัน อยู่ ดูดวงกสิณก็เป็นอันดูสีอยู่ด้วย เหตุฉะนี้ พึงรวม ดวงกสิณกับสีเข้าด้วยกัน แลดูดวงกสิณกับสีนั้นให้ พร้อมกัน กำหนดว่า สิ่งนี้เป็นดิน แล้วจึงบริกรรม ภาวนาว่า ปฐวี ๆ ดิน ๆ ดังนี้ร่ำไป ร้อยครั้งพันครั้ง เมื่อกระทำบริกรรมภาวนาว่าปฐวี ๆ อยู่นั้นอย่าลืมจักษุ เป็นนิตย์ พึงลืมจักษุดูอยู่หน่อยหนึ่งแล้วหลับลงเสีย หลับลงสักหน่อย แล้วพึงลืมขึ้นดูอีก พึงปฏิบัติโดย ทำนองนี้ไปจนกว่าจะได้อุคคหนิมิต ก็กสิณนิมิตอันเป็น อารมณ์ที่ตั้งแห่งจิต ในขณะเมื่อทำบริกรรมภาวนา ชื่อ ว่าบริกรรมนิมิต กิริยาที่ทำการบริกรรมว่าปฐวีนั้น ชื่อ

ว่าบริกรรมภาวนา เมื่อตั้งจิตในกสิณนิมิต กระทำบริกรรมว่าปฐวี ๆ นั้น ถ้ากสิณนิมิตมาปรากฏในมโนทวาร หลับจักษุลงกสิณนิมิตก็ปรากฏอยู่ในมโนทวารดังลืมจักษุแล้วกาลใด ชื่อว่าได้อุคคหนิมิต ณ กาลนั้น เมื่อได้อุคคหนิมิตแล้ว พึงตั้งจิตไว้ในอุคคหนิมิตนั้น กำหนดให้ยิ่งวิเศษขึ้นไป เมื่อปฏิบัติอยู่ดังนี้ ก็จะข่มนิวรณธรรมโดยลำดับ ๆ กิเลสก็จะสงบระงับจากสันดาน สมาธิก็จะแก่กล้าเป็นอุปจารสมาธิ ปฏิภาคนิมิตก็จะปรากฏขึ้น อุคคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิต มีลักษณะต่างกัน คืออุคคหนิมิตยังประกอบด้วยกสิณโทษ คือยังปรากฏเป็นสีดินอยู่อย่างนั้น ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏบริสุทธิ์งดงามดังแว่นกระจก ที่บุคคลถอดออกจากฝักจากถุงฉะนั้น จำเดิมแต่ปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้นแล้ว นิวรณ์ทั้งสิ้นก็ระงับไป จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ สำเร็จเป็นกามาพจรสมาธิภาวนา เมื่อได้อุปจารสมาธิแล้ว ถ้าพากเพียรพยายามต่อขึ้นไปไม่หยุดหย่อน ก็จะได้สำเร็จอัปปนาสมาธิซึ่งเป็นรูปาวจรฌาน และเมื่อกระทำเพียรจนบรรลุถึงอัปปนาฌาน เกิดขึ้นในสันดานแล้ว ก็พึงกำหนดไว้ว่า 1 เราประพฤติอิริยาบถอย่างนี้ ๆ 2 อยู่ในเสนาสนะอย่างนี้ ๆ 3 โภชนาหารอันเป็นที่สบายอย่างนี้ ๆ จึงได้สำเร็จฌาน การที่ให้กำหนดไว้นี้ เผื่อว่าฌานเสื่อมไปก็จะได้เจริญสืบ

ต่อไปใหม่โดยวิธีเก่า ฌานที่เสื่อมไปนั้น ก็จะเกิดขึ้นได้โดยง่ายในสันดานอีก ครั้นเมื่อได้สำเร็จปฐมฌานแล้ว พึงปฏิบัติในปฐมฌานนั้นให้ชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีก่อนแล้วจึงเจริญทุติยฌานสืบต่อขึ้นไป

ก็ปฐมฌานที่จะชำนาญคล่องแคล่วด้วยดีต้องประกอบด้วยวสีทั้ง 5 คือ (1) *อาวัชชนวสี* ชำนาญคล่องแคล่วในการนึก ถ้าปรารถนาจะนึกถึงองค์ฌานที่ตนได้ ก็นึกได้เร็วพลัน มิได้เนิ่นช้า มิต้องนานถึงชวนจิตที่ 4–5 ตกลง ยังภวังค์จิต 2–3 ขณะถึงองค์ฌานที่ตนได้ (2) *สมาปัชชนวสี* คือชำนาญคล่องแคล่วในการที่จะเข้าฌาน อาจเข้าฌานได้ในลำดับอาวัชชนจิตอันพิจารณาซึ่งอารมณ์คือปฏิภาคนิมิตมิได้เนิ่นช้า (3) *อธิษฐานวสี* คือชำนาญในอันดำรงรักษาฌานจิตไว้มิให้ตกภวังค์ ตั้งฌานจิตไว้ได้ตามกำหนด ปรารถนาจะตั้งไว้นานเท่าใดก็ตั้งไว้ได้นานเท่านั้น (4) *วุฏฐานวสี* คือชำนาญคล่องแคล่วในการออกจากฌาน กำหนดไว้ว่าเวลานั้น ๆ จะออกก็ออกได้ตามกำหนดไม่คลาดเวลาที่กำหนดไว้ (5) *ปัจจเวกขณวสี* คือชำนาญคล่องแคล่วในการพิจารณาองค์ฌานที่ตนได้อย่างรวดเร็ว มิได้เนิ่นช้า ถ้าไม่ชำนาญในปฐมฌานแล้วอย่าพึงเจริญทุติยฌานก่อน ต่อเมื่อชำนิชำนาญคล่อง

แคล่วในปฐมฌานด้วยวสีทั้ง 5 ดังกล่าวแล้ว จึงควรเจริญทุติยฌานสืบต่อขึ้นไป เมื่อชำนาญในทุติยฌาน จึงเจริญตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌานขึ้นไปตามลำดับ

องค์ของฌานเป็นดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ 5 คือ *วิตก* ความตรึกคิดมีลักษณะยกจิตขึ้นสู่อารมณ์เป็นองค์ที่ 1 *วิจารณ์* ความพิจารณามีลักษณะไตร่ตรองอารมณ์เป็นองค์ที่ 2 *ปีติ* เจตสิกธรรมที่ยังกายและจิตใจให้อิ่มเต็มมีประเภท 5 คือ (1) *ขุททกาปีติ* กายและจิตอิ่มจนขนพองชูชันทำให้น้ำตาไหล (2) *ขณิกาปีติ* กายและจิตอิ่มมีแสงสว่างดังฟ้าแลบปรากฏในจักษุทวาร (3) *โอกกนฺติกาปีติ* กายและจิตอิ่ม ปรากฏดั่งคลื่นแลละลอกทำให้ไหวให้สั่น (4) *อุพเพงคาปีติ* กายและจิตอิ่มและกายเบาเลื่อนลอยไปได้ (5) *ผรณาปีติ* กายและจิตอิ่ม เย็นสบายซาบซ่านทั่วสรรพางค์กาย ปีติทั้ง 5 นี้อันใดอันหนึ่งเป็นองค์ที่ 3 สุขอันเป็นไปในกายและจิต เป็นองค์ที่ 4 และเอกัคคตา ความที่จิตมีอารมณ์เดียวไม่ฟุ้งซ่านไปมา จัดเป็นองค์ครบ 5 ฌานที่พร้อมด้วยองค์ 5 นี้ชื่อว่าปฐมฌานฯ ทุติยฌาน มีองค์ 3 คือปีติสุข เอกัคคตา ตติยฌานมีองค์ 2 คือสุข เอกัคคตา จตุตถฌานมีองค์

2 คือเอกัคคตา อุเบกขา นี้จัดโดยฌานจตุกกนัย ถ้าจัดโดยฌานปัญจกนัยเป็นดังนี้ ปฐมฌานมีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร สุข เอกัคคตา ทุติยฌาน มีองค์ 4 คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ตติยฌานมีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา จตุตถฌานมีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา ปัญจมฌานมีองค์ 2 คือ เอกัคคตาอุเบกขา

กุลบุตรผู้เจริญ กสิณนี้อาจได้สำเร็จฌานสมาบัติโดยจตุกกนัย หรือปัญจกนัยดังกล่าวมานี้

(2) วิธีเจริญอาโปกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญอาโปกสิณ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้สั่งสมอาโปกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว ถึงจะมิได้ตกแต่งกสิณเลย เพียงแต่เพ่งดูน้ำในที่ใดที่หนึ่งเช่นในสระในบ่อ ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ถ้ากุลบุตรอันหาวาสนาบารมีในอาโปกสิณมิได้ พึงเจริญอาโปกสิณในปัจจุบันชาตินี้ ก็พึงทำอาโปกสิณด้วยน้ำที่ใสบริสุทธิ์ เอาน้ำใส่ภาชนะ เช่นบาตรหรือขันให้เต็มเพียงขอบปาก ยกไปตั้งไว้ในที่กำบัง ตั้งม้าสี่เหลี่ยมสูงคืบ 4 นิ้ว กระทำพิธีทั้งปวงโดยทำนองที่กล่าวไว้ในวิธีเจริญปฐวีกสิณ

นั้นเถิด คำบริกรรมภาวนาในอาโปกสิณว่า อาโป ๆ น้ำ ๆ พึงบริกรรมดังนี้ร่ำไปร้อยครั้งพันครั้ง จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต และอัปปนาฌานโดยลำดับ ก็อุคคหนิมิตในอาโปกสิณนี้ปรากฏดุจไหว ๆ กระเพื่อม ๆ อยู่ ถ้าน้ำนั้นประกอบด้วยกสิณโทษคือเจือปนด้วยเปลือกตมหรือฟอง ก็จะปรากฏในอุคคหนิมิตด้วย ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏปราศจากกสิณโทษ เป็นดุจกาบขั้วตาลแก้วมณีที่จะประดิษฐานในอากาศ มิฉะนั้นดุจมณฑลแว่นแก้วมณี เมื่อปฏิภาคนิมิตเกิดแล้วโยคาวจรกุลบุตรทำปฏิภาคนิมิตให้เป็นอารมณ์ บริกรรมไปว่า อาโป ๆ น้ำ ๆ ดังนี้ จะได้ถึงจตุตถฌานหรือปัญจมฌานตามลำดับ ๆ.

(3) วิธีเจริญเตโชกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีวาสนาบารมี เคยเจริญเตโชกสิณมาแล้วในชาติก่อน เพียงแต่เพ่งเปลวไฟในที่ใดที่หนึ่ง บริกรรมภาวนาว่า *เตโช ๆ ไฟ ๆ* ดังนี้ ก็อาจได้สำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ถ้าผู้ไม่เคยบำเพ็ญมาแต่ชาติก่อน ปรารถนาจะเจริญเตโชกสิณ พึงหาไม้แก่นที่สนดีมาตากไว้ให้แห้ง บั่นออกไว้เป็นท่อน ๆ แล้วนำไปใต้ต้นไม้ หรือที่ใดที่หนึ่งซึ่งเป็น

ที่ที่สมควร แล้วกองฟืนเป็นกอง ๆ ดังจะอบบาตร จุดไฟเข้าให้รุ่งเรือง แล้วเอาเสื่อลำแพน หรือแผ่นหนัง หรือแผ่นผ้า มาเจาะเป็นช่องกลมกว้างประมาณคืบ 4 นิ้ว แล้วเอาขึงไว้ตรงหน้า นั่งตามพิธีที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณ แล้วตั้งจิตกำหนดว่า อันนี้เป็นเตโชธาตุ แล้วจึงบริกรรมว่า เตโช ๆ ไฟ ๆ ดังนี้ร่ำไปจนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต โดยลำดับไป.

อุคคหนิมิตในเตโชกสิณนี้ ปรากฏดุจเปลวเพลิงลุกไหม้ไหว ๆ อยู่เสมอ ถ้ามิได้ทำดวงกสิณ พิจารณาไฟในเตาเป็นต้น เมื่ออุคคหนิมิตเกิดขึ้น กสิณโทษก็จะปรากฏด้วย เช่น ท่อนฟืนที่ไฟติดอยู่ หรือกองถ่านเถ้า ควัน ก็จะปรากฏด้วย ส่วนปฏิภาคหนิมิตปรากฏมิได้หวั่นไหว จะปรากฏดุจท่อนผ้ากำพลแดงอันประดิษฐานอยู่บนอากาศ หรือเหมือนกาบขั้วตาลทองคำฉะนั้น เมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏแล้ว โยคาวจรก็จะได้สำเร็จฌานตามลำดับจนถึงจตุตถฌาน ปัญจมฌาน.

(4) วิธีเจริญวาโยกสิณ

ให้เพ่งลมที่พัดอันปรากฏอยู่ที่ยอดอ้อย ยอดไผ่ ยอดไม้ หรือปลายผมที่ถูกลมพัดไหวอยู่อย่างใดอย่าง

หนึ่ง แล้วพึงตั้งสติไว้ว่า ลมพัดต้องในที่นี้ หรือลมพัดเข้ามาในช่องหน้าต่าง หรือช่องฝา ถูกต้องกายในที่ใด ก็พึงตั้งสติไว้ในที่นั้น แล้วพึงบริกรรมว่า *วาโย ๆ* ลม ๆ ดังนี้รำไป จนกว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในวาโยกสิณนี้ จะปรากฏไหว ๆ เหมือนไอแห่งข้าวปายาส อันบุคคลปลงลงจากเตาใหม่ ๆ ปฏิภาคนิมิตจะปรากฏอยู่เป็นอันดีมิได้หวั่นไหว เมื่ออุคคนิมิตเกิดแล้ว โยคาวจรกุลบุตรก็จะได้สำเร็จฌานโดยลำดับ.

(5) วิธีเจริญนีลกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้มีศรัทธาปรารถนาจะเจริญนีลกสิณ พึงพิจารณานิมิตสีเขียวเป็นอารมณ์ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมีเคยได้เจริญนีลกสิณมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว เพียงแต่เพ่งดูดอกไม้สีเขียวหรือผ้าเขียวเป็นต้น ก็อาจได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ส่วนผู้พึ่งจะเจริญนีลกสิณในชาติปัจจุบันนี้ พึงทำดวงกสิณก่อน พึงเอาดอกไม้อย่างใดอย่างหนึ่งที่มีสีเขียวล้วนอย่างเดียว มาลำดับลงในผอบ หรือฝากล่องให้เสมอขอบปาก อย่าให้เกสรแลก้านปรากฏ ให้แลเห็นแต่กลีบสี

เขียวอย่างเดียว หรือจะเอาผ้าเขียวขึงลงที่ขอบปากผอบ หรือฝากล่องทำให้เสมอดังหน้ากลองก็ได้ หรือจะเอาของที่เขียวเช่นคราม เป็นต้น มาทำเป็นดวงกสิณเหมือนอย่างปฐวีกสิณก็ได้

เมื่อทำดวงกสิณเสร็จแล้วพึงปฏิบัติพิธีโดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณนั้นเถิด พึงบริกรรมภาวนาว่านีลํ ๆ เขียว ๆ ดังนี้รำไป จนกว่าอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตจะเกิดขึ้น อุคคหนิมิตในนีลกสิณนี้มีกสิณโทษอันปรากฏ ถ้ากสิณนั้นกระทำด้วยดอกไม้ก็เห็นเกสร-ก้าน และหว่างกลีบปรากฏส่วนปฏิภาคนิมิตจะปรากฏดุจกาบขั้วตาลแก้วมณีตั้งอยู่ในอากาศ เมื่อปฏิภาคนิมิตเกิดแล้ว อุปจารฌานและอัปปนาฌานก็จะเกิดดังกล่าวแล้วในปฐกสิณ.

(6–7–8) *วิธีเจริญปีตกสิณโลหิตกสิณ-โอทาตกสิณ*

วิธีเจริญกสิณ 3 นี้ เหมือนกันกับนีลกสิณทุกอย่าง ปีตกสิณเพ่งสีเหลือง บริกรรมว่า*ปีตกํ* ๆ เหลือง ๆ โลหิตกสิณเพ่งสีแดง บริกรรมว่า*โลหิตํ* ๆ แดง ๆ โอ-ทาตกสิณ เพ่งสีขาว บริกรรมว่า*โอทาตํ* ๆ ขาว ๆ ดังนี้รำไป จนกว่าจะเกิดอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ลักษณะอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตก็เหมือนในนีลกสิณ ต่างกันแต่สีอย่างเดียวเท่านั้น.

(9) วิธีเจริญอาโลกกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญอาโลกกสิณนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยได้เจริญมาแต่ชาติก่อน ๆ แล้ว เพียงแต่เพ่งดูแสงพระจันทร์หรือแสงพระอาทิตย์ หรือแสงไฟอันส่องเข้ามาตามช่องฝา หรือช่องหน้าต่างเป็นต้น ที่ปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝาหรือที่พื้นนั้น ๆ ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตโดยง่าย ส่วนโยคาวจรที่พึงจะเจริญกสิณในชาติปัจจุบันนี้ เมื่อจะเจริญต้องทำดวงกสิณก่อน พึงหาหม้อมาเจาะให้เป็นช่องกลมประมาณคืบ 4 นิ้ว เอาประทีปตามไว้ข้างใน ปิดปากหม้อเสียให้ดี ผินช่องหม้อไปทางฝา แสงสว่างที่ออกทางช่องหม้อก็จะปรากฏเป็นวงกลมอยู่ที่ฝา พึงนั่งพิจารณาตามวิธีที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณ บริกรรมว่า *อาโลโก ๆ* แสงสว่าง ๆ ดังนี้ร่ำไป จนกว่าจะได้สำเร็จอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอาโลกกสิณนี้ ปรากฏดุจวงกลมอันปรากฏที่ฝานั้นแล ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏผ่องใสเป็นแท่งทึบ ดังดวงแห่งแสงสว่างฉะนั้น.

(10) วิธีเจริญอากาศกสิณ

โยคาวจรกุลบุตรผู้ปรารถนาจะเจริญอากาศกสิณนี้ ถ้าเป็นผู้มีวาสนาบารมี เคยสั่งสมมาแล้วแต่ชาติ

ก่อน เพียงแต่เพ่งดูช่องฝา ช่องดาน หรือช่องหน้าต่าง เป็นต้น ก็อาจสำเร็จอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต โดยง่าย ถ้าไม่มีวาสนาบารมีในกสิณ ข้อนี้มาก่อนต้อง ทำดวงกสิณก่อน เมื่อจะทำดวงกสิณ พึงเจาะฝาเจาะ แผ่นหนังหรือเสื่อลำแพนให้เป็นวงกลมกว้างคืบ 4 นิ้ว ปฏิบัติการทั้งปวง โดยทำนองที่กล่าวไว้ในปฐวีกสิณ บริกรรมว่า *อากาโส ๆ* อากาศ ๆ ดังนี้ร่ำไปจนกว่าจะ เกิดอุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิตนั้นเกิด อุคคหนิมิต ในอากาศกสิณนี้ ปรากฏรูปวงกลมอากาศ แต่มีที่สุด ฝาเป็นต้นเจือปนอยู่บ้าง ส่วนปฏิภาคนิมิต ปรากฏ เป็นวงกลมอากาศเท่ากับวงกสิณเด่นอยู่ และสามารถ แผ่ออกให้ใหญ่ได้ตามต้องการ.

(11) วิธีเจริญอุทธุมาตกะอสุภกรรมฐาน

โยคาวจรกุลบุตร ผู้มีศรัทธาปรารถนาจะ เจริญกรรมฐานนี้ พึงไปสู่ที่พิจารณาอุทธุมาตกะอสุภ นิมิตอย่าไปใต้ลม พึงไปเหนือลม ถ้าทางข้างเหนือลม มีรั้วและหนามกั้นอยู่ หรือมีโคลนตมเป็นต้น ก็พึงเอาผ้า หรือมือปิดจมูกไป เมื่อไปถึงแล้วอย่าเพ่อแลดูอสุภ-นิมิตก่อน พึงกำหนดทิศก่อน ยืนอยู่ในทิศใดเห็นซาก อสุภะไม่ถนัด น้ำจิตไม่ควรแก่ภาวนากรรม พึงเว้นทิศ

นั้นเสีย อย่ายืนในทิศนั้น พึงไปยืนในทิศที่เห็นซากอสุภะถนัด น้ำจิตก็ควรแก่กรรมฐาน อนึ่งอย่ายืนในที่ใต้ลม กลิ่นอสุภะจะเบียดเบียน อย่ายืนข้างเหนือลม หมู่อมนุษย์ที่สิงอยู่ในซากอสุภะจะโกรธเคือง พึงหลีกเลี่ยงเสียสักหน่อย อนึ่งอย่ายืนใกล้นักไกลนัก ยืนไกลนักซากอสุภะไม่ปรากฏแจ้ง ยืนใกล้นักจะไม่สบายเพราะกลิ่นอสุภะและปฏิกูลด้วยซากศพ ยืนชิดเท้านัก ชิดศีรษะนักจะไม่ได้เห็นซากอสุภะหมดทั้งกาย พึงยืนในที่ท่ามกลางตัวอสุภะในที่ที่สบาย เมื่อยืนอยู่ดังนี้ ถ้าก้อนศิลาจอมปลวกต้นไม้ หรือกอหญ้าเป็นต้น ปรากฏแก่จักษุ จะเล็กใหญ่ ขาวดำ ยาวสั้น สูงต่ำอย่างใด ก็พึงกำหนดรู้อย่างนั้น ๆ แล้วต่อไปพึงกำหนดอุทธุมาตกะอสุภะ โดยอาการ 6 อย่าง คือ *สี เภท สัณฐาน ทิศ* ที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย กำหนดสัณฐานอสุภะนี้ เป็นร่างกายของ คนดำ คนขาวเป็นต้น กำหนดเภทนั้น คือกำหนดว่า ซากอสุภะนี้ เป็นร่างกายของคนที่ตั้งอยู่ในปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย กำหนดสัณฐานนั้นคือ กำหนดว่า นี่เป็นสัณฐานศีรษะ–ท้อง–สะเอว–เป็นต้น กำหนดทิศนั้นคือ กำหนดว่า ในซากอสุภะนี้มีทิศ 2 คือ ทิศเบื้องต่ำ–เบื้องบน ท่อนกายตั้งแต่นาภีลงมาเป็นทิศเบื้องต่ำ ตั้งแต่นาภีขึ้นไปเป็นทิศเบื้องบน

กำหนดที่ตั้งนั้น คือกำหนดว่ามืออยู่ข้างนี้ เท้าอยู่ข้างนี้ ศีรษะอยู่ข้างนี้ ท่ามกลาง กายอยู่ที่นี้ กำหนดปริเฉทนั้น คือกำหนดว่า ซากอสุภะนี้มีกำหนดในเบื้องต่ำด้วยพื้นเท้า มีกำหนดในเบื้องบนคือปลายผม มีกำหนดในเบื้องขวางด้วยหนังเต็มไปด้วยเครื่องเน่า 31 ส่วน โยคาวจรพึงกำหนดพิจารณาอุทธุมาตกะ อสุภนิมิตนี้ ได้เฉพาะแต่ซากอสุภะ อันเป็นเพศเดียวกับตน คือถ้าเป็นชาย ก็พึงพิจารณาเฉพาะแต่เพศชายอย่างเดียว

เมื่อพิจารณาอุทธุมาตกอสุภะนั้น จะนั่งหรือยืนก็ได้ แล้วพึงพิจารณาให้เห็นอานิสงส์ในอสุภกรรมฐานพึงสำคัญประหนึ่งดวงแก้ว ตั้งไว้ซึ่งความเคารพรักใคร่ยิ่งนัก ผูกจิตไว้ในอารมณ์คืออสุภะนั้นไว้ให้มั่น ด้วยคิดว่าอาตมาจะได้พ้นจากชาติ ชรา มรณทุกข์ด้วยวิธีปฏิบัติดังนี้แล้ว พึงลืมจักษุขึ้นแลดูอสุภะ ถือเอาเป็นนิมิต แล้วเจริญบริกรรมภาวนาไปว่า *อุทฺธุมาตกํ ปฏิกูลํ* ซากศพพองขึ้น เป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป ร้อยครั้งพันครั้ง ลืมจักษุดูแล้วพึงหลับ–จักษุพิจารณา ทำอยู่ดังนี้เรื่อยไป จนเมื่อหลับจักษุดู ก็เห็นอสุภะเหมือนเมื่อลืมจักษุดูเมื่อใด ชื่อว่าได้อุคคหนิมิตในกาลเมื่อนั้น ครั้นได้อุคคหนิมิตแล้ว ถ้าไม่ละความเพียรพยายาม

ก็จะได้ปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตปรากฏเห็นเป็นของพึงเกลียดพึงกลัว และแปลกประหลาดยิ่งนัก ปฏิภาคนิมิตปรากฏดุจบุรุษมีกายอันอ้วนพี กินอาหารอิ่มแล้วนอนอยู่ฉะนั้น เมื่อได้ปฏิภาคนิมิตแล้ว นิวรณธรรมทั้ง 5 มีกามฉันทะเป็นต้น ก็ปราศจากสันดานสำเร็จอุปจารฌาน และอัปปนาฌาน และความชำนาญแคล่วคล่องในฌานโดยลำดับไปฯ

(12) วิธีเจริญวินีลกอสุภกรรมฐาน

วินีลกอสุภะนั้นคือซากศพกำลังพองเขียว วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทธุมาตกอสุภะ แปลกแต่คำบริกรรมว่า *วินีลกํ ปฏิกูลํ* อสุภะขึ้นพองเขียวน่าเกลียด ดังนี้ อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏมีสีต่าง ๆ แปลกกัน ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นสีแดง ขาว เขียว เจือกัน

(13) วิธีเจริญวิบุพพกอสุภกรรมฐาน

วิบุพพกอสุภะนี้ คือซากศพมีน้ำหนองไหล วิธีปฏิบัติเหมือนในอุทธุมาตกอสุภะทุกประการ แปลกแต่คำบริกรรมว่า *วิปุพฺพกํ ปฏิกูลํ* ซากศพมีน้ำหนอง

ไหลน่าเกลียดดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ปรากฏเหมือนมีน้ำหนอง น้ำเหลืองไหลอยู่มิขาด ส่วนปฏิภาคนิมิตนั้น ปรากฏเหมือนดั่งร่างอสุภะสงบนิ่งอยู่มิได้หวั่นไหว

(14) วิธีเจริญวิฉิททกอสุภกรรมฐาน

อสุภะนี้ ได้แก่ซากศพที่ถูกตัดออกเป็นท่อน ๆ ทั้งอยู่ในที่มีสนามรบหรือป่าช้าเป็นต้น วิธีปฏิบัติทั้งปวงเหมือนในอุทธุมาตกอสุภะ แปลกแต่คำบริกรรมว่า*วิฉิทฺทกํ ปฏิกูลํ* ซากศพขาดเป็นท่อน ๆ น่าเกลียดดังนี้เท่านั้น อุคคหนิมิตปรากฏเป็นซากอสุภะขาดเป็นท่อน ๆ ส่วนปฏิภาคนิมิตปรากฏเหมือนมีอวัยวะครบบริบูรณ์ มิเป็นช่องขาดเหมือนอย่างอุคคหนิมิต

(15) วิธีเจริญวิขายิตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพอันสัตว์ มีแร้งกาและสุนัขเป็นต้น กัดกินแล้วอวัยวะขาดไปต่าง ๆ บริกรรมว่า *วิขายิตกํ ปฏิกูลํ* ซากศพที่สัตว์กัดกินอวัยวะต่าง ๆ เป็นของน่าเกลียด ดังนี้ร่ำไปกว่าจะได้สำเร็จ

อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต ก็อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากฏเหมือนซากอสุภะ อันสัตว์กัดกินกลิ้งอยู่ในที่นั้น ๆ ปฏิภาคนิมิตปรากฏบริบูรณ์สิ้นทั้งกาย จะปรากฏเหมือนที่สัตว์กัดกินนั้นมิได้

(16) วิธีเจริญวิขิตตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจร พึงนำมาเองหรือให้ผู้อื่นนำมาซึ่งซากอสุภะที่ตกทิ้งเรี่ยรายอยู่ในที่ต่าง ๆ แล้วมากองไว้ในที่เดียวกัน แล้วกำหนดพิจารณา บริกรรมว่า *วิขิตฺตกํ ปฏิกูลํ* ซากศพอันซัดไปในที่ต่าง ๆ เป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป จนกว่าจะได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากกเป็นช่อง ๆ เป็นระยะ ๆ เหมือนร่างอสุภะนั้นเอง ปฏิภาคนิมิตปรากฏเหมือนกายบริบูรณ์จะมีช่องมีระยะหามิได้ฯ

(17) วิธีเจริญหตวิขิตตอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพึงนำเอามาหรือให้ผู้อื่นนำเอามา ซึ่งซากอสุภะที่คนเป็นข้าศึก สับฟันกันเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ทิ้งไว้ในที่ต่าง ๆ ลำดับเข้าให้ห่างกันประ

มาณนิ้วมือหนึ่ง แล้วกำหนดพิจารณาบริกรรมว่า *หต-วิขิตฺตกํ ปฏิกูลํ* ซากศพขาดเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ เป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป กว่าจะได้อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากฏดุจรอยปากแผลอันบุคคลประหาร ปฏิภาคนิมิตปรากฏดังเต็มบริบูรณ์ทั้งกาย มิได้เป็นช่องเป็นระยะฯ

(18) วิธีเจริญโลหิตกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพที่คนประหารสับฟันในอวัยวะ มีมือแล เท้าเป็นต้น มีโลหิตไหลออกอยู่และทิ้งไว้ในที่ทั้งหลายมีสนามรบเป็นต้น หรือพิจารณาอสุภะที่มีโลหิตไหลออกจากแผล มีแผลฝีเป็นต้นก็ได้ บริกรรมว่า โลหิตกํ ปฏิกูลํ อสุภะนี้โลหิตไหลเปรอะเปื้อนเป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป กว่าจะได้อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากฏดุจจะผ้าแดงอันต้องลมแล้วแลไหว ๆ อยู่ ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นอันดีจะได้ไหวหามิได้

(19) วิธีเจริญปุฬุวกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซากศพของมนุษย์หรือสัตว์ มีสุนัขเป็นต้น ที่มีหนอนคลานคร่ำอยู่ บริกรรม

ว่า *ปุพฺวกํ ปฏิกูลํ* อสุภะที่หนอนคลานคว่ำอยู่ เป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป กว่าจะได้อุคคหนิมิต แลปฏิภาคนิมิต อุคคหนิมิตในอสุภะนี้ ปรากฏมีอาการหวั่นไหวดั่งหมู่หนอนอันสัญจรคลานอยู่ ปฏิภาคนิมิตปรากฏมีอาการอันสงบเป็นอันดีดุจกองข้าวสาลีอันขาวฉะนั้นฯ

(20) วิธีเจริญอัฏฐิกอสุภกรรมฐาน

ให้โยคาวจรพิจารณาซึ่งซากศพที่เหลือแต่กระดูกอย่างเดียว จะพิจารณาร่างกระดูกที่ติดกันอยู่ทั้งหมดยังไม่เคลื่อนหลุดไปจากกันเลยก็ได้ จะพิจารณาร่างกระดูกที่เคลื่อนหลุดไปจากกันแล้วโดยมากยังติดกันอยู่บ้างก็ได้ จะพิจารณาท่อนกระดูกอันเดียวก็ได้ ตามแต่จะเลือกพิจารณา แล้วพึงบริกรรมว่า *อฏฺฐิกํ ปฏิกูลํ* กระดูกเป็นของน่าเกลียดดังนี้ร่ำไป กว่าจะสำเร็จอุคคหนิมิต แลปฏิภาคนิมิต ถ้าโยคาวจรพิจารณาแต่ท่อนกระดูกอันเดียว อุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นอย่างเดียวกัน ถ้าโยคาวจรพิจารณาร่างกระดูกที่ยังติดกันอยู่ทั้งสิ้น อุคคหนิมิตปรากฏเป็นช่อง ๆ เป็นระยะ ๆ ปฏิภาคนิมิตปรากฏเป็นร่างกายอสุภะบริบูรณ์สิ้นทั้งนั้นฯ

(21-30) วิธีเจริญอนุสสติ 10 ประการ

คือ*พุทฺธานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า *ธมฺมานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณพระธรรม *สงฺฆานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณพระสงฆ์ *สีลานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณศีล *จาคานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณทาน *เทวตานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณเทวดา *อุปสมานุสฺสติ* ระลึกถึงคุณพระนิพพาน *มรณสฺสติ* ระลึกถึงความตาย *กายคตาสติ* ระลึกไปในกายของตน *อานาปานสติ* ระลึกถึงลมหายใจเข้าออก.

ในอนุสสติ 10 ประการนี้ จะอธิบายพิสดารเฉพาะอานาปานสติดังต่อไปนี้

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญอานาปานสติ-กรรมฐานพึงเข้าไปอาศัยอยู่ในป่า หรือโคนไม้ หรืออยู่ในเรือนโรงศาลากุฏิวิหารอันว่างเปล่า เป็นที่เงียบสงัดแห่งใดแห่งหนึ่งอันสมควรแก่ภาวนานุโยคแล้ว พึงนั่งคู้บัลลังก์ขัดสมาธิเท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้าย ตั้งกายให้ตรงดำรงสติไว้ให้มั่น คอยกำหนดรู้ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก อย่าให้ลืมหลง เมื่อหายใจเข้าก็พึงกำหนดรู้ว่าหายใจเข้า เมื่อหายใจออก ก็พึงกำหนด

รู้ว่าหายใจออก เมื่อหายใจเข้าออกยาวหรือสั้น ก็พึงกำหนดรู้ประจักษ์ชัดทุก ๆ ครั้งไปอย่าลืมหลง อนึ่งท่านสอนให้กำหนดนับด้วย เมื่อลมหายใจเข้าและออกอันใดปรากฏแจ้ง ก็ให้นึกนับว่าหนึ่ง ๆ เป็นต้นไปจนถึง 10 คือ เมื่อลมหายใจเข้าออกรอบที่ 1 นับว่าหนึ่ง ๆ รอบที่สองนับว่าสอง ๆ ไปจนถึงห้า ๆ เป็นปัญจกะ แล้วตั้งต้นหนึ่ง ๆ ไปใหม่จนถึงหก ๆ เป็นฉักกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงเจ็ด ๆ เป็นสัตตกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงแปด ๆ เป็นอัฏฐกะ แล้วนับตั้งแต่ต้นใหม่ไปจนถึงเก้า ๆ เป็นนวกะ แล้วนับตั้งต้นใหม่ไปจนถึงสิบ ๆ เป็นทสกะแล้วกลับนับตั้งต้นใหม่ตั้งแต่ปัญจกะหมวด 5 ไปถึง ทสกะหมวด 10 โดยนัยนี้เรื่อยไป เมื่อกำหนดนับลมที่เดินโดยคลองนาสิกด้วยประการดังนี้ ลมหายใจเข้าออกก็จะปรากฏแก่โยคาวจรกุลบุตรชัดและเร็วเข้าทุกที อย่าพึงเอาสติตามลมเข้าออกนั้นเลย พึงคอยกำหนดนับให้เร็วเข้าตามลมเข้าออกนั้นว่า 1. 2. 3. 4. 5. / 1. 2. 3. 4. 5. 6. / 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. / 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. / 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. / 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. / พึงนับตามลมหายใจเข้าออกดังนี้ร่ำไป จิตก็จะเป็นเอกัคคตาถึงซึ่งความเป็นหนึ่งมีอารมณ์เดียวด้วยกำลังอันนับลมนั้นเทียว บางองค์ก็เจริญแต่มนสิการกรรมฐานนี้ด้วยสามารถถอนนับลม

นั้น ลมอัสสาสะ-ปัสสาสะ ก็ดับไปโดยลำดับ ๆ กระวนกระวายก็ระงับลง จิตก็เบาขึ้น แล้วกายก็เบาขึ้นด้วยดุจถึงซึ่งอาการอันลอยไปในอากาศ เมื่อลมอัสสาสะ-ปัสสาสะหยาบดับลงแล้ว จิตของโยคาวจรนั้นก็มีแต่นิมิตคือลมอัสสาสะ-ปัสสาสะอันสุขุมละเอียดเป็นอารมณ์ เมื่อพยายามต่อไปลมสุขุมก็ดับลง เกิดลมสุขุมละเอียดยิ่งขึ้นประหนึ่งหายไปหมดโดยลำดับ ๆ ครั้นปรากฏเป็นเช่นนั้นอย่าพึงตกใจและลุกหนีไป เพราะจะทำให้กรรมฐานนั้นเสื่อมไป พึงทำความเข้าใจไว้ว่า ลมหายใจไม่มีแก่คนตาย คนดำน้ำ คนเข้าฌาน คนอยู่ในครรภ์มารดาดังนี้แล้ว พึงเตือนตนเองว่าบัดนี้เราก็มิได้ตายลมละเอียดเข้าต่างหาก แล้วพึงคอยกำหนดลมในที่ ๆ มันเคยกระทบเช่นปลายจมูกไว้ ลมก็มาปรากฏดังเดิม เมื่อทำความกำหนดไปโดยนัยนี้ มิช้าอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิตก็จะปรากฏโดยลำดับไปอุคคหนิมิตและปฏิภาคนิมิต ในอนาปานสติกรรมฐานนี้ย่อมปรากฏแก่โยคาวจรต่าง ๆ กัน บางองค์ปรากฏดังปุยนุ่นบ้างปุยสำลีบ้าง บางองค์ปรากฏเป็นวงช่องรัศมีบ้าง ดวงแก้วมณีแก้วมุกดาบ้างบางองค์ปรากฏมีสัมผัสหยาบ คือเป็นดังเมล็ดในฝ้ายบ้าง ดังเสี้ยนสะเก็ดไม้แก่นบ้าง บางองค์ปรากฏดังด้ายสายสังวาลย์บ้าง เปลวควันบ้าง บางองค์ปรากฏ

ดังใยแมลงมุมอันขึงอยู่บ้าง แผ่นเมฆและดอกบัวหลวงและจักรรถบ้าง บางทีปรากฏดังดวงพระจันทร์พระอาทิตย์ก็มี การที่ปรากฏนิมิตต่าง ๆ กันนั้นเป็นด้วยปัญญาของโยคาวจรต่างกัน.

อนึ่งธรรม 3 ประการ คือ ลมเข้า 1 ลมออก 1 นิมิต 1 จะได้เป็นอารมณ์ของจิตอันเดียวกันหามิได้ลมเข้าก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง ลมออกก็เป็นอารมณ์ของจิตอันหนึ่ง นิมิตก็เป็นอารมณ์ของจิต อันหนึ่ง เมื่อรู้ธรรม 3 ประการนี้แจ้งชัดแล้วจึงจะสำเร็จซึ่งอุปจารฌานและอัปปนาฌาน เมื่อไม่รู้ธรรม 3 ประการก็ย่อมไม่สำเร็จ อานาปานสติกรรมฐานนี้เป็นไปเพื่อตัดเสียซึ่งวิตกต่าง ๆ เป็นอย่างดีด้วยประการฉะนี้ฯ

(31–40) *ส่วนกรรมฐานอีก 6 ประการคือ อัปปมัญญาพรหมวิหาร 4 อาหาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัตถาน 1 จะไม่อธิบาย จะได้อธิบายแต่อรูปกรรมฐาน 4 ดังต่อไปนี้*

โยคาวจรกุลบุตรผู้จะเจริญอรูปกรรมฐานที่หนึ่งพึงเพ่งกสิณทั้ง 9 มีปฐวีกสิณเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งเว้นอากาศกสิณเสีย เมื่อสำเร็จรูปาวจรฌานอันเป็นที่สุดแล้วจะเจริญอรูปาวจรฌานในอรูปกรรมฐานต่อไปพึงเพิกกสิณนั้นเสีย คืออย่ากำหนดนึกหมายเอากสิณ

นิมิตเป็นอารมณ์ พึงตั้งจิตเพ่งนึกพิจารณาอากาศที่ดวงกสิณเกาะหรือเพิกแล้วเหลืออยู่แต่อากาศเปล่าเป็นอารมณ์ พิจารณาไป ๆ จนอากาศเปล่าเท่าวงกสิณปรากฏในมโนทวารในกาลใด ในกาลนั้นให้โยคาวจรพิจารณาอากาศอันเป็นอารมณ์ บริกรรมว่า *อนนฺโต อากาโส* อากาศไม่มีที่สิ้นสุดดังนี้ร่ำไป เมื่อบริกรรมนึกอยู่ดังนี้เนือง ๆ จิตก็สงบระงับตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิไปจนถึงอัปปนาสมาธิโดยลำดับ สำเร็จเป็นอรูปฌานที่ 1 ชื่อว่า *อากาสานัญจายตนฌาน*

เมื่อจะเจริญอรูปกรรมฐานที่ 2 ต่อไป พึงละอากาศนิมิตที่เป็นอารมณ์ของอรูปฌานทีแรกนั้นเสีย พึงกำหนดจิตที่ยึดหน่วงเอาอากาศเป็นอารมณ์นั้นมาเป็นอารมณ์ต่อไป บริกรรมว่า *อนนฺตํ วิญฺญาณํ* วิญญาณไม่มีที่สุดดังนี้ร่ำไปจนกว่าจะได้สำเร็จอรูปฌานที่ 2 ชื่อว่า *วิญญาณัญจายตนฌาน*

เมื่อจะเจริญอรูปฌานที่ 3 ต่อไป พึงละอรูปวิญญาณทีแรกที่เป็นอารมณ์ของอรูปฌานที่ 2 นั้นเสีย มายึดหน่วงเอาความที่ไม่มีของอรูปฌานทีแรก คือกำหนดว่าอรูปวิญญาณทีแรกนี้ไม่มีในที่ใด ดังนี้เป็นอารมณ์แล้วบริกรรมว่า *นตฺถิกิญฺจิ ฯ* อรูปวิญญาณทีแรกนี้มิได้มี

มิได้เหลือติดอยู่ในอากาศดังนี้ เนือง ๆ ไปก็จะได้สำเร็จอรูปฌานที่ 3 ชื่อว่า *อากิญจัญญายตนฌาน*

เมื่อจะเจริญอรูปกรรมฐานที่ 4 ต่อไป พึงปล่อยวางอารมณ์ของอรูปฌานที่ 3 คือ ที่สำคัญมั่นว่าอรูปฌานทีแรกไม่มีดังนี้เสีย พึงกำหนดเอาแต่ความละเอียดปราณีตของอรูปฌานที่ 3 เป็นอารมณ์ทำบริกรรมว่า *สนฺตเมตํ ปณีตเมตํ* อรูปฌานที่ 3 นี้ละเอียดนักประณีตนัก จะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ดังนี้เนือง ๆ ไป ก็จะได้สำเร็จอรูปฌานที่ 4 ชื่อว่า *เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน*

จะอธิบายฌานและสมาบัติต่อไป ฌานนั้นว่าโดยประเภทเป็น 2 อย่าง คือ *รูปฌาน*และ*อรูปฌาน* อย่างละ 4 ฌาน เป็นฌาน 8 ประการ ฌานทั้ง 8 นี้เป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ 8 ประการ บางแห่งท่านก็กล่าวว่า ผลสมาบัติ ต่อได้ฌานมีวสี ชำนาญดีแล้ว จึงทำให้สมาบัติบริบูรณ์ขึ้นด้วยดีได้ เพราะเหตุนี้สมาบัติจึงเป็นผลของฌาน ก็สมาบัติ 8 ประการนี้ ในภายนอกพระพุทธศาสนาก็มี แต่ไม่เป็นไปเพื่อดับกิเลส ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ได้แต่เป็นไปเพื่อทิฏฐธรรมสุขวิหารและเป็นไปเพื่อเกิดในพรหมโลกเท่านั้น เหมือนสมาบัติของอาฬารดาบส และอุทกดาบสฉนั้น ส่วนสมาบัติใน

พระพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อรำงับดับกิเลส ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ ว่าโดยประเภทเป็น 2 อย่าง คือ ผลสมาบัติและนิโรธสมาบัติ ผลสมาบัตินั้นย่อมสาธารณะทั่วไปแก่พระอริยเจ้าที่ได้สมาบัติทั้งสิ้น ส่วนนิโรธสมาบัตินั้น จำเพาะมีแต่พระอริยเจ้าสองจำพวก คือ พระอนาคามีกับพระอรหันต์ที่ได้สมาบัติ 8 เท่านั้น

อนึ่งฌานและสมาบัตินี้ ถ้าว่าโดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่พยัญชนะเท่านั้น เพราะฌานนั้นเป็นที่ถึงด้วยดีของฌานลาภีบุคคล จริงอยู่ในอรรถกถาท่านกล่าวไว้ว่า ฌานลาภีบุคคล ถึงด้วยดีซึ่งสมาบัติ คือฌานเป็นที่ถึงด้วยดี มีปฐมฌานเป็นต้นดังนี้ อนึ่ง ในพระบาลีแสดง*อนุปุพพวิหารสมาบัติ 9* ไว้ คือปฐม ทุติย ตติย จตุตถฌาน อากาสานัญจายตน วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน และสัญญาเวทยิตนิโรธ เป็นสมาบัติที่อยู่ตามลำของฌานลาภีบุคคลดังนี้ อนึ่งท่านแสดง*อนุปุพพนิโรธสมาบัติ 9* ไว้ว่า ฌานลาภีบุคคลเมื่อถึงด้วยดีซึ่งปฐมฌาน กามสัญญาดับไป เมื่อดึงด้วยดี ซึ่งทุติยฌาน วิตก วิจารณ์ดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งตติยฌาน ปีติดับไป เมื่อถึงด้วยดี ซึ่งจตุตถฌาน ลมอัสสาสะปัสสาสะดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งอากาสานัญจายตนฌาน รูปสัญญาดับไปเมื่อถึงด้วยดีซึ่งวิญญาณัญ-

จายตนฌาน สัญญาในอากาสานัญจายตนฌานดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งอากิญจัญญายตนฌาน สัญญาในวิญญาณัญจายตนฌานดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนฌานสัญญาในอากิญจัญญายตนฌานดับไป เมื่อถึงด้วยดีซึ่งสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนาดับไป ธรรม 9 อย่างนี้ชื่อ *อนุปุพพนิโรธสมาบัติ* สมาบัติเป็นที่ดับหมดแห่งธรรมอันเป็นปัจจนึกแก่ตนตามลำดับฉะนี้ คำในอรรถกถาและบาลีทั้ง 2 นี้ส่องความให้ชัดว่า ฌานและสมาบัติเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ แต่ฌานเป็นเหตุของสมาบัติ สมาบัติเป็นผล วิเศษแปลกกันแต่เท่านี้

บุคคลใดปฏิบัติชอบแล้ว บุคคลนั้นย่อมพิจารณาความเป็นไปแห่งสังขารทั้งหลาย ย่อมเห็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุข ความยินดีน้อยหนึ่งในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ไม่เห็นซึ่งอะไร ๆ ในเบื้องต้นท่ามกลาง หรือที่สุดในสังขารทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งจะเข้าถึงความเป็นของไม่ควรถือเอา อุปมาเหมือนบุรุษไม่เห็นซึ่งที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ในเบื้องต้น ท่ามกลาง หรือที่สุดในก้อนเหล็กแดงอันร้อนอยู่ตลอดวัน ที่เข้าถึงความเป็นของควรจับถือสักแห่งเดียวฉันใด บุคคลพิจารณาเห็น

ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ และความตายในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมไม่เห็นความสุข ความยินดีในสังขารเหล่านั้นแม้น้อยหนึ่งฉันนั้น เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่าเป็นของร้อนพร้อม ร้อนมาแต่ต้นตลอดโดยรวบมีทุกข์มากมีความคับแค้นมาก ถ้าใครมาเห็นได้ซึ่งความไม่เป็นไปแห่งสังขารทั้งหลายไซร้ ธรรมชาตินี้คือธรรมชาติเป็นที่ระงับแห่งสังขารทั้งปวง ธรรมชาติเป็นที่สลัดคืนแห่งอุปธิทั้งปวง ธรรมชาติเป็นที่สิ้นแห่งตัณหา ธรรมชาติเป็นที่ปราศจากเครื่องย้อม ธรรมชาติเป็นที่ระงับความกระหาย ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ ธรรมชาตินั้นเป็นที่สงบ เป็นของปราณีตดังนี้ ฐานที่ตั้งแห่งธรรมอันอุดมนี้คือ *ศีล* บุคคลตั้งมั่นในศีลแล้ว เมื่อกระทำในใจโดยชอบแล้ว จะอยู่ในที่ใด ๆ ก็ตามปฏิบัติชอบแล้วย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานด้วยประการฉะนี้.

เมื่อโยคาวจรตั้งธรรม 6 กอง มีขันธ์ 5 เป็นต้น มีปฏิจจสมุปบาทเป็นที่สุดได้เป็นพื้น คือพิจารณาให้รู้จักลักษณะแห่งธรรม 6 กอง ยึดหน่วงเอาธรรม 6 กองไว้เป็นอารมณ์ได้แล้ว ลำดับนั้นจึงเอาศีลวิสุทธิและจิตตวิสุทธิมาเป็นรากฐาน ศีลวิสุทธินั้นได้แก่ปาฏิโมกขสังวรศีล จิตตวิสุทธินั้นได้แก่อัฏฐสมาบัติ 8 ประการ เมื่อตั้งศีลวิสุทธิ และจิตตวิสุทธิเป็นรากฐานแล้ว ลำดับ

นั้นโยคาวจรพึงเจริญวิสุทธิทั้ง 5 สืบต่อขึ้นไปโดยลำดับๆ เอาทิฏฐิวิสุทธิและกังขาวิตรณวิสุทธิเป็นเท้าซ้ายเท้าขวา เอามัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ และปฏิปทาญาณทัสสน-วิสุทธิเป็นมือซ้ายมือขวา เอาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นศีรษะเถิด จึงจะอาจสามารถยกตนออกจากวัฏฏสงสารได้

ทิฏฐิวิสุทธินั่นคือปัญญาอันพิจารณาซึ่งนามและรูปโดยสามัญลักษณะ มีสภาวะเป็นปริณามธรรม มิได้เที่ยงแท้ มีปกติแปรผันเป็นต้น เป็นปัญญาเครื่องชำระตนให้บริสุทธิ์จากความเห็นผิดต่าง ๆ โยคาวจรเจ้าผู้ปรารถนาจะยังทิฏฐิวิสุทธิให้บริบูรณ์ พึงเข้าสู่ฌานสมาบัติตามจิตประสงค์ ยกเว้นเสียแต่เนวสัญญานาสัญ-ญายตนสมาบัติ เพราะลึกละเอียดเกินไป ปัญญาของโยคาวจรจะพิจารณาได้โดยยาก พึงเข้าแต่เพียงรูปฌาน 4 อรูปฌาน 3 ประการนั้นเถิด เมื่อออกจากฌานสมาบัติอันใดอันหนึ่งแล้ว พึงพิจารณาองค์ฌาน มีวิตกวิจารณ์เป็นต้น แล้วเจตสิกธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์ฌานนั้นให้แจ้งชัดโดยลักษณะ กิจ ปัจจุปัฏฐานและอาสันนการณ์ แล้วพึงกำหนดกฎหมายว่า องค์ฌาณและธรรมอันสัมปยุตต์ด้วยองค์ฌานนี้ล้วนแต่เป็นนามธรรม เพราะเป็นสิ่งที่น้อมไปสู่อารมณ์สิ้นด้วยกัน แล้วพึงกำหนดพิจารณาที่อยู่ของนามธรรม จนเห็นแจ้งว่า หทัยวัตถุ เป็นที่อยู่แห่ง

นามธรรม อุปมาเหมือนบุรุษเห็นอสรพิษภายในเรือน เมื่อติดตามสกัดดูก็รู้ว่าอสรพิษอยู่ที่นี่ ๆ ฉันใด โยคาวจรผู้แสวงหาที่อยู่แห่งนามธรรม ก็เห็นแจ้งว่าหทัยวัตถุเป็นที่อยู่แห่งนามธรรมฉันนั้น ครั้นแล้วพึงพิจารณารูปธรรมสืบต่อไป จนเห็นแจ้งว่า หทัยวัตถุนั้นอาศัยซึ่งภูตรูปทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม แม้อุปาทายรูปอื่น ๆ ก็อาศัยภูตรูปสิ้นด้วยกัน รูปธรรมนี้ย่อมเป็นสิ่งฉิบหายด้วยอันตรายต่าง ๆ มีหนาวร้อนเป็นต้น เมื่อโยคาวจรมาพิจารณารู้แจ้งซึ่งนามและรูปฉะนี้แล้ว พึงพิจารณาธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ให้เห็นแจ้งด้วยปัญญาโดยสังเขปหรือพิสดารก็ได้ ตามแต่ปัญญาของโยคาวจรจะพึงหยั่งรู้หยั่งเห็น ครั้นพิจารณาธาตุแจ่มแจ้งแล้ว พึงพิจารณาอาการ 32 ในร่างกาย มีเกสา โลมาเป็นต้น จนถึงมัตถลุงคังเป็นที่สุด ให้เห็นชัดด้วยปัญญา โดย *วณฺโณ* สี *คนฺโธ* กลิ่น *รโส* รส *โอช* ความซึมซาบ *สณฺฐาโน* สัณฐาน สั้นยาวใหญ่น้อย แล้วพึงประมวลรูปธรรมทั้งปวงมาพิจารณาในทีเดียวกันว่า รูปธรรมทั้งปวงล้วนมีลักษณะฉิบหายเหมือนกัน จะมั่น จะคง จะเที่ยง จะแท้ สักสิ่งหนึ่งก็มิได้มี เมื่อโยคาวจรเจ้าพิจารณาเห็นกองรูปดังนี้แล้ว อรูปธรรมทั้ง 2 คือ จิต เจตสิกก็จะปรากฏแจ้งแก่พระโยคาวจรด้วยอำนาจทวาร คือ จักษุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย ใจ เพราะว่าจิตและ

เจตสิกนี้มีทวารทั้ง 6 เป็นที่อาศัย เมื่อพิจารณาทวารทั้ง 6 แจ้งประจักษ์แล้ว ก็รู้จักจิตและเจตสิกอันอาศัยทวารทั้ง 6 นั้นแน่แท้ จิตที่อาศัยทวารทั้ง 6 นั้นจัดเป็นโลกีย์ 81 คือ ทวิปัญจวิญญาณ 10 มโนธาตุ 3 มโนวิญญาณธาตุ 68 และเจตสิกที่เกิดพร้อมกับโลกียจิต 81 คือ ผัสโส เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิต อินทรีย์ มนสิการ ทั้ง 7 นี้เป็นเจตสิกที่สาธารณะทั่วไปในจิตทั้งปวง การกล่าวดังนี้มิได้แปลกกัน เพราะจิตทั้งปวงนั้น ถ้ามีเจตสิกอันทั่วไปแก่จิตทั้งปวงเกิดพร้อมย่อมมีเพียง 7 ประการเท่านี้.

เมื่อโยคาวจรบุคคลมาพิจารณา นามและรูปอันกล่าวโดยสรุปคือ ขันธ์ 5 แจ้งชัดด้วยปัญญาญาณตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมถอนความเห็นผิด และตัดความสงสัยในธรรมเสียได้ ย่อมรู้จักทางผิดหรือถูกควรดำเนินและไม่ควรดำเนิน แจ่มแจ้งแก่ใจย่อมสามารถถอนอาลัยในโลกทั้งสามเสียได้ ไม่ใยดีติดอยู่ในโลกไหน ๆ จิตใจของโยคาวจรย่อมหลุดพ้นจากอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทประหารได้โดยแน่นอนด้วยประการฉะนี้แล.

24.

วินัยกรรม

1. อุโบสถกรรม

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่งที่ทรงบัญญัติให้ภิกษุทำทุกกึ่งเดือน จะละเว้นมิได้ โดยประสงค์ให้ชำระตนให้บริสุทธิ์ไม่ให้มีอาบัติโทษติดตัวประการหนึ่ง เพื่อให้รู้จักพระวินัยส่วนสำคัญที่ทรงบัญญัติไว้ จะได้ประพฤติตนถูกต้องดีประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เพื่อความสามัคคีแห่งสงฆ์ ทรงกำหนดองค์แห่งความพร้อมพรั่งของอุโบสถไว้ 4 ประการ คือ ดิถีที่ 14–15 หรือวันสามัคคีวันใดวันหนึ่งเป็นองค์ที่ 1 ภิกษุครบจำนวนควรทำสังฆอุโบสถ หรือคณะอุโบสถได้ นั่งชุมนุมไม่ละหัตถบาสกันในสีมาเดียวกันเป็นองค์ที่ 2 อาบัติที่เป็นสภาค คือ มีวัตถุเสมอกัน ไม่มีแก่สงฆ์เป็นองค์ที่ 3 และวัชชนียบุคคล 21 ไม่มีในหัตถบาสเป็นองค์ที่ 4 อุโบสถพร้อมพรั่งด้วยองค์ 4 ประการนี้ จึงควรทำอุโบสถกรรม ควรกล่าวว่า *ปตฺตกลฺล*ได้ฯ ในบรรดาวัชชนีย-บุคคล 21 นั้น เมื่อคนอันสงฆ์ยกวัตร์ 3 จำพวกอยู่ในหัตถบาส สงฆ์ทำอุโบสถต้องอาบัติปาจิตตีย์ คนนอกนั้นอยู่ในหัตถบาส สงฆ์ทำอุโบสถต้องทุกกฎฯ

ก่อนจะทำอุโบสถ พึงทำบุพพกิจบุพพกรณ์ก่อน ถ้าภิกษุหนุ่มไม่เป็นไข้ให้ภิกษุหนุ่มทำ หรือมีสามเณรหรือคนวัด ก็ให้สามเณรหรือคนวัดทำก็ได้

ภิกษุใดรู้อุโบสถ 9 อุโบสถกรรม 4 ปาฏิโมกข์ 2 ปาฏิโมกขุทเทศ 9 หรือ 5 ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้ฉลาด ควรสวดปาฏิโมกข์ได้.

ภิกษุอยู่องค์เดียว พึงทำบุพพกิจบุพพกรณ์ไว้รอภิกษุอื่นจนหมดเวลา เห็นไม่มาแล้วพึงอธิษฐานว่า *อชฺช เม อุโปสโถ ปณฺณรโส* ถ้าเป็นวัน 14 ค่ำก็เปลี่ยน *ปณฺณรโส* เป็น *จาตุทฺทโส.*

ภิกษุอยู่ 2 รูป พึงทำกิจทั้งปวงไว้รอภิกษุอื่นอีก เมื่อหมดเวลาแล้วไม่มีภิกษุอื่นมา พึงแสดงอาบัติแล้วบอกบริสุทธิ์แก่กันและกันว่า *ปริสุทฺโธ อหํ อาวุโส ปริสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ* ผู้อ่อนพรรษากว่าพึงว่า *ปริสุทฺโธ อหํ ภนฺเต ปริสุทฺโธติ นํ ธาเรถ.*

ภิกษุอยู่ด้วยกัน 3 รูป พึงทำบุพพกิจบุพพกรณ์ไว้รอภิกษุอื่น เห็นว่าไม่มีมาแน่แล้ว พึงประชุมกัน ภิกษุ

ผู้ฉลาดรูปหนึ่งพึงตั้งคณะญัติว่า *สุณนฺตุ เม ภนฺเต อายสฺมนฺตา อชฺชุโปสโถ ปณฺณรโส ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ มยํ อญฺญมญฺญํ ปาริสุทฺธิ อุโปสถํ กเรยฺยาม* แล้วพึงบอกบริสุทธิ์ซึ่งกันและกัน คำบอกบริสุทธิ์เหมือนกล่าวแล้วข้างบนนั้น พึงใช้เฉพาะบทหลัง เปลี่ยนแต่คำ *ภนฺเต*เป็น*อาวุโส* ตามสมควรแก่ความเป็นผู้แก่อ่อนเท่านั้น

ภิกษุตั้งแต่ 4 รูปขึ้นไป พึงสวดปาฏิโมกข์เมื่อไม่มีอันตรายพึงสวดจนจบ ถ้ามีอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง พึงสวดย่อได้ อุเทศที่ยังไม่ได้สวด พึงประกาศด้วยสุตบท.

อันตรายแห่งอุโบสถอันเป็นเหตุให้สวดปาฏิโมกข์ย่อได้ มี 10 อย่างคือ 1. *ราชนฺตราโย* พระราชาเสด็จมา 2. *โจรนฺตราโย* โจรมาปล้น 3. *อคฺคยนฺตราโย* ไฟไหม้ 4. *อุทกนฺตราโย* น้ำท่วม 5. *มนุสฺสนฺตราโย* มนุษย์มามาก 6. *อมนุสฺสนฺตราโย* ผีเข้าภิกษุ 7. *ฬาลนฺตราโย* สัตว์ร้ายมา 8. *สิริสปนฺตราโย* งูเลื้อยมาในที่ชุมนุม 9. *ชีวิตนฺตราโย* อันตรายแห่งชีวิต 10. *พฺรหฺมจริยนฺตราโย* อันตรายแห่งพรหมจรรย์ เมื่ออันตราย 10 อย่าง อย่างใด

อย่างหนึ่งมีมา ถึงสวดปาฏิโมกข์ย่อตั้งแต่อุเทศที่ 2 เป็นต้นไป อันตรายมีมาในเวลากำลังสวดอุเทศใดค้างอยู่ พึงประกาศด้วยสุตบท แต่อุเทศนั้นไป นิทฺทานุเทศสวดยังไม่จบอย่าพึงประกาศด้วยสุตบท พึงสวดให้จบก่อน นอกนั้นจึงประกาศด้วยสุตบท ไม่มีอันตรายพึงสวดโดยพิสดารจนจบ.

อุทเทศแห่งปาฏิโมกข์ 9 คือ นิทานุเทศ 1 ปาราชิกุทเทศ 1 สังฆาทิเสสุทเทศ 1 อนิยตุทเทศ 1 นิสสัคคิยุทเทศ 1 ปาจิตติยุทเทศ 1 ปาฏิเทศนียุทเทศ 1 เสขิยุทเทศ 1 สมถุทเทศ 1 ปาฏิโมกขุทเทศ 5 นั้น รวมตั้งแต่ อนิยต ถึงเสขิยวัตร เข้ากันเรียกว่า วิตถาการุทเทศ จึงมีอุเทศเพียง 5 ประการ อุเทศนี้สำหรับกำหนดในการสวดย่อในเมื่อมีอันตราย ที่นิยมใช้กันอยู่กำหนดด้วยอุเทศ 9 ประการ สะดวกในการใช้ประกาศด้วยสุตบท.

สุตบทนั้น คือประกาศว่า อุเทศนอกจากที่ *สุตา โข อายสฺมนฺเตหิ จตฺตาโร ปาราชิกา ธมฺมา ฯลฯ สุตา โข อายสฺมนฺเตหิ สตฺตาธิกรณสมถา ธมฺมา เอตฺตกนฺตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ อนวฺชฺชมาสํ อุทฺเทสํ อาคจฺฉติ ตตฺถ สพฺเพเหว สมคฺเคหิ สมฺโมทนาเนหิ สิกฺขิตพฺพํ.*

2. *ปวารณากรรม*

เป็นวินัยกรรมอย่างหนึ่ง ทรงบัญญัติให้ทำในวันสิ้นสุดแห่งการจำพรรษา ด้วยจุดประสงค์คล้ายอุโบสถกรรม และทรงอนุญาตให้ทำแทนอุโบสถในวันนั้นด้วยบุพพกิจ บุพพกรณ์ลักษณะ 4 และวันประชุมทำปวารณากรรม ก็เหมือนอุโบสถกรรมทุกประการ.

ภิกษุหนึ่งรูปพึงอธิษฐานว่า *อชฺช เม ปาวรณาปณฺณรสี อธิฏฺฐามิ* ภิกษุ 2 รูป พึงปวารณากันและกันทีเดียว ไม่ต้องตั้งญัตติ ภิกษุ 3–4 รูป พึงตั้งคณะญัติว่า *สุณนฺตุ เม ภนฺเต อายสฺมนฺโต อชฺชปวารณา ปณฺณรสี ยทา ยสฺมนฺตานํ ปตฺตกลฺลํ มยํ อญฺญมญฺญํ ปวาเรยฺยาม* แล้วพึงปวารณากันและกัน ถ้ามีภิกษุตั้งแต่ 5 รูปขึ้นไป พึงทำสังฆปวารณา ตั้งญัติว่า *สุณาตุ เม ภนฺเต สงฺโฆ อชฺช ปวารณา ปณฺณรสี ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ สงฺโฆ ปวาเรยฺย* แล้วพึงปวารณาตนต่อสงฆ์ทีละรูปตามลำดับพรรษา ถ้าจะระบุประการให้เปลี่ยนตอนท้ายเป็นดังนี้ ถ้าปวารณา 3 หนพึงว่า *เตวาจิกํ ปวาเรยฺย* ถ้าปวารณา 2 หน พึงว่า *เทฺววาจิกํ ปวาเรยฺย* ถ้าปวารณาหนเดียว พึงว่า *สมานวสฺสิกํ ปวาเรยฺย.*

คำปวารณาต่อสงฆ์ว่า *สงฺฆมฺ ภนฺเต ปวาเรมิ ทิฏฺเฐน วา สุเตน วา ปริสงฺกาย วา วทนฺตุ มํ อายสฺมนฺ*

โต อนุกมฺปํ อุปาทาย ปสฺสนฺโต ปฏิกฺกริสฺสามิ ภิกษุอ่อนกว่าพึงเปลี่ยน *อาวุโส* เป็น *ภนฺเต.*

คำปวารณาตนต่อคณะว่า *อหํ อาวุโส อายสฺมนฺเต ปวาเรมิ ฯลฯ วทนฺตุ มํ อายสฺมนฺโต อนุกมฺปํ อุปาทาย ปสฺสนฺโต ปฏิกฺกริสฺสามิ* ภิกษุผู้อ่อนกว่าพึงเปลี่ยน*อาวุโส* เป็น *ภนฺเต* ถ้า 2 รูป จึงเปลี่ยน*อายสฺมนฺเต* เป็น *อายสฺมนฺตํ* เปลี่ยน *อายสฺมนฺโต* เป็น*อายสฺมา.*

3. จีวรกรรม

ไตรจีวร คือผ้าสังฆาฏิ 1 ผ้าอุตตราสงฆ์ 1 ผ้าอันตรวาสก 1 ต้องตัดเย็บทำให้ถูกตามลักษณะให้ได้ประมาณ และย้อมให้ได้สี ทำพินทุกัปปะ แล้วจึงอธิษฐาน จะไม่ตัดไม่ควร เพราะทรงห้ามไว้ว่า อย่าทรงผ้าที่ไม่ได้ตัด ภิกษุใดทรง ภิกษุนั้นต้องอาบัติทุกกฏ.

วิธีตัดผ้านั้น ทรงวางแบบไว้ในคัมภีร์ขันธกะ จะแสดงแบบจีวร 5 ขัณฑ์เป็นตัวอย่าง ขัณฑ์หนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น 2 ท่อน ๆ ยาวเรียกว่ามณฑล ท่อนสั้นเรียกว่าอัฑฒมณฑล แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑล ขัณฑ์กลางเรียกว่า วิวัฏฏะ แผ่นผ้าเล็กสั้นตามอัฑฒมณฑล

ขัณฑ์กลางเรียกว่าอนุวิวัฏฏะ แผ่นผ้าเล็กสั้นในระหว่างมณฑลกับอัฑฒมณฑลเรียกว่าอัฑฒกุสิ แผ่นผ้าเล็กยาวตามมณฑลเรียกกุสิ อัฑฒมณฑลที่ถูกคอในเวลาห่มเรียกว่า คเวยยกะ อัฑฒมณฑลที่ถูกแข้งในเวลาห่มเรียกว่า ชังเฆยยกะ อัฑฒมณฑลที่ถูกมือในเวลาห่มเรียกว่าพาหันตะ แผ่นผ้าทาบริมโดยรอบเรียกว่าอนุวาต ทรงอนุญาตให้มีลูกดุม รังดุมติดที่มุมชายล่างกันผ้าเลิกและที่ผูกคอกันผ้าหลุด.

ประมาณกว้างยาวตามขนาดของผู้ใช้ แต่ต้องไม่เท่าหรือเกินสุคตจีวร สุคตจีวรนั้นกว้าง 6 คืบ ยาว 9 คืบ โดยคืบพระสุคต ถ้าตัดผ้าขัณฑ์ 5 ขัณฑ์ หนึ่ง ๆ กว้าง 24 นิ้ว ขัณฑ์ 7 ขัณฑ์ละ 17 นิ้ว 1 กระเบียด ขัณฑ์ 9 ขัณฑ์ละ 13 นิ้ว 2 กระเบียด ขัณฑ์ 11 ขัณฑ์ละ 11 นิ้ว อนุวาต 6 นิ้ว เมื่อประกอบกันเข้าแล้ว เป็นจีวรกว้าง 3 ศอก 1 คืบ ยาว 5 ศอก 2 กระเบียด โดยวัฑฒกีประมาณคือ นิ้ว คืบ ศอก ช่างไม้เป็นประมาณที่พอดี พึงตัดจีวรตามแบบนี้.

สุคตประมาณนั้นคือ 5 กระเบียดครึ่ง เป็น 1 นิ้วพระสุคต 12 นิ้วเป็น 1 คืบ 2 คืบ เป็น 1 ศอก

เมื่อเทียบกับวัฑฒกีประมาณเป็นดังนี้ 16 นิ้ว 1 กระเบียด ช่างไม้เป็น 1 คืบพระสุคต จีวรที่ตัดตามแบบข้างบนนี้ จึงเล็กกว่าสุคตจีวร

ในผ้า 3 ผืนนี้ ทรงอนุญาตให้ทำผ้าสังฆาฏิ 2 ชั้น อุตตราสงค์ 1 ชั้น อันตรวาสก 1 ชั้น สำหรับผู้ใหม่ ถ้าเป็นผ้าเก่า ทรงอนุญาต ผ้าสังฆาฏิ 3 ชั้น 4 ชั้น ผ้าอุตตราสงค์ 2 ชั้น ผ้าอันตรวาสก 2 ชั้น ถ้าเป็นผ้าบังสุกุล ทรงอนุญาตให้ทำได้ตามต้องการ จะกี่ชั้นก็ได้ แล้วแต่จะพึงอุตสาหะ

เชิงอรรถ

1. *พระภิกษุทองคำ ญาโณภาโส* : ปัจจุบันลาสิกขาบทแล้ว
2. *พระอริยคุณาธาร (ปุสฺโส เส็ง)* : อดีตเจ้าอาวาสวัดเขาสวนกวาง จ.ขอนแก่น ปัจจุบันมรณภาพแล้ว
3. *พระธรรมเจดีย์* : พระธรรมเจดีย์ (จูม พนฺธุโล) อดีตเจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ จ.อุดรธานี เคยเป็นอุปัชฌาย์ ศิษย์สำคัญของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ หลายองค์ เช่น พระอาจารย์หลุย จันทสาโร พระอาจารย์ขาว อนาลโย และพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร เป็นต้น ปัจจุบันมรณภาพแล้ว
4. *ท่านเทสก์ เทสฺรสี* ปัจจุบัน พระนิโรธรังสีคัมภีปัญญาจารย์ เจ้าอาวาสวัดหินหมากเป้ง จ.หนองคาย
5. *พระภิกษุ วิริยังค์* : ปัจจุบัน พระญาณวิริยาจารย์ เจ้าอาวาสวัดธรรมมงคล จ.กรุงเทพมหานคร
6. *พระภิกษุวัน อุตตโม* : ต่อมาคือ พระอุดมสังวรวิสุทธิเถระ อดีตเจ้าอาวาสวัดถ้ำอภัยดำรงธรรม จ.สกลนคร ปัจจุบันมรณภาพแล้ว
7. *พระเทพโมลี (ธมฺมธโร พิมพ์)* : ต่อมาคือ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระศรีมหาธาตุ จ.กรุงเทพมหานคร ปัจจุบันมรณภาพแล้ว

ธมฺโม ปทีโป
ของวงพุทธศาสนาไทย